

**A VILÁGHÁBORÚ UTÁNI KOR
TÖRTÉNETE**

ÍRTA
GRATZ GUSZTÁV

I. EURÓPA A VILÁGHÁBORÚ ELŐTT ÉS UTÁN.

AZ 1914 ÉS 1918 KÖZÖTT lefolyt világháború az európai nemzetek egymáshoz való viszonyában új helyzetet teremtett.

A világháború előtti években az európai nagyhatalmak két táborra oszoltak. Az egyik tábornak magva volt az Ausztria-Magyarország és Németország között 1879-ben létesült szövetség, amely Olaszországnak csatlakozásával 1882-ben Hármasszövetséggé alakult. A másik tábor a francia-orosz szövetségből keletkezett, amely 1891-ben jött létre, és amelyhez később nem ugyan szövetség, de antant alakjában Nagy-Britannia is csatlakozott, miután 1904-ben a Franciaországgal szemben gyarmati kérdésekben és 1907-ben az Oroszországgal szemben ázsiai kérdésekben fennállt érdekellentéteit szerződéses útján kiegyenlítette. A hatalmaknak ez a két, nagyjában egyenlően erősnek látszó csoportja egyensúlyállapotot teremtett Európában és ezt csak kevéssé látszott megzavarni Olaszország magatartása, amely ingadozóvá vált, amikor az olaszok 1902-ben Franciaországtól szabad kezet kaptak Tripolisz meghódítására, aminek fejében Németországnak Franciaország ellen irányuló támadása esetére semlegeségre kötelezték magukat. A két csoportnak egymáshoz való viszonyából és vetélykedéséből támadt ellentétek töltik meg a világháborút közvetlenül megelőző kornak történetét. Franciaországot a Németországgal folytatott 1870—71. évi szerencsétlen háborúért és Elszász-Lotaringia elvesztéséért való revans gondolata, valamint a gazdaságilag és katonailag mind hatalmasabbá vált Németország esetleges támadásától való félelem hatotta át. Anglia a német tengeri haderő állandó megerősítésétől féltette a maga tengeri uralmát. Oroszország pedig, amely hatalmi szférájának a Balkán-félsziget irányában való kiterjesztésére törekedett, itt Ausztria-Magyarországot találta útjában és úgy látta, hogy számára az út Konstantinápoly felé csak Bécsen keresztül, sőt a Németország és Ausztria-Magyarország

között fennállt szoros viszonynál fogva tulajdonképpen csak Berlinen keresztül válik járhatóvá. Az európai nagyhatalmak mindegyik csoportja inkább közös védelemre, mint közös támadásra alakult, végül azonban mégis háborúba keveredtek, ami az ilyen nagyhatalmi blokkok keletkezésének gyakori következménye. A háború kitörését talán a fennálló ellentételnél is jobban fokozta a hatalmaknak egymástól való félelme.

Ennek a helyzetnek a világháború véget vetett. Ebben a háborúban az Olaszország kiválása folytán meggyengült középhatalmak — Németország és Ausztria-Magyarország — maradtak alul, és az Olaszországgal meggyarapodott antantnak sikerült az Északamerikai Egyesült Államok segítségével olyan győzelmet elérnie, amely azt egy időre Európa korlátlan urává tette. Ausztria-Magyarország megsemmisült. Németországot egy reáerőszakolt békeszerződés lefegyverezte. Hadsereget nem tarthatott, flottáját megsemmisítették, virágzó gyarmatait elvesztették. Oroszországot a bolsevista forradalom tette az európai politikában akcióképtelenné. Az Északamerikai Egyesült Államok ismét visszavonultak az európai politikába való beavatkozástól. Megmaradt mint európai nagyhatalom Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország. Ez a három hatalom a békeszerződésekben a maga európai hegemoniáját alapozta meg. A közösen kivívott előnyökben elsősorban Franciaország és Nagy-Britannia osztozkodtak. Olaszország határai is kitágultak ugyan a szárazföldön is, a Földközi-tengeren is, de az olasz népben az az érzés maradt vissza, hogy vele mostohagyermek módjára bántak. Nem kapta meg mindazt, amire igényt támaszthatni vélte.

A kis államok száma megszorodott. Csehszlovákiát a volt osztrák-magyar monarchiából hasították ki, a megkisebbitett Ausztriával és a megcsonkított Magyarországgal egyetemben. A lengyel nemzet, amely másfél század óta három nagyhatalom között volt feldarabolva, új életre támadt és az új Lengyelország magában foglalta az összes lengyellakta területeket, amelyek azelőtt részben Ausztria-Magyarországhoz, részben Németországhoz, részben Oroszországhoz tartoztak, — a Németbirodalomhoz tartozott területeket úgy, hogy egy Lengyelországnak odaítélt hosszú területsáv — a lengyel korridor — elválasztotta Kelet-Poroszországot a Birodalom többi részétől. Ugyancsak a régi Oroszországból alakultak az új balti államok: Finnország, Lettország, Észtország és Litvánia. A Balkán-félszigeten megerősödött Románia, Jugoszlávia és Görögország, míg a hármasszövetséghez csatlakozott Törökország és Bulgária meggyengültek. A kevéssel a háború előtt keletkezett Albánia megmaradt független országnak. Belgium

visszanyerte a háború folyamán egyidőre elveszett függetlenségét. A semlegességüket megőrzött államok nemzetközi viszonylataiban nem következett be lényeges változás. Spanyolország, Hollandia, Svájc és a három skandináv állam tovább is igyekeztek kivonni magukat a hatalmak érdekösszeütközéséből,

A tengerentúli államok helyzete sem maradt érintetlen. Nagy-Britannia tengerentúli domíniumai — Dél-Afrika, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland — a brit birodalmon belül fokozott súlyra és nagyobb önállóságra tettek szert. Az Indiát lakó népeknek engedményeket kellett tenni, Egyiptom nagyobb függetlenséget nyert. A Németországtól elvett gyarmatok köz-igazgatásának vezetését — népszövetségi megbízás (mandátum) alapján — legnagyobb részben Nagy-Britannia és Franciaország vette át, és ez a két hatalom ezzel kikerekítette a maga tengerentúli birtokait. A Törökországtól elszakított Szíria a franciáké lett, Mezopotámiában Anglia vetette meg lábát. A Távol-Keleten megerősödött Japán, amelyet terjeszkedésre csábított jelentékeny népfölöslege, továbbá az a belső anarchia is, amelyet egy 1912 óta tartó forradalom Kínában előidézett. Az amerikai kontinenst a világháború kevésbé érintette, de az Egyesült Államok a háborúban meggazdagodtak. Adós államból egy csapással hitelező állammá lettek.

2. AZ 1919 ÓTA BEKÖVETKEZETT NEMZETKÖZI FEJLŐDÉS FÖSZAKASZAI.

Az európai nemzetközi fejlődésben a világháború utáni korban döntő szerepet játszott a legyőzött hatalmaknak, kivált Németországnak törekvése a békeszerződések terhes intézkedéseinek lerázására és a győztes nagyhatalmaknak — kivált Franciaországnak — állandó védekezése e törekvésekkel szemben. Az összes európai hatalmak többé-kevésbé az ilyenformán kialakult ellentétek körül csoportosultak aszerint, hogy mennyiben elégítették ki vagy szorították háttérbe a békeszerződések, és hogy melyik oldalon vélték a maguk érdekeit — többnyire hatalmi érdekeket — eredményesebben előmozdíthatóknak. Az e téren lejátszódott fejlődésben három időszakot lehet megkülönböztetni.

Az első időszak a békeszerződések könyörtelen alkalmazásának jegyében folyt le. A legyőzött hatalmak lefegyverzésének szigorú végrehajtása, túlzott pénzbeli igényeknek jóvátétel címén való erőltetése és a békeszerződések szankcióinak merev alkalmazása egyes területek katonai meg-

szállása alakjában adják meg ennek a korszaknak a maga jellegét. Csúcs-pontját a Ruhr-vidéknek katonai megszállásával érte el és azután az 1925 októberében létrejött locarnói szerződéssel nyert befejezést.

A második időszak a győztes és a legyőzött hatalmaknak nemzetközi együttműködése jegyében indult meg. Ezen az úton folytatódtak Németországnak a teljes egyenjogúság elnyerésére irányuló törekvései. Csúcs-pontjai voltak az úgynevezett Kellogg-paktum (1928 augusztusában), Briand francia miniszterelnöknek páneurópai tervei és a Németországgal támasztott jóvátételi igényeknek a lausanne-i konferencián (1932 júliusában) történt végleges elejtése. A nemzetközi együttműködésnek e korszaka véget ért, amikor az európai államoknak a békeszerződésben előírt lefegyverzésére irányuló tárgyalások eredménytelenek maradtak és Németország ennek következtében 1933 októberében kivált a Népszövetségből.

A harmadik korszakot az államok egyoldalú elhatározásai jellemzik. Németország egyoldalú intézkedésekkel széjjeltépi a békeszerződést és a Rajna-vidék katonai megszállásával a locarnói szerződést is, majd pedig, nem törődve a békeszerződésben foglalt tilalommal, Ausztriát is beolvasztja a német birodalomba, ide csatolja Csehszlovákia németeklakta területeit, és végül a megmaradt Csehországnak azt a részét is, amely azelőtt Ausztriához tartozott. Japán a Népszövetség akaratával szembehelyezkedve, rákényszeríti uralmát előbb Mandzsúriára, majd Kínának mongol tartományaira és végül is hadseregével megszállja a kínai birodalom legnagyobb részét. Olaszország ugyancsak a Népszövetség hozzájárulása nélkül megalkotja a maga afrikai birodalmát. Ezeknek az akcióknak mindegyike gyarapította a három állam tekintélyét, súlyát és erejét, úgyhogy e könyv lezárásának időpontjában — 1939. április — az ő akaratuk szabja meg az európai politikai fejlődés irányát. A háború utáni európai eseményeknek ezt a szakát azért a német-olasz túlsúly kialakulása és érvényesülése korának is nevezhetjük.

I. A BÉKESZERZŐDÉSEK MEREV ALKALMAZÁSÁNAK KORA.

1. A FRANCIA-NÉMET VISZONY.

A versaillesi szerződés, amelynek alapján Németország békét kötött és amely 1920. június 10-én lépett életbe, állandó nyomás alá helyezte a Németbirodalmat. Elszakította tőle Elzász-Lotaringiát, Pózen tartományt,

Nyugat-Poroszországnak lengyel korridorra átváltozott egyik részét és még néhány kisebb területet. Megállapította, hogy Németország legfeljebb 100.000 főnyi hadsereget tarthat és meghatározta e hadsereg által használható fegyverek és lőszer mennyiségét és minőségét is. Kötelezte továbbá Németországot azoknak a károknak jóvátételére, amelyeket az antanthoz tartozó népek a háborúban elszenvedtek. Maga a szerződés nem határozta meg a Németország által fizetendő jóvátétel összegét, az antanthatalmak miniszterelnökeinek 1921 elején megtartott párizsi értekezlete azonban kimondta, hogy ezen a címen Németországnak 226 milliárd arany márkát kell fizetnie, — azaz az összes nemzeti vagyonának több mint kétharmadát. Arra az esetre, ha Németország a rá rótt fizetéseket nem teljesítené, a szerződés az antanthatalmaknak bizonyos szankciók alkalmazására adott jogot. Lehetőséget nyitott arra, hogy ebben az esetben a Rajna balpartjának a szerződésben 15 évre elrendelt katonai megszállása meghosszabbítható, illetve, ha közben egyes területek kiürítettek volna, megújítható legyen, sőt más német területek is katonai megszállás alá kerülhessenek. Alap gondolata az volt, hogy Németországra elviselhetetlen terheket kell rakni, ha pedig Németország ezeket — éppen elviselhetetlenségüknél fogva — nem képes teljesíteni, büntető szankciók alá kell vonni. Ez úton vélte az antant, kivált Franciaország, elérhetni célját, hogy Németország állandóan függésben maradjon tőle.

Franciaország politikáját ebben az időben egy, a jobboldali és középpártokból álló többség (bloc national) irányította, amelyben Poincaré volt köztársasági elnöknek volt a legnagyobb befolyása. Ennek a többségnek szellemében a francia kormányok könyörtelenül alkalmazták a békeszerződés intézkedéseit Németországgal szemben. A német kormány, amely a középpártokra támaszkodott a jobboldali pártokkal és a kommunistákkal szemben, kénytelen volt az antant kívánságait tőle telhetően teljesíteni. 1921 márciusában elrendelte a német hadsereg teljes lefegyverzését, sőt a katonai alakulatok (Selbstschutzverbände) feloszlását is. De jóvátételi tartozásának 226 milliárdban való megállapítását nem fogadhatta el akkor sem, amikor az antant március 15-én több fontos város (Düsseldorf, Duisburg stb.) megszállásával akarta erre reászorítani. Április végén azután az antant jóvátétel címén Németországgal szemben támasztott igényét 132 millió arany márkára szállította le és egyelőre — 1921-re — három milliárd arany márkának megfizetését követelte Németországtól. A német kormányt rövid, hatnapos ultimátummal szólították fel e követelés elfogadására és

azzal fenyegették meg, hogy a követelés elutasítása esetében az antant meg fogja szállni a Ruhr-vidéket, a német ipari termelés központját. A német Wirth—Rathenau-kormány kénytelen volt ezt az ultimátumot elfogadni és megkezdte az első milliárdnak megfizetését. Azzal a „teljesítési politikával“ (Erfüllungspolitik), amelyre elhatározta magát, egyfelől tanúságot akart tenni Németországnak a békeszerződés teljesítésére irányuló jószándékáról, másfelől be akarta bizonyítani a tények által, hogy a Németországgal szemben támasztott igények merőben teljesíthetetlenek. A német gazdasági élet teljes leromlása és Németország képtelensége a reárárt terhek elviselésére csakhamar nyilvánvalóvá vált. A dollár értéke, amely a háború előtt 4% márka volt és amely 1919 januárjában még mindig csak 8² márkát tett ki, 1920 júniusában 40, 1921 áprilisában 60, augusztusban 84, szeptemberben 105, októberben 156 és novemberben 270 márkára emelkedett. A márka tehát eredeti értékének 15%-ára süllyedt. Ennek a fejlődésnek láttára az antanthatalmak 1922 januárjában Cannes-ban értekezletre ültek össze. Kénytelenek voltak Németországnak fizetési haladékot engedni, de egyben új adók kivetését követelték a német kormánytól, és ez ennek a kívánságnak eleget is tett. Az antanthatalmak kormányainak ez az engedékenyebb magatartása azonban a francia kamara többsége előtt nem találkozott helyesléssel. A kormányt, amelynek élén akkoriban Briand állt, megbuktatták. Helyette Poincaré maga alakított kormányt, és ez mereven szembehelyezkedett minden engedékenységgel. Ennek hatása alatt a márka tovább zuhant.

Júliusban Németország kénytelen volt kétévi moratóriumot kérni. Az augusztusban megtartott londoni konferencián Anglia és Olaszország hajlandók voltak a német kívánság teljesítésére, de Poincaré hevesen ellenezte. Szerinte az antantnak halasztások megadása helyett „produktív zálogok“ megszerzésére kellene törekednie, azaz birtokba kell vennie egyes német állami szénbányákat, erdősegeket stb., hogy Németország jóvátételi tartozása ezeknek jövedelméből törlesztődjék. Ez a merev álláspont újból siettetette Németország anyagi leromlását. Egy dollárért júliusban 493, augusztus végén 1200 és november közepén több mint 8000 márkát fizettek. Poincaré azonban mégsem tágított és 1923. január 10-én megkezdte a Ruhr-vidék katonai megszállását, amelyben az antanthatalmak közül Franciaországon kívül csak Belgium vett részt.

A megszállással Franciaország nem érte el célját. Németország a passzív ellenállás álláspontjára helyezkedett és ezt semmiféle, a megszálló csa-

patok által elrendelt kényszerrendszabály nem tudta megtörni. A német Cuno-kormány megtiltotta a tisztviselőknek és vasutasoknak, hogy a megszálló hatalom részére bárminő szolgálatot teljesítsenek. A nagy iparvállalatok vezetői vagy eltávoztak a Ruhr-vidékről vagy szigorú pénzbüntetésekkel sem voltak rávehetők a munkaprocesszus rendes vezetésére. A munkások sztrájkba léptek, amíg csak az éhség nem kényszerítette őket arra, hogy munkát vállaljanak. A megszálló csapatok parancsnoka 180.000 embert kitasított, a tisztviselők nagy részét elmozdította, a vasutakat franciákkal vétette üzembe. Véres zavargások napirenden voltak. De azok a szénszállítások, amelyeknek értékéből Franciaország ki akarta magát elégíteni, kevesebb értéket adtak, mint amit Franciaország a megszállás előtt kapott Németországtól.

A passzív ellenállást a német kormány támogatta, de az ehhez szükséges pénzüsszegeket csakis a bankjegyek szertelen szaporításával tudta előteremteni. Ennek folytán a dollár kurzusa 1923 augusztusában már 40.000 márkára emelkedett, és ettől kezdve a márka értéke jóformán óráról-órára süllyedt, míg végül is szinte elképzelhetetlen összeget, 4'2 billió márkát kellett egy dollárért fizetni. Amit a háború előtt egy márkával lehetett megvenni, azért most egybillió márkát követeltek. Ez a helyzet arra kényszerítette a német Stresemann-kormányt, hogy szeptember 23-án beszüntesse a passzív ellenállást. Októberben azután a járadékmárka bevezetésével újra rendezték a német valutát. De az infláció idejében vagyonok mentek tönkre és kivált a régebben jómódú és intelligens német középosztály teljesen elvesztette megtakarított pénzét. Nem volt több veszíteni valója.

Most végül Poincarénak is be kellett látnia a Németországgal szemben támasztott igények teljesíthetetlenségét. Az ő hozzájárulásával a jóvátételi bizottság 1923. november 30-án angol indítványra szakértő bizottságot küldött ki annak tanulmányozására, hogy mily összeg megfizetésére lehet Németországot észszerűen kötelezni. Ez a bizottság Dawes amerikai tábornok elnöklete alatt 1924. január 14-én ült össze és jelentését (Dawes-terv) április 9-én tette meg. Nem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy Németország jóvátételi tartozása végösszegben minő összegre rúgjon, hanem csak azt vizsgálta, hogy minő évi fizetést képes teljesíteni. Ezt az összeget 2'5 trilliárd márkában állapította meg. Ezen az alapon augusztus 30-án Londonban az antant és Németország között megegyezés jött létre, és ez a jóvátételi kérdést egy időre nyugvópontra hozta.

A német kormány előzőleg igyekezett a jóvátételi kérdésektől függetlenül is megegyezésre jutni Franciaországgal. 1923. május 2-án, a Ruhr-vidék megszállása alatt, kijelentette készségét egy olyan „rajnai paktum” megkötésére, amely Franciaországnak a kölcsönösség alapján minden biztosítékot megadna, amelyet saját biztonsága érdekében szükségesnek vél. Poincaré ezt az ajánlatot még csak megfontolás tárgyává sem tette és május 6-án egyenesen sértő alakban utasította vissza. Ugyanennek az évnek november 23-án Poincaré a francia kamarában kijelentette, hogy Franciaország a Rajna balpartját mindaddig meg akarja tartani, amíg Németország összes jóvátételi kötelezettségeinek meg nem felelt. Az 1924. esztendő folyamán azonban az a politika, amelyet Poincaré képviselt, összeomlott. Az az akció, amelyet a Rajna-vidéken egy szeparatista mozgalom megindítása és a Rajna-vidéknek Németországtól való elválasztása érdekében megindított, kilátástalannak bizonyult. A Ruhr-vidék megszállása nem váltotta be a francia részről hozzá fűzött reményeket. A jóvátételi kérdést a Dawes-terv alapján létesült megállapodások kivonták a politikai szempontból irányítható akciók sorából, s ez a francia politikát egyes fontos fegyverektől fosztotta meg akkor, amikor mindinkább kiderült, hogy az eddig rendelkezésére állt összes fegyverek sem voltak eléggé hatékonyak ennek a célnak elérésére. Ezekhez a körülményekhez járult Poincaré bukása, aki az 1924 májusában megejtett francia képviselőválasztásokon kisebbségben maradt és helyét egy Herriot vezetése alatt álló baloldali kormánynak volt kénytelen átengedni.

Befolyást gyakoroltak az ilyformán kialakult helyzetre azok a tárgyalások is, amelyek 1924. őszén a genfi Népszövetségen belül folytak. A francia-német ellentétnek egyik oka Franciaországnak az az aggodalma volt, hogy Németország, amelynek akkor 20 millióval több lakója volt, támadást intézhetne ellene, amiért is Franciaországnak életérdeke az, hogy Németország ne nyerje vissza akcióképességét. Csakis ez lehetett Poincaré politikájának alap gondolata, amint hogy francia részről a németekkel való viszonyt illető kérdésekben elejétől kezdve Franciaország „biztonságának” (sécurité) hangsúlyozása játszotta a legfőbb szerepet. A Népszövetség híveit természetesen foglalkoztatta az a gondolat, hogy azt a biztonságot, amelyet Franciaország a német szomszédja ellen irányuló, egész Európában csak nyugtalanságot keltő politikájával hajszol, nem lehet-e megteremteni részére más úton, nemzetközi megegyezés útján is. Több erre irányuló javaslat volt ebben az időben komoly megfontolás tárgya. Ezek közül a megvalósuláshoz leg-

közelebb került az ú. n. genfi protokollum, amely angol kezdeményezésre jött létre és amelyet a Népszövetség közgyűlése 1924. október 2-án magáévá tett. Ez a protokollum (v. ö. III. rész, II. a) fejezet) megbélyegez minden támadó háborút, részletes választott bírósági eljárást ír elő nemzetközi vizsályok esetére és az összes államokat a Népszövetségi paktumnál hatékonyabban és szigorúbban kötelezi arra, hogy a támadó hatalom ellen gazdasági és katonai szankciókat alkalmazzanak. A terv végül is megghiúsult, részben tárgyi nehézségek miatt (pl. a támadó fél meghatározásának nehézsége), részben azért, mert Angliában a munkáspárti MacDonald miniszterelnök, aki a genfi protokollumnak egyik kezdeményezője volt, 1924 novemberében kisebbségben maradt, utódja pedig, a konzervatív Baldwin, nem akart Anglia nevében olyan kötelezettségeket vállalni, amelyek az angol népet ennek megkérdezése nélkül katonai akcióra köteleznék. De azok a gondolatok, amelyek a genfi okmányban kifejezést nyertek, élénk visszhangot keltettek az akkoriban többségre került francia baloldali pártokban is, amelyek Poincaré nacionalista politikájával amúgy sem voltak megelégedve és azt eredménytelennek és hiábavalónak tartották: hiszen ezek a genfi gondolatok reményt keltettek arra, hogy Franciaország azzal a német támadással szemben, amelytől annyira félt, más eszközökkel is védekezhetik, mint a békeszerződések rideg alkalmazásával, olyan eszközökkel, amelyek talán eredményesebbek, de mindenesetre rokonszenvesebbek Poincaré módszereinél. Ezek a körülmények szintén befolyást gyakoroltak a Franciaország és Németország közötti atmoszférára és némileg meg is javították azt.

1925. február 9-én a német kormány emlékirattal fordult az antant-hatalmakhoz. Ennek eszmemenete a genfi protokollumba kapcsolódott be. Azt a kérdést veti fel, hogy ha nem is sikerül egy, a világ összes államait felölelő konvenciót alkotni, amilyent a genfi protokollum tervezett, nem volna-e lehetséges legalább egy szűkebb körre szorító paktumot létesíteni, amely a későbbi általánosabb rendezést mintegy előkészítené és annak idején abba beolvasható volna. Németország a maga részéről kijelentette, hogy szívesen hozzájárulna olyan paktumhoz, amelyben a Rajna mentén érdekelt hatalmak — mindenekelőtt Anglia, Franciaország, Olaszország és Németország — kötelezettséget vállalnának az Egyesült Államokkal, mint kezessel (Treuhänder, Trustee) szemben, hogy egymással háborút viselni nem fognak. Németország hozzájárulna oly megállapodáshoz is, amely a Rajna mentén a jelenlegi területi állapotot garantálná, pl. abban az alak-

bán, hogy a Rajna mentén érdekelt hatalmak kölcsönösen köteleznék magukat a jelenlegi területi állapot tiszteletbentartására, valamint arra, hogy minden ennek ellentmondó cselekedetet együttes ügyüknek és saját ügyüknek fognak tekinteni. Végül Németország hajlandó volna a Rajna-vidéknek a békeszerződés által elrendelt demilitarizálását is garantálni. Mindezek a kötelezettségek választottbíróági szerződésekkel volnának kiegészítendőek és alátámasztandók.

Ezúttal a német kezdeményezés sikeresebb volt, mint két évvel ezelőtt. A Herriot-kormány már február 20-án jóindulatúan nyugtázta a neki február 19-én átadott német emlékiratot és június 16-án, amikor a francia külügyminiszteri tárca vezetése ismét Briand kezében volt, elfogadta a javasolt paktum gondolatát annak hangsúlyozásával, hogy az csak akkor képzelhető el, ha Németország belép a Népszövetségbe. Hozzátette a francia kormány, hogy a javasolt paktum nem módosíthatja a békeszerződéseket és nem foglalhatja magában sem a szerződések revízióját, sem a békeszerződés alkalmazására vonatkozó intézkedések módosítását, nem befolyásolhatja továbbá a rajnai terület katonai megszállására vonatkozó intézkedéseket sem. Július 20-án a német kormány, amelynek külügyminisztere Stresemann volt, kijelentette, hogy az általa javasolt paktum nem jelenti a fennálló szerződések megváltoztatását, bár magától értetendőnek tartja, hogy ez nem zárja ki a jövőben azt a lehetőséget, hogy megkötött szerződések békés megállapodások útján, alkalmas időben, a megváltozott viszonyokhoz hozzáidomíttassanak. Ami a katonai megszállás kérdését illeti, Németország a paktum megkötését nem teszi függővé a fennálló intézkedések megváltoztatásától, mindazáltal azt tartja, hogy a biztonsági paktum létrejötte olyan lényeges újítás volna, amely nem maradhat visszahatás nélkül a megszállás kérdésére. A francia kormány augusztus 24-én válaszol, kijelentvén, hogy nincsen szándékában magát a Népszövetségi Egyesség-kormány bármely intézkedése alól kivonni, a megszállásra vonatkozó jogairól azonban minden békés szándéka mellett sem mondhat le. Békés szándékait a francia kormány azzal is tanúsította, hogy a Dawes-terv elfogadásával kapcsolatban tett ígérete értelmében 1924. szeptember másodikén megkezdte és 1925. augusztusáig befejezte a Ruhr-vidéknek, valamint Düsseldorf és Duisburg városának kiürítését.

Ilyen előzmények után jött létre 1925. október 16-án a locarnói paktum, amely kimondja, hogy Németország és Franciaország, valamint Németország és Belgium kötelezettséget vállalnak arra, hogy sem egymást megtámadni,

sem egymás területére betörni nem fognak és hogy semmiesetre sem fognak egymás között a háború eszközéhez nyúlni. E tekintetben a szerződés csak három kivételt állapít meg. Az egyik akkor áll elő, ha valamely szerződő állam jogos önvédelméről van szó. Jogos önvédelemnek minősíti a szerződés az egyes német területek katonai megszállására vonatkozó békeszerződésbeli intézkedések flagrns megsértésével szemben való ellenállást is. A másik két kivétel olyan esetekre vonatkozik, amikor a Népszövetség valamely támadásnak minősített háború ellen akcióba lép. A vitás kérdések elintézésére a locarnói szerződés részben bírói utat, részben egyeztető eljárást ír elő. A szerződés megkötésével egyidejűleg a szerződő felek kezességet vállaltak az egyfelől Németország, másfelől Franciaország és Belgium között a versaillesi szerződésben megállapított határok sértetlenségéért és ezt a nyilatkozatot az összes szerződő felek garanciája alá helyezték, tehát Angliáé és Olaszországé alá is.

A locarnói paktum egyelőre nyugvópontra vitte a francia-német ellentétet. Mondták, hogy a világháború nem a versaillesi, hanem a locarnói szerződéssel ért véget. Franciaország megkapta benne keleti határainak azt a nemzetközi garanciáját, amelyre a békeszerződés megkötésének időpontjában eredménytelenül törekedett, sőt megkapta ezt a garanciát Németországtól is, amennyiben ez Locarnóban önként is kötelezőnek ismerte el a ráerőszakolt versaillesi szerződésnek az új francia-német határra vonatkozó intézkedéseit, tehát Elzász-Lotaringjának Franciaországhoz való visszacsatolását is. Németország viszont biztonságot nyert arra, hogy a versaillesi szerződésnek egyes őt megkötő és fenyegető intézkedései nem fognak — úgy, amint ez a Ruhr-vidék megszállása alkalmával történt — továbbra is ürügyül szolgálni politikai célok előmozdítására. A bilincseket a rajnai szerződés nem vette le Németországról, de azok kezelését és esetleges megszorítását nem Németország elsősorban érdekelt ellenfelére, Franciaországra, hanem egy elfogulatlanabb nemzetközi fórumra bízta. Németország így nyugodtabban gondolhatott jövőjére és ebben a helyzetben most már komoly célként tűzhette maga elé egyfelől a megszállt területeknek — a Rajna balpartjának — idegen csapatoktól való felszabadítását és másfelől a jóvátételi kérdésnek valamely elfogadható alapon való végleges, békés rendezését. Egyben pedig a locarnói szerződés megteremtette az európai hatalmak nemzetközi együttműködésének lehetőségét is.

Egyébként a háborút követő első öt évnek mérlege nem kedvező Franciaországra nézve. Célját, hogy Németországot állandó függésben tartsa és

megakadályozza újból való feltámadását és megerősödését, nem érte el. Sőt a francia politika éppen e cél szempontjából egyenesen végzetesnek bizonyult. Németország anyagi leromlása, amely különösen a Ruhr-vidék megszállása folytán előállt infláció korában mutatkozott a maga ijesztő valójában, tönkretette a német középosztálynak jólétét és megsemmisítette a német polgárságot. Kevesen maradtak olyanok, akiknek még volt veszíteni valójuk és akik már ezért is a társadalmi és állami rend állandóságában látták volna az üdvöt. A német nép és kivált a fiatalok, alkalmasakká váltak forradalmi eszmék és ideálok befogadására. Egész tömege keletkezett a képzett, műveit fiatal embereknek, akik nem tudván elhelyezkedni, alkalmas anyagul szolgáltak arra, hogy valamely vezető egyéniség őket megszervezze, foglalkoztassa, új célokat tűzzön ki nekik. Az a nagy lendület, amely a német népet később a fajvédelem és a nacionalizmus karjába kergette, talán nem jöhetett volna létre, ha Franciaország más politikát folytat Németországgal szemben, ha nem igyekszik azt anyagilag tönkretenni és ha a Ruhr-vidék megszállásával nem kergeti az infláció-okozta pusztulásba. Végeredményben ez a politika nem Franciaország biztonságának fokozására vezetett, de ennek az ellenkezőjére.

2. A HATALMAK.

A békeszerződések merev alkalmazásának kora és a német-francia ellentétnek ebből fakadt kiélesedése az összes hatalmak politikájára befolyást gyakorolt.

Anglia állandóan szembehelyezkedett egyes túlzott francia törekvésekkel. Már a békeszerződések előkészítésénél is más volt magatartása, mint a francia politikusoké. Franciaország szerette volna a Rajna balpartján fekvő területeket Németországtól elválasztani és külön államot alkotni belőlük. Ezt Lloyd George angol miniszterelnök az Egyesült Államok segítségével meghiúsította. Ugyanez ismétlődött meg később, amikor Franciaország a Saar-területet szerette volna Franciaországba bekebelezni. Ismét Anglia és Amerika magatartása kényszerítette Franciaországot arra, hogy ennek a területnek 15 évre szóló megszállásával elégedjék meg. Felső-Sziléziát Franciaország Lengyelországhoz akarta csatolni és csak Lloyd George vitte keresztül, hogy ennek a területnek lakói népszavazással döntsek el hovátartozásukat. Amikor ez a népszavazás német többséget ered-

ményezett és a terület megosztására került sor, Anglia — ismét Franciaországgal szemben — amellet szállt síkra, hogy Felső-Szilézia ipari vidékének egy része német fennhatóság alatt maradjon. Azokban a tárgyalásokban, amelyek Németország jóvátételi tartozásának megállapítására folytak, úgy Lloyd George kormánya, mint az utána következett konzervatív kormányok és az 1924 januárjában kormányra került munkáspárti MacDonald-kormány igyekeztek Franciaországra mérséklően hatni. A Ruhr-vidék megszállását Anglia állandóan ellenezte és elítélte a Franciaország részéről a Rajna-vidéken szított szeptatista mozgalmat is, viszont már 1922-ben amellet foglalt állást, hogy Németország felvétessék a Népszövetségbe és fizetésének teljesítésére moratóriumot kapjon. Anglia szeretett volna Szovjetországgal egységre lépni, de ezt Franciaország megakadályozta. A török-görög háborúban az angol és a francia politika szintén külön utakon haladt, mert Anglia a görögöket, Franciaország a törököket támogatta. Az angol közvélemény, kivált a Ruhr-vidék megszállása idejében, amelyet jogtalanak tartott, rokonszenvet mutatott a németek iránt. A látszat az volt, hogy Anglia és Franciaország útjai mindinkább széjjelválnak egymástól.

Franciaországban aggodalommal nézték a dolgoknak ilyen irányú fejlődését. Szemére vetették Angliának, hogy politikájával önző célokat követ. Utaltak arra, hogy Anglia a német hadiflotta megsemmisítésével teljes biztonságot nyert az iránt, hogy Németország a britt tengeri hatalmat többé nem fogja veszélyeztetni, de Franciaország helyzete más, mert neki ahhoz, hogy biztonságban érezze magát a nálánál népesebb és katonai szellemtől erősebben áthatott Németországgal szemben, még egyéb biztosítékokra is szüksége van. Itt-ott figyelmeztették Angliát arra, hogyha neki Franciaország biztonsága annyira közömbös, miért ment akkor bele a világháborúba?

Amikor azonban Franciaországban a Herriot-kormány szakított Poincaré merev politikájával, ismét helyreállt az együttműködés az angol és a francia kormány között és kivált Austen Chamberlain, aki 1924. novemberétől kezdje mint a konzervatív Baldwin-kormány külügyminisztere működött, újból életre keltette a két ország közötti benső viszonyt.

Olaszország magatartására ebben az időszakban a békeszerződésekben elért vívmányokkal való elégedetlenség gyakorolt erős befolyást. Olaszország az 1915. áprilisában létrejött londoni titkos szerződésben nyert ígéretek alapján indult az antant oldalán háborúba. Ez ígéretek közül a legfontosabb, Olaszország határainak a Brennerig való kiterjesztése, megvaló-

sült, a többinek teljesítése azonban végtelen nehézségekbe ütközött, mert az Olaszországnak odaígért területek legnagyobb részére Szerbia is igényt jelentett be. Ehhez járult, hogy a háború befejezésével kialakult új állapotok folytán Olaszország és Szerbia egyaránt magának követelte Fiume városának birtokát, amelyről a londoni szerződés nem intézkedett. Végül Olaszország részt szeretett volna kapni a német gyarmatok felosztásából is, amelyekről a Népszövetség mandátumok alakjában rendelkezett és Ázsiában is érdekszférát kívánt. Az olasz-szerb ellentét elintézése annál nehezebb volt, mert Wilson a szerbek álláspontját támogatta és a londoni szerződés érvényét egyáltalában nem akarta elismerni. Végtelen tanácskozások indultak meg az olasz és a szerb álláspont összeegyeztetésére, amelyek kivált a fiumei kérdés körül élesedtek ki. Fiumét 1919. novemberében D'Annunzio olasz költő vezetése alatt olasz szabadcsapatok szállták meg, akik ott dacoltak Wilson és a nagyhatalmak akaratával. 1920 nyarán az olasz Giolitti-kormányának és külügyminiszterének, Sforza grófnak, sikerült Franciaországot és Angliát reábírní arra, hogy nyomást gyakoroljanak Szerbiára egy Olaszország számára elfogadható megegyezés érdekében. Ez a megegyezés 1920. november 12-én Rapalloban létre is jött, benne azonban Olaszországnak sok fontos, a londoni szerződés alapján támasztott igényéről le kellett mondania. Míg a londoni szerződés szerint Dalmáciának körülbelül felét kellett volna megkapnia, most meg kellett elégednie Zara városával. Nem kapta meg továbbá azokat a szigeteket sem, amelyek az eredetileg Olaszországnak szánt dalmát terület mentén fekszenek, sem az ugyancsak neki odaígért Lesina- és Curzola-szigeteket. Nem kapta meg — a londoni szerződéssel ellentétben — Valonát, az Albánia feletti protektorátust és a Szerbiának odaítélt terület semlegesítését. Fiume sem lett egyelőre olasz birtok, mert a rapallói szerződés szabadállamnak nyilvánította. D'Annunzio ugyan nem akart tágitani, de december végén olasz csapatok kényszerítették a város elhagyására. A fiumei kérdés azután 1924. januárjában nyert végleges rendezést. Az ekkor létrejött római szerződésben, amelyet Olaszország nevében Mussolini miniszterelnök, Jugoszlávia részéről Pasics miniszterelnök és Nincsicz külügyminiszter kötöttek meg, Jugoszlávia hozzájárult Fiumének Olaszországba való bekebelezéséhez. Olaszország reménye azonban, hogy a német gyarmatokból valami öreá is fog jutni, később sem teljesült.

Olaszország ezek után úgy érezte, hogy a békekonzferencián mostoha gyermekként kezelték. A nagy zsákmányból csak morzsák jutottak neki és

még azt sem kapta meg, aminek reményében háborúba indult. Az olasz népen mély levertség vett erőt. Űgy érezte magát az elért sikerek mellett is, mintha a legyőzött népekhez tartozott volna. Mélyreható politikai, társadalmi, sőt mondhatni erkölcsi válság rázta meg az egész országot és az olasz politika vezetői minden bizalmat elveszítettek. Ezt a lelki állapotot először a baloldali elemek, a szocialisták és kommunisták igyekeztek a maguk javára kihasználni, amikor egyéni akciókkal megkezdték egyes ipartelepek megszállását. A Giolitti-kormány képtelen volt a társadalmi rendet megőrizni. Az az engedékenység pedig, amelyet Giolitti utóda a miniszterelnöki székben, Bonomi reformszocialista, a munkásosztállyal szemben tanúsított, nem csökkentette, hanem fokozta a társadalmi felfordulás veszélyét. A gyógyulás folyamata végül is magából a nemzetből indult ki, amely annak vezetésére egy rendkívüli tehetségekkel megáldott férfiút, Mussolinit tudta magából kitermelni. Mussolini az általa már 1919. márciusában megalakított szabad szervezetekkel, amelyeknek a fascio di combattimento nevet adta, ellenállt a szélső baloldali elemek terrorjának. A két tábor között lefolyt összecsapásokban, amelyekkel szemben a kormány olyan magatartást tanúsított, amely közel állt a teljes passzivitáshoz, hovatovább Mussolini fasisztái bizonyultak erősebbeknek. Végre Mussolini elérkezettnek látta az időt, hogy maga vegye kézbe a hatalmat. 1922 októberében Nápolyban kongresszust tartott a maga fasiszta híveivel, akikkel azután október 22-én Róma ellen vonult (Marcia su Roma). A kormány, amelynek élén akkor a gyenge Facta állt, ostromállapot elrendelését tervezte, de III. Viktor Emánuel király nem járult hozzá e javaslatához, elbocsátotta a Facta-kormányt és Mussolinit bízta meg a kormány vezetésével. Mussolini eleinte az összes pártokra támaszkodott, amelyek hajlandók voltak őt az államhatalom megerősítése érdekében támogatni. 1923 decemberében új választási törvényt fogadtatott el, amely biztosította ugyan a fasiszta párt többségét, de nem szüntette meg azért a kisebb pártokat. Amikor azonban az ellenzék, amelyhez a szocialistákon és kommunistákon kívül a klerikális néppárt (Popolari) és egyes liberális és demokrata frakciók is tartoztak, passzivitásba lépett és azt Mussolini békítő kísérleteivel szemben is fenntartotta, a fasiszta párt 1925-ben megkezdte azt a politikát, amely az ellenzék teljes elnyomására vezetett.

Az Olaszországban lejátszódó belső forradalom megbénította külpolitikai tevékenységét. A német-francia konfliktusban Olaszország rendszerint támogatta az angol politika által elfoglalt mérsékelt álláspontot, de eléggé

háttérben maradt. Ezzel a politikával Mussolini sem szakított, bár az említett római szerződéssel már megkezdte Olaszország önálló külpolitikáját.

Oroszország, amelyet egy terjedelmében és véres kegyetlenségében példa nélkül álló forradalom rázott meg, ebben az időszakban teljesen kapcsolódott az európai politikára való befolyásból, hacsak ilyenek nem tekintjük állandó törekvéseit a világ proletár elemeinek forradalmasítására. Ezek a törekvések kivált 1917 és 1920 között öltöttek komoly alakot, amikor a Lenin vezetése alatt állt bolsevista párt „szovjet“-jei (tanácsai) abból a felfogásból kiindulva, hogy az orosz forradalom nem állandósulhat, ha annak a kommunizmus alapján felépült rendszere nem tud egész Európában elterjedni, minden igyekezetüket arra fordították, hogy különösen Közép-Európában forradalmat szítsanak, ami nekik Magyarországon és Bajorországban átmenetileg sikerült is. Szovjetoroszország maga 1920-ig a „vörös“ és „fehér“ hadseregek közt párját ritkító kegyetlenséggel folytatott véres polgárháborúk színhelye volt, s ebben végül az ellenforradalmi hadseregek Anglia, Franciaország és Japán támogatásának ellenére is alul maradtak. Párhuzamosan ennek a polgárháborúnak utolsó stádiumával Szovjetoroszország 1920-ban háborúba keveredett Lengyelországgal is. A lengyel hadsereg Pilsudski vezetése alatt behatolt Ukrániába és Petljura ukrán hetman támogatásával elfoglalta annak fővárosát, Kiewet, mire az oroszok ellentámadásba léptek és Budjennyi vezérlete alatt a Visztuláig szorították vissza a lengyeleket, augusztus 13—16-án azonban Pilsudski és Weygand francia tábornok Varsó mellett döntő vereséget mért rájuk. A rigai béke 1921. március 18-án azután véget vetett ennek a háborúnak. Ugyancsak békét kötött Szovjetoroszország Finnországgal, Lettországgal, Észtországgal és Litvániával is, ahol előbb szintén igyekezett gyökeret verni.

1920 után Szovjetoroszország politikája némileg módosul. Igyekszik magának kaput nyitni a nyugati államok felé az ezekkel való normális diplomáciai összeköttetés felvételével, ami természetesen mindannyiszor maga után vonta Oroszországnak hivatalos elismerését is. 1921-ben Szovjetoroszország baráti szerződésre lép az akkoriban Kemal pasa vezetése alatt újjászervezett Törökországgal. 1922-ben megkötöi Rathenau német külügyminiszterrel a rapallói szerződést, amelynek nyomán élénk kereskedelmi forgalom fejlődik ki a két ország között. A német mérnökök és szakemberek egész raja megy át Oroszországba, hogy annak iparosodását előmozdítsa. 1924-ben Anglia, Olaszország és Franciaország, 1925-ben Japán ismeri el a Szovjetköztársaságot és veszi fel vele a rendes diplomáciai összeköttetést. Mindez

kétségtelenül sikere volt az orosz külpolitikának, de céljához, a világ forradalmasításához, nem vitte közelebb és e politika egyik irányítója, Zinovjev, kénytelen volt bevallani, hogy „a közeli forradalom konjunktúrája elmúlt“. Az orosz kormány színleg távol tartotta magát a forradalom terjesztésére irányuló törekvésektől és hivatalosan nem vett azokban részt, sőt ahányszor felelősségre akarták értük vonni, megtagadta az azokkal való közösséget, arra hivatkozván, hogy ezeket a törekvéseket nem ő, hanem a kommunista pártnak 1919-ben alapított és Moszkvában székelő nemzetközi szervezete, az ú. n. Komintern irányította. Arról azonban hallgatott, hogy a Kominternnek a szovjetpolitika irányítói is tagjai, mégpedig döntő befolyással bíró tagjai voltak.

A forradalom és a polgárháború Oroszországot gazdaságilag teljesen leromlott állapotban hagyta hátra, annyira, hogy ebben a természet által minden jóval gazdagon ellátott országban, amely a világháború előtt nagy gabonafeleslegekkel rendelkezett, 1921-ben rettenetes éhínség támadt. Több mint 5 millió emberre becsülik azok számát, akik Oroszországban ebben az évben éhhalált haltak és hasonló éhínségek később is többször megisméltódtak. Az általános nyomor itt-ott ellenforradalmi fellobbanásokra vezetett, amelyeket azonban az uralkodó kommunista párt és annak vezetői könyörtelenül elnyomtak. Lenin kénytelen volt a rettentő gazdasági válság enyhítésére némileg meglazítani a gazdasági életnek rideg kommunista elméleti elgondolások szerint megkezdett berendezését. 1921 elején új gazdasági politikát (NÉP) hirdetett: bizonyos szűk határok között nagyobb mozgási szabadságot adott a parasztságnak és a kereskedelemnek, de az általános nyomornak nem tudott véget vetni. Mikor Lenin 1924. január 21-én meghalt, Oroszország belső helyzete és különösen gazdasági viszonyai változatlanul kétségbeejtőknek látszottak.

Lengyelország politikájára befolyást gyakorolt földrajzi helyzete, amely ezt a 30 millió lelket számláló országot két tőle súlyos ellentétek által elválasztott és ezért nem feltétlenül barátságos indulatú nagyhatalom, Oroszország és Németország közé ékelte be, valamint az a körülmény, hogy a világháborút követő években sem Lengyelország maga, sem pedig szomszédai nem tekintették határait véglegeseknek. Lengyelország a világháborúban az egymással szembenállt táborok mindenikével tartott fenn összeköttetést. A nemzeti demokraták már a háború előtt is Németországban látták a lengyel nép egységesítésének főakadályát. Ezt az egységet egy Oroszországon belül megalakuló, de külön autonómiával bíró lengyel tar-

tomány megalakításával vélték legkönnyebben elérhetőnek és ebbe természetesen be akarták vonni azokat a területeket is, amelyek a háború előtt Ausztriához és Németországhoz tartoztak. A baloldali elemek, kivált a szocialisták, ezzel szemben a lengyeleknek Oroszországból való teljes kiválása mellett foglaltak állást és a középhatalmakat támogatták. Az első irányzatnak vezetője Dmowski volt, aki Párizsban megalkotta az antant által a lengyel nép képviselőjeként elismert lengyel nemzeti bizottságot, a másik irányzatot Pilsudski képviselte, aki a maga lengyel légiójával Oroszország ellen vonult hadba. Az orosz cárizmus bukása után azonban Pilsudski és hívei is, új lehetőségeket látva, meginogtak németbarát állásfoglalásukban. Erre Pilsudskit Magdeburgban internálták, lengyel légiójának parancsnoka, Haller tábornok pedig egyik brigádjával 1918-ban az oroszokhoz pártolt át, majd Franciaországba került, ahol megszervezte az antant mellett küzdő lengyel hadsereget. A háború befejezése után Pilsudski Varsóban termett és ott 1918. november 11-én átvette a kormányzást, mire a lengyelek megszállták Posent és Nyugat-Poroszországnak ama területeit, amelyekre igényt tartottak. Meg akarták tartani Felső-Sziléziát is, itt azonban a Korfanty vezetése alatt álló lengyel szabadcsapatok erős német ellenállásba ütköztek. Angol nyomásra Felső-Sziléziában népszavazást rendeltek el, amely német többséget eredményezett. Korfanty azonban a maga szabadcsapataival újból kísérletet tett Felső-Szilézia megszállására és ennek hatása alatt a Népszövetség megosztotta ezt a területet Lengyelország és Németország között úgy, hogy legértékesebb részének, a sziléziai iparvidéknek négyötöde lengyel uralom alá került. Éppen így megosztotta az antant a régi Osztrák-Sziléziának Teschen körül elterülő keleti részét is, amelyre a csehek és a lengyelek egyaránt támasztottak igényt. A régi Galícia keleti részében lakó ukránok egyideig ellenálltak Lengyelországba való beolvasztásuknak, de az antant 1923. március 15-én elismerte Lengyelországnak e területek feletti szuverénitását. Hogy Lengyelország kivezető utat kapjon a tengerhez, odaítéltek neki Nyugat-Poroszországnak területéből is egy, a tengerig terjedő földszávot (lengyel korridor), annak ellenére, hogy ez kettévágta a német birodalom területét és így elszakította Kelet-Poroszországot a birodalom egyéb részeitől. Ugyancsak elszakították Németországtól Danzig városát és kikötőjét is, amely a Népszövetség útján ellenőrzött nemzetközi igazgatás alá került. Pilsudski kísérlete, hogy Lengyelország határait az orosz Ukrániára is kiterjessze, sikertelen maradt és a rigai békében, 1921-ben a lengyelek véglegesnek ismerték el az Oroszország-

gal szemben már 1919. március 18-án megállapított határt. Szerencsésebben operált Lengyelország Litvániával szemben. A Népszövetség 1920-ban a vilnai kerületet Litvániának akarta odaítélni és október 7-én Sувalkiban ilyenértelmű ideiglenes szerződést is íratott alá a lengyelekkel. Két nappal később azonban Zeligowski ezredes Pilsudski megbízásából lengyel csapatokkal megszállta Vilnát, amely azóta lengyel birtok maradt. Litvánia kijelentette ugyan, hogy magát Lengyelországgal hadiállapotban lévőnek tartja, megszakította vele nemcsak a diplomáciai, hanem még a gazdasági és postai érintkezést is, de a megtörtént tényeken nem tudott változtatni: 1923. március 15-én a Népszövetség is elismerte a lengyeleknek Vilna fölötti szuverenitását.

Lengyelország megalakulása után támaszt keresett úgy az orosz részről, mint a német részről előállható támadás ellen. Az Oroszország ellen való védekezés céljából 1921. március 3-án Romániával köt szövetséget, amelyben a két ország valamelyikük keleti határának megtámadása esetében közös védelemre kötelezi magát. Viszont, főleg valamely Németország részéről kiinduló esetleges támadás elhárítására, illetve kivédésére szolgál az 1921. február 19-én létrejött francia-lengyel szövetség. Franciaország azonban az oroszok ellen is segítséget nyújtott Lengyelországnak, és a francia katonáknak részük volt abban, hogy a lengyelek képesek voltak 1921 nyarán az orosz hadsereget Varsó előtt feltartóztatni. A lengyel-német viszony állandóan feszült volt. A németek túrheterlennek tartották úgy területüknek a lengyel korridorról való kettészakítását, mint Felső-Szilézia és Danzig elvesztését. Gazdasági bojkottot kezdtek Lengyelország ellen, megakadályozva minden kereskedelmi forgalmat a két ország között és 1925-ben vámháborúra került a sor közöttük. A locarnói szerződés megkötésével kapcsolatban német részről kifejezetten is hangoztatták, hogy Németország hajlandó ugyan a maga nyugati határait garantálni, de keleti határaiért ilyen garanciát nem nyújthat. Lengyelországnak Litvániával való viszonyát a vilnai kérdés állandóan megzavarta. De Csehszlovákiával való viszonya is hűvös és kevésbé barátságos maradt, ami a tescheni konfliktus következménye volt. így a lengyelek politikai helyzete a világháborúra következő első öt esztendőben nem volt éppen gondtalan. Ellenségei itt-ott arról beszéltek, hogy Lengyelországot csak „szezonállam“-nak kell tekinteni, amely csakhamar ismét el fog tűnni Európa térképéről. A következmények azonban azt mutatták, hogy ez a felfogás nem volt helyes.

3. KÖZÉP-EURÓPA.

Az a merev politika, amelyet Franciaország a locarnói szerződés megkötéséig Németországgal szemben folytatott, utánzásra talált Közép-Európában is, a volt osztrák-magyar birodalom területén. A győztes hatalmak oldalán álló országok — Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia — a francia politikából merítették legalább is szellemét annak a politikának, amelyet a legyőzött országokkal — Magyarországgal és Ausztriával — szemben folytattak. Az ő politikájukat is a békeszerződések merev alkalmazására irányuló törekvés vezette, az ő céljuk is a legyőzött országok föltámadásának és megerősödésének megakadályozása volt és ők is szövetségi hálózatot építettek ki a legyőzöitek állandó sakkbantartására. Még politikai érvelésük is sok tekintetben hasonlít ahhoz, amelyet a franciák a németekkel szemben alkalmaztak.

Hogy Ausztria és Magyarország szó nélkül bele fognak nyugodni abba az alárendelt állapotba, amelybe a békeszerződések folytán jutottak, az nem volt várható. *Ausztria* a világháborút követő hónapokban a Németbirodalommal való egyesülésben látta azt az utat, amelyen népe ismét egy nagyhatalom alkotórészévé válhatik. Az osztrák nemzetgyűlés 1918. november 12-én és 1919. március 12-én Német-Ausztriát a német köztársaság alkotórészének nyilvánította és 1919. február 21-én a weimari német nemzetgyűlés is jóváhagyta Ausztriának Németországhoz való csatlakozását (Anschluss), sőt az ugyanennek az évnek augusztus 11-én elfogadott német birodalmi alkotmány szabályozta azt a jogi helyzetet is, amely Ausztria csatlakozása folytán a Németbirodalomban előállt volna. Az antant azonban megakadályozta a két állam egyesítését. Ügy a versaillesi, mint a st.-germaini szerződés kimondta, hogy Ausztriának független államnak kell maradnia, és ezt az állapotot a Népszövetség tanácsának hozzájárulása nélkül nem lehet megváltoztatni. Semmi kétség nem állhatott fenn az iránt, hogy a Népszövetség ezt a hozzájárulást belátható időn belül nem fogja megadni. Németországot az antant kötelezte arra, hogy alkotmányának idevágó intézkedését hatályon kívül helyezze (1919. szeptember 22-i jegyzőkönyv, jóváhagyva a német nemzetgyűléstől), az 1929. október W-én megalkotott új osztrák alkotmányból pedig szintén kimaradt annak kimondása, hogy Ausztria a Németbirodalom alkotórésze. Ausztriának a Németbirodalomhoz való csatlakozása azonban mint probléma tovább

is fennmaradt és úgy német, mint osztrák részről állandó céltudatos agitáció tárgya volt.

Magyarország magatartása szintén nem hagyott fenn kételyeket abban az irányban, hogy a trianoni szerződéssel megteremtett területi állapotot nem tartja véglegesnek. Ennek a szerződésnek revíziója kormányprogramm volt, amelyet a magyar közvélemény egyhangúan támogatott.

A győztes államokhoz csatlakozott középeurópai országok szempontjából úgy Ausztria, mint Magyarország magatartása aggodalmakat keltett. Ausztriának Németországhoz való csatlakozása Csehszlovákiának bekerítésére vezetett volna, de Jugoszláviára sem lehetett közömbös, Magyarországnak a szerződés revíziójára irányuló törekvései pedig e két államon kívül még Romániát is fenyegették. Ezért e három államban — de kivált Prágában — fölmerült egy Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia közt létesítendő szövetség gondolata. Az ilyen szövetségnek a háborúban szerzett zsákmány biztosítására való megalkotása mindig közelfekvő lehetőség volt és Benes csehszlovák külügyminiszter ebben az irányban már 1919 decemberében tárgyalásokat folytatott Trumbics jugoszláv külügyminiszterrel, majd pedig 1920 januárjában Vajda román miniszterelnökkel. Ámde úgy Románia, mint Jugoszlávia sokáig habozó magatartást foglaltak el. Erre 1920 nyarán olyan hírek terjedtek el, hogy Franciaország Magyarországot akarja megtenni középeurópai politikája főpillérének

— ami talán nem volt egészen légből kapott állítás — és hogy ezért a franciák megígérték Magyarországnak, hogy lényegesen jobb határokat fognak kapni azoknál, amelyek a békefeltételek megállapításánál tervbe voltak véve —, ami egyáltalában nem volt igaz. A valószínűség amellet szól, hogy ezeket a túlzott híreket csehszlovák részről bocsátották forgalomba, ezzel akarván nyomást gyakorolni Jugoszláviára és Romániára a Magyarország ellen irányuló szövetség létesítése érdekében. A híreknek ezt a forrását önkéntelenül elárulta Renner kancellár, amikor 1920. augusztus 21-én

— néhány nappal Benes csehszlovák külügyminiszternek egy Bécsben tett látogatása után — az osztrák nemzetgyűlés külügyi bizottságában elmondta, hogy biztos tudomása szerint Franciaország és Magyarország között olyan egyesség jött létre, amely Pozsonyt, Kassát, Temesvárt és Burgenlandnak egy sávját visszaadja Magyarországnak, aminek fejében Magyarország 75.000 katonát fog állítani Szovjetország ellen. Ez a hír teljesen alaptalan volt. A következtében támadt nyugtalanságot azonban Benes csehszlovák külügyminiszter Belgrádban és Bukarestben gyorsan kihasználta

tervei érdekében. Augusztus elején Bécsből továbbutazott Belgrádba és Bukarestbe és ott megtette azokat a lépéseket, amelyek a három államnak *kisantant* néven ismert szövetségére vezettek.

Egyelőre csak Belgrádban ért el teljes sikert. 1920. augusztus 14-én Csehszlovákia és Jugoszlávia szerződést kötöttek, amelyben kimondták, hogy egy Magyarország részéről egyikük ellen irányuló nem provokált támadás esetére a másik állam köteles lesz a megtámadott félnek segítségére sietni. Románia egyelőre nem ment ilyen messze és csak egy hírlapi közlemény jelentette ki, hogy Benes bukaresti látogatása alkalmával a Magyarországgal való viszonyt érintő kérdésekben teljes egyetértés állapított meg.

Magyar részről kísérlet történt az országot fenyegető bekerítés elhárítására olyan megállapodás útján, amely megnyitotta volna az utat a Magyarország és szomszédai közötti ellentétek enyhítésére és idővel talán bizonyos politikai együttműködést is tett volna lehetővé közöttük. Kivált Csehszlovákiában mutatkozott erre némi elvi hajlandóság. Teleki Pál gróf magyar miniszterelnök és külügyminisztere 1921. március 14-én Bruckban találkozott Benes csehszlovák külügyminiszterrel és megbeszéléseik nem voltak teljesen eredménytelenek. Nem látszott ugyanis lehetetlennek bizonyos olyan egyességek létrejötte, amely visszajuttatta volna Magyarországhoz azokat a kizárólag magyarlakta és Magyarországgal határos területeket, amelyeket a békeszerződés Csehszlovákiának juttatott, olyan engedmények fejében, amelyeket Magyarország a saját területén lakó tótoknak az ő kisebbségi jogaik gyakorlása terén nyújtott volna. Ugyancsak nem látszott lehetetlennek a két országnak valamilyen preferenciális vámrendszer alapján való gazdasági közeledése sem. Két héttel később azonban Károly magyar király visszatért Magyarországra és az ezzel kapcsolatos események kiélesítették a Magyarország és Csehszlovákia közötti viszonyt. Amikor Károly király visszatérési kísérlete eredménytelenül végződött, Benes fölhasználta az alkalmat arra, hogy újabb kísérletet tegyen Romániának az általa tervezett szerződéses rendszerbe való bevonására. Április 21-én Csehszlovákia és Románia közt csakugyan létrejött egy, a csehszlovák-jugoszláv szerződéshez hasonló megállapodás, amelyet június 7-én a Jugoszlávia és Románia között létesült szerződés egészített ki. Ez a három szerződés volt a *kisantant* alapja. Magyarország most már tényleg be volt kerítve.

A kisantantot ebben az időben inkább Olaszország, mint Franciaország támogatta. Az összekötő kapcsot *Olaszország és a kisantant* között a rapallói olasz-jugoszláv szerződés alkotta, amely 1920. november 12-én jött létre. Benes 1921 januárjában Rómában járt, hogy Csehszlovákia és Olaszország között hasonló szerződést létesítsen. Sforza gróf olasz külügyminiszter nem akarta ugyan magát továbbmenően lekötni a győztesekhez csatlakozott dunai államok mellett, de jegyzékváltás alakjában az olasz és a csehszlovák kormány kölcsönösen elismerte, hogy külpolitikai céljaik azonosak, kivált a békeszerződések végrehajtása és az Ausztria-Magyarország utódállamaival szemben követendő politika tekintetében. Azokban a jegyzékekben, amelyeket Benes a Károly király visszatérése alkalmával lezajlott eseményekkel kapcsolatban követőihez intézett, Olaszországot kiemeli a többi antanthatalom sorából és úgy kezeli, mintha Olaszország a készülő kisantantnak mintegy kültagja volna. Olaszországnak érdeklődése Magyarország szomszédai iránt talán bizonyos befolyással volt arra, hogy 1921-ben a *francia politika* igyekezett Ausztriához és Magyarországhoz közeledni és ez a szempont talán némi szerepet játszott Károly király 1921 áprilisában és októberében történt két visszatérési kísérleténél is, amelyekre a király francia részről nyert buzdítást. Amikor azonban ez a második restaurációs kísérlet is meghiúsult, Franciaország földadta ezt a politikát, kivált miután Briand francia miniszterelnök 1922 januárjában elhagyta helyét. Ettől kezdve Franciaország állandóan közeledett a kisantantához. Ennek a politikának szolgálatában állt Foch marsall prágai látogatása, amelyet Masaryk csehszlovák köztársasági elnök Párizsban viszonzott. 1924 januárjában aztán baráti és szövetségi szerződés jött létre Franciaország és Csehszlovákia között. Párhuzamosan ezzel a fejlődéssel, Olaszország mindinkább elhidegedett a kisantanttól.

A kisantantnak törekvései most már odairányultak, hogy a három állam szövetsége más államok bevonásával is megerősödjék. Elsősorban *Ausztriára* gondoltak. 1921. december 16-án Lanában Ausztria bizonyos szerződéses megállapodásokat kötött ugyan Csehszlovákiával, a kisantantához azonban nem csatlakozott. Ezek a megállapodások, amelyek Schober osztrák kancellár és Benes aláírását viselik, kötelezik a feleket a saint-germaini és trianoni szerződések pontos végrehajtására, területeik kölcsönös garantálására, háború esetében a kölcsönös semlegességre, az általuk más államokkal kötött szerződéseik kölcsönös közlésére, esetleges ellentéteiknek válasz-

tott bíróságok által való elintézésére, valamint arra, hogy egyik fél sem fog saját területén olyan politikai vagy katonai szervezetet tűrni, amely a másik állam biztonságát vagy létét veszélyeztetné. A szerződés tartalma szemelláthatólag túlmegy a rendes baráti vagy választott bírósági szerződés keretén és lehetséges, hogy első lépés lett volna Ausztriának a kisantanthoz való további közeledése felé, ha fogadtatása Ausztriában nem lett volna annyira barátságtalan, hogy hajszál híján a Schober-kormány életébe került. Kivált a st.-germaini szerződés önkéntes elismerését tartották Ausztriában fölöslegesnek és megalázónak. A nagynémet párt-hoz tartozó miniszterek lemondtak, sőt Schobernek is le kellett mondania, bár azután újból megválasztották kancellárnak. Ily tapasztalatok után az osztrák kormány óvakodott ezen az úton tovább haladni.

Ebben az időben különben *Magyarországnak Ausztriához való viszonya* is meg volt zavarva. A békeszerződés Nyugat-Magyarország egy részét Ausztriának ítélte oda, ez pedig ebből a területtől Burgenland elnevezéssel külön szövetségi államot akart létesíteni. Magyar részről megkísérelték az osztrák kormány hozzájárulását megnyerni ahhoz, hogy a szóban forgó terület lakossága, mielőtt Ausztriához csatoltatnék, népszavazással nyilatkozzék arról, hogy melyik országhoz kíván tartozni, ezek a tárgyalások azonban nem vezettek eredményre. 1920. december 23-án az antant kötelezte Magyarországot arra, hogy a trianoni szerződés életbelépte után az Ausztriának ítélt területeket az antant képviselőinek adja át, akik azokat majd az osztrák kormány fennhatósága alá fogják juttatni. 1921 január második felében az osztrák nemzetgyűlés már törvényt is hozott a Magyarországtól átveendő területek viszonyainak szabályozására. A trianoni szerződés életbelépte után pedig az antant augusztus 29-re tűzte ki a terület átadását. Ennek azonban nehézségei támadtak. Az Ausztriának odaítélt területet szabadcsapatok szállták meg és ezek fegyveresen álltak ellen a terület átadásának. Több összeütközésre került a dolog, mire az olasz kormány közvetítését ajánlotta föl Ausztria és Magyarország között. Ausztria ezt nem akarta elfogadni és az antantra apellált, amely azonban szeptember 27-én az osztrák kormánynak a Magyarországgal való kiegyezést ajánlotta. Erre Schober osztrák kancellár Bethlen István gróf magyar miniszterelnökkel Velencében abban állapodott meg, hogy nem ugyan az egész terület, de legalább is Sopron város és környéke döntsék el népszavazás útján, hogy mely országhoz akarnak tartozni. A december 14-én

megejtett népszavazáson a szóban forgó terület lakóinak 65'1 százaléka a Magyarországon való megmaradás mellett döntött.

A kisantantnak az a törekvése, hogy Lengyelországot és Görögországot csatlakozásra bírja, szintén eredménytelen maradt. *Lengyelország* egy ideig közeledni látszott a kisantanthoz, de csakhamar megint eltávolodott tőle. Bizonyos kapcsolatot teremtett közöttük az 1921 márciusában létrejött, már említett lengyel-román szerződés, amely azonban akkori alakjában csak Oroszországgal szemben bírt jelentőséggel. Ezt a kapcsolatot Benes igyekezett kimélyíteni és 1921. november 6-án több szerződést kötött Lengyelországgal, sőt a genuai konferencián 1922-ben Lengyelország együttesen járt el a kisantanttal, de ezzel azután az együttműködés véget is ért. Lengyelországot elkedvetlenítette Csehszlovákiának a javorinai határkérdésben elfoglalt álláspontja, valamint vonakodása minden olyan kötelezettség vállalásától, amelynek alapján kénytelen lett volna a lengyeleknek, Oroszország részéről való megtámadtatásuk esetében, segítséget nyújtani. 1923 júliusában Seyda lengyel miniszterelnök nyíltan kimondja, hogy Lengyelország csatlakozásának a kisantanthoz minden feltétele hiányzik.

Görögországnak a kisantantba való bevonásáról 1922-ben és 1923-ban folytak tárgyalások, ezek azonban nem vezettek eredményre, és 1924 végén, mikor Jugoszlávia és Görögország között bizonyos súrlódások keletkeztek, végleg megszakadtak.

4. A BALKÁN-ÁLLAMOK.

A Balkán-félszigeten a békekötések a győztes államoknak, Görögországnak, Romániának és Szerbiának területét jelentékeny mértékben kiterjesztették részben Ausztria és Magyarország, részben Bulgária és Törökország rovására. Romániához csatolták Magyarországból Erdélyt és a Bánát keleti részét, Ausztriából Bukovinát és Bulgáriából a Dobrudzsát. Jugoszláviához került Montenegró, továbbá Magyarországból és Ausztriából Bosznia és Hercegovina, Dalmácia (Zara város kivételével) és a dalmát szigetek legnagyobb része, Krajna. Dél-Stájerország, Horvát-Szlavónország és a magyar Délvidék, Bulgáriából pedig Macedóniának eddig bolgár igazgatás alatt állt része. Görögország megkapta Bulgáriától Dél-Macedóniát és nyugati Tráciának egy darabját, Törökországtól pedig Kelet-Tráciának legnagyobb részét, egyes szigeteket és ötéves mandátum alakjában a kisázsiai Szmírnát és a körülötte fekvő területet. Albánia független ország maradt.

A győztes Balkán-országok politikáját a világháború után megszerzett területgyarapodások biztosítására irányuló törekvés uralta. *Románia* három front ellen volt kénytelen védelemre gondolni. Éles ellentét választotta el Magyarországtól, mivel ez nem tudott megalkudni Erdélynek és a Bánátnak elvesztésével és nem akart lemondani a területek visszaszerzésére irányuló reményeiről. Az ebből az irányból támadható veszélyekkel szemben Románia a kisantanthoz való csatlakozással igyekezett védekezni. Ellentétben állt Oroszországgal is, mivel ez igényt támasztott Besszarábiára és erről a román politika minden erőfeszítésének ellenére sem akart lemondani. Ezzel a veszéllyel szemben Románia a Lengyelországgal kötött szerződésben keresett támaszt. Ellentétben állt továbbá Bulgáriával is, ezt azonban a neuilly-i békeszerződés teljesen tehetetlen állapotba juttatta.

Jugoszlávia még a maga belső politikájában sem tudta megemészteni új szerzeményeit, mert a horvátok nem tudtak megalkudni a Pasicstól kezdeményezett nagyszerb centralista politikával, állandóan különállásra vagy legalább is autonómiára törekedtek és ezért való küzdelmüket igen szívósan folytatták, még erőszakos eszközök igénybevételével is. Jugoszlávia emellett ellentétbe került Olaszországgal, mert mindketten ugyanazokra a területekre tartottak igényt. Ezeket az ellentéteket az 1924. évi római szerződéssel sikerült ideiglenesen nyugvópontra hozni. Bulgária részéről Jugoszláviát állandóan nyugtalanította az a földalatti tevékenység, amelyet macedón fegyveres csapatok fejtettek ki a független macedón állam megalkotása érdekében és amelynek számai bolgár területen folytak össze. Ez akkor sem változott meg, amikor Sztambulijszki bolgár miniszterelnök 1922-ben Bulgária nevében lemondott minden Macedóniára való igényéről, sőt ezzel Sztambulijszki csak kormányának és a vezetése alatt álló parasztpártnak az ő meggyilkolásával való megbuktatását és egy Zankow vezérlete alatt álló demokratikus kormánnyal való fölváltását mozdította elő.

Görögország nyílt fegyveres összeütközésbe keveredett *Törökországgal*, mivel ez a ráerőszakolt sévres-i békét nem akarta elfogadni. A török népben egy nagy tulajdonságokkal rendelkező vezér támadt Mustafa Kemal pasa személyében, aki elhatározta, hogy fegyveresen is meg fogja akadályozni a szerződés végrehajtását és kivált Szmirnának görög kézre való jutását. 1920 végén Angorába nemzetgyűlést hívott össze és ez az ő vezetése alatt álló háromtagú kormánybizottságot küldött ki. A hevenyében összegyűjtött török hadsereg 1921 elején több ízben összeütközött a Kis-Azsiába

küldött görög katonasággal és ezekben a harcokban több sikert ért el. A török diplomácia helyzete sem volt rossz, mert a hatalmak a görög-török ellentéttel szemben nem voltak teljesen egységesek. Az angol kormány, amelynek élén akkor Lloyd George állt, támogatta a görögöket Szmirna megtartására irányuló elhatározásukban, a francia kormány pedig helytelenítette ezt az álláspontot és a törökök mellett foglalt állást. 1922 augusztusában Kemal pasa döntő győzelmet aratott a görögök felett, birtokába vette Szmirnát és kikergette onnan a görög csapatokat. A vereség következtében Konstantin görög király, akit csak 1920 végén hívtak volt vissza a trónra, kénytelen volt György fia javára lemondani. Október 11-én azután Mudaniában fegyverszünet jött létre, s ennek értelmében a görögök kiűrtették Kis-Ázsiát, sőt visszaadták a törököknek még Kelet-Tráciát is Drinápolyval együtt, ezenfelül kötelezték magukat, hogy a Kis-Ázsiában és Tráciában élő körülbelül másfélmilliót számláló görög lakosságot saját területükre fogják áttelepíteni. A török győzelem hatása alatt az antant is elhagyta az addig saját csapataitól megszállt Konstantinápolyt.

A görög-török háborúnak az 1923. július 24-én létrejött lausanne-i béke vetett véget, amely Törökországra jóval kedvezőbb volt a sèvres-i békénél. Mindazok az intézkedések, amelyekkel az utóbbi Törökországot a többi párizskörnyéki békék mintájára gúzsban akarta tartani, kimaradtak az új szerződésből. Így Törökország volt az első állam, amely széjjeltépte a reáerőszakolt békeszerződést és még új jogokat is tudott magának kivívni: ezek között különösen fontos a Törökországban addig érvényben volt kapitulációk eltörlése.

A lausanne-i béke megkötése után, 1923. december 17-én, elkergették György királyt is és Görögországból köztársaság lett. Ennek politikáját Venizelos irányította. Törökország szintén mélyreható átalakuláson ment keresztül. A nemzetgyűlés 1922 november elsején eltörölte a szultánságot és a szultánt csak egyházi főnhatóságnak (kalifának) tartotta meg, mire november 17-én VI. Mohamed szultán külföldre menekült. A kalifátust fia vette át, míglen 1924. március 3-án ezt a méltóságot is megszüntették és az uralkodóház összes tagjait száműzték. Törökország köztársaság lett, amelynek élére 1923. október 29-én Kemal pasa került.

II. A NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉS KORA.

1. NÉMETORSZÁG FELSZABADULÁSA A BÉKESZERZŐDÉS BÉKLYÓIBÓL.

A locarnói szerződést a világ azzal a reménnyel fogadta, hogy az kiindulópontja lesz az európai viszonyok új békés elrendezésének. Akik megkötötték, valóban azt gondolták, hogy az első lépést teszik, az európai béke megszervezése felé. A nemzetközi együttműködés gondolata bizonyos lendületet kapott vele. Németország ebben a szerződésben még nem nyerte ugyan vissza a teljes jogegyenlőséget az európai nemzetek sorában: egyes területeinek idegen csapatoktól való megszállásán és a német nép két nemzedékének súlyos jóvátételi terhekkal való megnyomorításán a Locarnóban létrejött megállapodások mitsem változtattak. De mégis új szellem vonult végig az európai politikán. Ez a „locarnói szellem“ reményt keltett arra, hogy most már az európai politika ismét az államok jogegyenlőségének és szuverénitásuk kölcsönös megbecsülésének jegyében fog folyni és hogy ez az út el fog vezetni a Franciaország és Németország között évszázadok óta fennálló és Európa békéjének szempontjából mindig aggasztónak bizonyult francia-német ellentétek végleges elsimítása felé is, ezzel azután meg volna teremtve a nemzetközi társadalom szilárd megszervezésének legfőbb feltétele is. Stresemann is, aki ebben az időszakban a német politikát vezette, Briand is, aki Franciaország külügyeit irányította, kétségkívül őszinte hívei voltak ezeknek a locarnói szerződésben megnyilvánuló törekvéseknek. Népeik azonban, sajnos, csak akadozva követték őket ezen az úton. Franciaországban a jobboldali pártok bizalmatlanul nézték, mint zsugorodnak össze ennek a politikának hatása alatt mind jobban és jobban azok a biztosítékok, amelyeket a békeszerződések megalkotói Németország gyors megerősödésének és feltámadásának megakadályozására kieszeltek. Németországban viszont a jobboldali pártok szemében ez a politika nem volt eléggé önérzetes, sőt szerintük sértette a német érdekeket, mert hiszen végre akarta hajtani azokat a békeszerződéseket, amelyek végrehajthatatlanságát kellett volna bebizonyosítania.

Azokra nézve, akik azt hitték, hogy a locarnói szerződést most már hamarosan követni fogja a rajnai területnek idegen megszállástól való felszabadítása, sőt talán a Saar-vidéknek Németországgal való egyesítése is, az a szerfelett lassú haladás, amely ezen a téren a locarnói szerződés meg-

kötése után bekövetkezett, keserű csalódást jelentett. Lényeges változás egyelőre sem a megszállt területek helyzetében, sem a Németországra hárított pénzügyi terhekre vonatkozólag nem következett be. 1926. január elsején megkezdődött ugyan az angol csapatoktól megszállt első (kölni) zóna kiürítése, amint azt a békeszerződés előírta, de a másik két megszállt zónában mindössze a megszálló csapatok számának lényegtelen leszállítását lehetett keresztülvinni. A német kormánynak az a kifejezett kívánsága, hogy a megszálló csapatok száma ne legyen nagyobb, mint az ugyanezen a területen a háború előtt elhelyezett garnizonok létszáma (50.000 ember), nem ment teljesezésbe. A Németország lefegyverzésének ellenőrzésére kiküldött katonai bizottság, amely francia vezetés alatt milliárdos értékek elpusztítását kényszerítette ki és amelynek kiterjedt kémhálózatára támaszkodó működése a német nép szemében különösen ellenszenves volt, egyelőre szintén változatlanul megmaradt helyén és csak több mint egy esztendővel a locarnói szerződés megkötése után, 1927 januárjában, sikerült e bizottság eltávolítását kieszközölni, oly időpontban, amikor feladatát már amúgy is jóformán teljesen befejezte és akkor is csak bizonyos új engedmények fejében, amelyeket Németország kénytelen volt megtenni a maga keleti és déli határai megerősítésének korlátozása alakjában. Az a nagyvonalúság, amely szükséges lett volna ahhoz, hogy a locarnói szerződés alap gondolata továbbra is az egész vonalon érvényesüljön, az antant részéről teljesen hiányzott, ami Németországban csak e politika ellenfeleit erősítette meg. A német birodalmi gyűlés külügyi bizottsága egyik határozatában meg is állapította, hogy az 1926-ban kialakult helyzet a Locarnóban megindított politikai iránnyal éles ellentétben áll.

Hogy a fejlődés ilyen irányt vett, abban némi része volt a francia és a német belpolitikai helyzet alakulásának is. Franciaországban a radikálisokból és a szocialistákból álló baloldali kartell és az arra támaszkodó Briand-kormány figyelmét teljesen a rohamosan romló pénzügyi helyzet kötötte le. Amikor azután az elkerülhetetlen pénzügyi rendszabályokra vonatkozó nézeteltérések miatt a radikálisok és a szocialisták együttműködése nem volt tovább fenntartható, ismét Poincaré került uralomra. Az 1926. július 23-án az ő vezetése alatt megalakult kormányban, amely „a nemzeti egység kormánya“ nevével lépett a nyilvánosság elé, változatlanul Briand vezette ugyan a külpolitikát és benne maradt a radikális párt vezére, Herriot is, de ugyanakkor helyet kaptak benne a jobboldal egyes kiváló tagjai, mint Tardieu és Marin is, akik a külpolitikai kérdések terén

homlokegyenest más felfogásokat képviseltek és ezekkel Briand-nak most éppen úgy számot kellett vetnie, mint ahogyan tekintettel kellett lennie Poincaré miniszterelnöknek Németországgal szemben mindig elfoglalt rideg álláspontjára is. A francia belpolitikai helyzetnek ez az alakulása volt kétségkívül egyik oka annak, hogy a locarnói szerződés megkötésénél mutatkozó lendület e szerződés végrehajtásában megtört. Briand egyszer-másszor határos beszédekben hirdette ugyan továbbra is az európai megbékélés szükségességét és követelte a mérgező anyagoknak az európai atmoszférából való eltávolítását, de mindig több és több engedményt volt kénytelen tenni saját, nacionalista eszméktől áthatott honfitársainak. A kormány tevékenységét különben tovább is teljesen lekötötték a pénzügyi kérdések, míg végül Poincaré, aki a miniszterelnökség mellett a pénzügyi tárcát is megtartotta, a frankértéknek a régi érték egyötödében való stabilizálásával rendet teremtett e téren.

Németország viszont állandó kormány válságok színtere volt, amelyeknek megoldását szerfelett megnehezítette a német birodalmi gyűlésen létezett túlsók, nagyjában egy-egy társadalmi réteg külön érdekeit és álláspontjait nagy makacssággal képviselő párt versengése. Az 1925. december elsején kitört kormányválság több mind hét hétig tartott, egy évvel később ugyancsak héthetes miniszterválság következett be, az 1928. évi választások után pedig öt hétig tartott, amíg egy kormány megalakulása lehetővé vált. Ezek a belső politikai nehézségek és a velük járó nyugtalanság, valamint a politikai állandóság hiánya mindenesetre gyengítette Németországot a békeszerződés bilincseinek lerázására irányuló fáradozásaiban.

A fejlődés azonban — ha nem is abban a gyors ütemben, amelyet az optimisták a locarnói szerződés megkötése után reméltek — mégis a nemzetközi együttműködés megszilárdulása felé haladt. Ebben az irányban jelentős lépés volt az, hogy Németország belépett a Népszövetségbe, amire különben a locarnói szerződésben kötelezettséget vállalt. De ez az aktus sem játszódott le méltó nagyvonalúsággal és kicsinyeskedések nélkül. A német kormány 1926. február 10-én kérte a Népszövetségbe való felvételét, ahol állandó tanácstagságra volt joga. A felvételi kérést azonban nem lehetett elintézni, mert Lengyelország és más államok szintén igényt támasztottak arra, hogy állandó helyet kapjanak a Tanácsban és az ezekkel való tárgyalások annyira elhúzódtak, hogy Németországnak a Népszövetségbe való felvételét el kellett halasztani, s az csak szeptember 8-án történhetett meg. A jobboldali német pártok különben sem látták szívesen sem a

locarnói szerződést, sem Németországnak a Népszövetségbe való belépését. A Németország felvétele körül mutatkozó huzavona és a Németországnak biztosított állandó tanácstagság értékének lerontása a tanácsstagok számának egyidejű felemelése következtében a német társadalom széles rétegei előtt igazoltak tüntette fel a nemzeti körök aggályait.

Mindannak ellenére, hogy a locarnói szerződés szellemében folytatott politika nagy nehézségekkel járt, Stresemann és Briand megkísérelték az ezen az úton való továbbhaladás előkészítését. 1926. szeptember 17-én a Genf melletti Thoiry-ban találkoztak és ott bizalmasan megvitatták a francia-német viszonyt érintő összes kérdéseket. Stresemann szerette volna a Rajna-vidék kiűritését és a Saar-terület hovatartozása felett való döntést a békeszerződésben megállapított határidők bekövetkezése előtt keresztülvinni, ami a békeszerződés intézkedései szerint lehetséges volt, feltéve, hogy Németország minden, a szerződésben vállalt köteletségének eleget tett. E kötelezettségének teljesítésére Stresemann tervbe vette, hogy a német vasutakra kötvényeket fog kibocsátani és ezeket al pénzpiacon — kivált Amerikában — fogja elhelyezni, az így befolyó összeget pedig Németország jóvátételi terheinek megfizetése címén Franciaországnak fogja rendelkezésére bocsátani a francia valuta megvédésére. Stresemannak ez elgondolásait azonban nem látták szívesen sem Franciaországban, ahol akkor a jobboldal által képviselt eszmék voltak népszerűek, sem Németországban, ahol a német nemzeti körök ellenezték ezeket a terveket és nem vártak tőlük eredményt, sem pedig Amerikában, ahol a háborús adósságok behajtása körül mutatkozott nehézségek elvették az emberek kedvét attól, hogy újból politikai kölcsönmíveletekbe fektessék pénzüket.

Az a remény sem valósult meg, hogy a már a békeszerződésben tervbe vett általános katonai leszerelés a locarnói szerződés megkötése után könnyebben lesz megvalósítható. A Népszövetség ki akarta használni a Locarnóban létesült kedvezőbb politikai atmoszférát ennek a kérdésnek előkészítésére is. 1925 decemberében bizottságot állított össze ennek az előkészítő munkának elvégzésére és ebbe a bizottságba bevonta az Egyesült Államokat, Németországot és Oroszországot is, bár ezek különben nem voltak a Népszövetségnek tagjai. Ez az előkészítő bizottság 1926 májusában ült első ízben össze. Ettől kezdve éveken át tárgyalta, részben teljes üléseken, részben technikai albizottságokban. Francia részről már a tárgyalások elején előtérbe helyezték Franciaország biztonságának (sécurité) kérdését és 1927 novemberében még külön bizottságot is küldtek ki azzal a feladattal, hogy

a biztonság kérdésével foglalkozzék és ebből a szempontból tegye vizsgálat tárgyává a különböző államoktól megkötött választottbíróági és biztonsági paktumoknak, valamint a Népszövetség alapokmányában a háborúk megakadályozása érdekében felvett intézkedéseknek hatékonyságát. Évekig tartó hosszas tárgyalások után, amelyekben Paul Boncour és később Massigli képviselte a kérdés megoldását állandóan halogató és szabotáló francia álláspontot, míg Bernstorff gróf a német álláspont képviselőjében állandóan az összes államok egyenlő mértékű leszerelését követelte, az előkészítő bizottság 1930 végén végül elkészült jelentésével, ez azonban a valóságos leszerelés szempontjából legfontosabb kérdésekben nem foglalt világosan állást. Nem követelte sem a katonai felkészültség korlátozását, sem a hadikészletek maximumának megállapítását, sem a kiképzett tartalékok korlátozását, sem a hadseregek erősségének meghatározását.

A leszerelési értekezlet teljes ülései azután 1932-ben indultak meg Gényben és itt újból kirobbant a francia és a német álláspont között fennálló áthidalhatatlan ellentét. Németország részéről Neurath külügyminiszter augusztus végén egyenjogúságot követelt Németország részére, ezt azonban Franciaország nem akarta megadni, abból indulván ki, hogy teljes katonai egyenjogúság mellett egy 40 milliós nép, amilyen a francia, sohasem lesz biztonságban az akkor 60 milliós német szomszédjával szemben. Mivel nehéz volt a németektől nyíltan megtagadni a jogegyenlőséget, kerülő utakon igyekeztek azt francia részről lerontani a legkülönbözőbb javaslatokkal, s ezek miatt a bizottság tárgyalásai teljesen megrekedtek. A német Papen-kormány emiatt egy ideig vissza is vonult a bizottság tárgyalásaitól. Erre Macdonald angol miniszterelnök vetette magát közbe. December 5-ére Genfben összehívta azoknak a hatalmaknak képviselőit, amelyeknek a leszerelési bizottságban döntő szavuk volt és velük megállapodott egy nyilatkozatban, amelyet a leszerelési bizottság 1932. december 11-én tudomásul vett. E nyilatkozatban Anglia, Franciaország és Olaszország kormányai kijelentik, hogy Németország és a többi szerződés alapján leszerelt államok számára biztosítani kell az egyenjogúságot olyan rendszer keretén belül, amely valamennyi nemzetnek biztonságot nyújt. E nyilatkozat alapján Németország kifejezte készségét a leszerelési bizottság tanácskozásaiban való újbóli részvételére. Az említett négy állam együttesen kijelentette továbbá, hogy semmi körülmények között nem fognak kísérletet tenni a közöttük jelenleg fennálló vagy később felmerülő kérdéseknek erőszakos úton való megoldására. Kijelentették továbbá azt is — és a nyilatkozatnak ehhez a részéhez

mint ötödik társ, az Egyesült Államok is csatlakoztak — hogy igyekezni fognak megállapodást létesíteni a fegyverkezések lényeges korlátozása és csökkentése tárgyában. Mindezek a határozatok alig leplezték, hogy a hatalmak a leszerelés kérdésében nem hajlandók Németországnak engedményeket tenni, nem törődve az ebben a tekintetben a békeszerződésekben vállalt kötelezettségekkel.

Ugyancsak csalódások érték Németországot a jóvátételi kérdés rendezésénél felbukkant nehézségek körül is. Németország elviselhetetlennek tartotta azokat a terheket, amelyeket jóvátétel címén reá róttak és e terheknek valamilyen méltányos összegben való megszállására törekedett, annál inkább, mert a Dawes-terv csak a Németország részéről teljesítendő évi fizetéseket határozza meg, de nem szól arról, hogy ezek az évi részletek meddig lesznek fizetendők, úgyhogy az a kérdés, mennyit kell majd Németországnak végeredményben fizetnie, homályban maradt. Poincaré francia miniszterelnök még 1929 decemberében is azt jelentette ki a francia kamarában, hogy Németország tartozása a jóvátételi bizottság 1921. április 27-i határozata szerint 132 milliárd aranymárka, hogy ezt a határozatot sohasem módosították, különösen nem módosította a Dawes-terv sem, amely csak a Németország által fizetendő évi részletek magasságát állapította meg, nem pedig a Németország által fizetendő végösszeget. Angol és amerikai részről józanabban ítélték meg a helyzetet és kivált a jóvátételi bizottságnak Berlinbe kiküldött megbízottja, az amerikai Parker Gilbert, állandóan sürgette a jóvátételi kérdésnek végleges rendezését, mert a Németország által fizetendő végösszeg bizonytalansága szerinte csökkentette Németország fizető képességét. Parker Gilbert igen nagy — és később indokolatlannak bizonyult — optimizmussal ítélte meg Németország gazdasági helyzetét és ezért fizetőképességét is és erre alapított bizalmában olyan rendezés mellett foglalt állást, amely mellett Németország a maga fizetéseit saját felelőssége mellett, külföldi felügyelet és kényszerrendszabályok nélkül teljesítené. Utalt arra, hogy Németország nagy mérvben vett igénybe külföldi kölcsönöket, kivált Amerikában — utolsó jelentésében 16'6 milliárd márkára becsüli ezeknek összegét — és hogy előbb vagy utóbb felmerülhet az a kérdés, vajjon abban az esetben, ha Németország képtelenné válnék arra, hogy mind újabb adósságainak kamatait, mind jóvátételi tartozásait megfizesse, a két tartozás közül melyiket kell előnyben részesítenie; ha pedig — mint Parker Gilbert vélte — a jóvátételi terhek volnának azok, amelyeket Németországnak elsősorban kell teljesítenie, milyen következ-

mények fognak ebből az egyéb hitelezőkkel szemben előállni. A valóság az volt, hogy Németország — amint ezt 1930-ban Briining későbbi kancellár is beismerte — valójában az Amerikában felvett kölcsönökkel fizette meg jóvátételi tartozásait.

1928 októberében a hatalmak elhatározták, hogy a jóvátételi kérdés végleges rendezésének előkészítésére szakértő bizottságot küldenek ki. Franciaország vezető államférfiai azt a felfogásukat, hogy a Németország által teljesítendő jóvátételi fizetéseknek 1921-ben 132 milliárd márkában történt megállapítása nem eshetik többé változás alá, kifejezetten ugyan nem ejtették el — a francia lapokban erre a felfogásra tovább is sűrűn történik utalás —, de azt most új formulával helyettesítették, azt kívánván, hogy Németország annyit fizessen, amennyit a győztes hatalmak háborús tartozásaik fejében Amerikának fizetni tartoznak, Franciaországnak pedig ezenfelül még annyit, amennyibe a háborúban elpusztított francia területek újjáépítése került. A szakértő bizottságot 1928 decemberében küldték ki és az a következő év február 9-én ült össze Párizsban. Elnöke az amerikai Owen Young lett. Az amerikaiaknak kettős érdekük volt e kérdés rendezésében: egyfelől az a megfontolás, hogy Amerika a háborús adósságok megfizetésére csak akkor számíthat teljes bizonyossággal, amíg az antantországok ezeket az adósságokat a Németországtól kapott jóvátételi összegekkel törleszthetik, másfelől az az aggodalom, hogy Németországnak jóvátételi terhekkel való túlságos megnyomorítása veszélyeztethetné Németországnak a háború befejezése óta Amerikában felvett kölcsöneinek kamatszolgáltatását. Amerikának ez a két egymással ellentétes érdeke biztosította azt, hogy az amerikai szakértők nem fognak az egymással szembenálló felek egyikének sem túlságosan kedvezni.

A hitelező államok szakértőinek első követelése szertelen magas volt: azt kívánták ugyanis, hogy Németország fizessen 37 esztendőn át évente 2'9 milliárd aranymárkát, ezzel szemben pedig a német szakértők — akiknek szóvivője Schacht dr., a Birodalmi Bank elnöke volt — 37 esztendeig teljesítendő évi 1'65 milliárd aranymárka megfizetését ajánlották fel. Hosszas alkudozások után végül abban történt megállapodás, hogy Németország 37 esztendőn át, évente emelkedő részletekben átlag évi 2.050,600.000 márkát fog megfizetni, azután 19 éven át évi 1'6—1'7 milliárd márkát és további három esztendeig még kb. 0'9 milliárd márkát. A Németországtól fizetendő összegekből 660 millió márka lett volna mobilizálendő, azaz ezt az összeget Németországnak devizákban kellett volna a hitelezőknek rendel-

kezésére bocsátani, az összeg többi részére transzfervédelem állt volna fenn, azaz ezt az összeget egyelőre csak Németországon belül lehetett felhasználni. A jóvátételi terhek megfizetésével kapcsolatos pénzügyi műveletek végrehajtására Bázelen külön bankintézetet állítottak fel „Nemzetközi Fizetések Bankja“ néven. A szakértő bizottságnak ez a javaslata könnyített Németország helyzetén. A Dawes-terv alapján évi 2'5 milliárd aranymárkát kellett fizetnie, az új terv szerint ezek a fizetések az első öt évben 1685 és 1866 millió márka között mozogtak volna. De még így is óriási megterhelést jelentettek Németország részére. Belátó egyének (pl. Keynes) előtt világos volt, hogy Németország a leszállított jóvátételi terheket is legfeljebb kölcsönök felvétele útján fogja teljesíthetni, de joggal kételkedtek abban, hogy a világ hajlandó lesz Németországnak állandóan kölcsönöket folyósítani oly célból, hogy teljesen improduktív fizetéseket teljesítsen. Németország a szakértő bizottság javaslatához hozzájárult, azzal a kikötéssel, hogy az új terv életbeléptével egyidejűleg megtörténjék a Rajna-vidéknek idegen katonaságtól való kiürítése és esetleg a Saar-vidék kérdésének rendezése is. Hogy a szakértő bizottságtól megállapított terheket Németország maradandóan nem fogja viselhetni, azt Németországban világosan látták.

Az az értekezlet, amelynek döntenie kellett egyfelől a szakértő bizottság javaslatai, másfelől Németországnak ezzel kapcsolatos politikai követeléseivel, 1929. augusztus 6-án ült össze Hágában. A politikai kérdések tárgyalásánál Franciaország, Németország, Anglia, Olaszország, Belgium és Japán képviselői vettek részt, a pénzügyi kérdések tárgyalásába bevonták Lengyelországot, Görögországot és a kisanthoz tartozó államokat is. Eleinte Franciaországnak Chéron pénzügyminiszter és Angliának Snowden kincstári miniszter által képviselt álláspontja meglehetősen élesen ütközött össze egymással, mert Anglia nagyobb részt kért a Németországtól fizetendő összegekből, mint amennyit Franciaország szánt neki. Amikor azután ezek az ellentétek az angol álláspontnak messzemenő elismerésével megszűntek, Németország a hitelező államoknak egységes frontjával találta magát szemben. A Rajna-vidék megszállásának megszüntetésébe azonban a hatalmak beleegyeztek. 1929. augusztus 30-án aláírták azt az egyezményt, amelyben kötelezettséget vállaltak arra, hogy a rajnai területet 1930. június 30-ig ki fogják üríteni. A következő napon végül aláírták a német jóvátételekre vonatkozó pénzügyi egyezményt is. A Saar-kérdésnek azonnali rendezése elől a franciák kitértek, csupán abba egyez-

tek bele, hogy erről a kérdéstről tárgyalások induljanak meg. Szeptember elsején a jóvátételi kérdések új rendezése életbe is lépett. A Rajna-vidék visszanyerte szabadságát, Németország azonban lekötötte magát, hogy két nemzedéken át idegen hatalmak adófizetője lesz. Tudta, hogy lehetetlenre vállalkozott. De talán éppen ezért vállalkozhatott rá.

Egy 1930. január 3-án összeült második hágai értekezlet azután még néhány, a jóvátételi kérdéssel kapcsolatos részletkérdést intézett el. Franciaország kifejezetten szerette volna fenntartani a maga részére a jogot azoknak a szankcióknak (területi megszállások stb.) alkalmazására, amelyeknek Németország ellen való alkalmazására a békeszerződés értelmében jogosítva volt, ha ez vállalt kötelezettségeinek nem tesz eleget. Amikor Németország e gondolattal szemben ellenállást fejtett ki, a hitelező államok megelégedtek annak kijelentésével, hogy abban az esetben, ha Németország jelenleg vállalt kötelezettségeit megszegné, a Hágai Állandó Nemzetközi Bíróság megítélése alá fogja bocsátani azt a kérdést, vajjon a német kormány követert-e el olyan cselekedetet, amelyből az új terv széttépésére való szándéokra lehet következtetni. Németország pedig a maga részéről kijelentette, hogy a hágai bíróságnak Németországra nézve kedvezőtlen állásfoglalása esetében elismeri a hitelező államok teljes cselekvési szabadságát Németország pénzügyi kötelezettségei teljesítésének biztosítására. Ezzel a szankciók kérdése, amely például a Ruhr-vidék megszállása alkalmával olyan nagy szerepet játszott, lekerült a napirendről, mert hiszen azok a szankciók, amelyek egy pártatlan nemzetközi bíróság ítéletétől voltak függővé téve, más elbírálás alá estek, mint a békeszerződésben foglaltak, amelyeket Franciaország saját egyoldalú megítélése alapján is alkalmazhatott. Franciaország részéről kíváncsnak jelezték annak tisztázását is, hogy mi történjék, ha Németország képtelen volna az új tervben reárártott fizetések teljesítésére és ezért fizetési haladékot — moratóriumot — kérne. Franciaországról ilyen esetekben is a Hágai Állandó Nemzetközi Bíróságot akarták annak a fórumnak megtenni, amely Németország eljárása felett ítéletet mond és esetleg jogot ad a hitelező államoknak a szankciók alkalmazására. Ez az álláspont azonban a végleges megállapodások szerint nem érvényesült. Németország jogot nyert arra, hogy egyoldalúan is moratóriumot jelentsen be. Ezt a bejelentést a Nemzetközi Fizetések Bankja van hivatva átvenni és ez az intézet nyert jogot annak eldöntésére, hogy az adott esetben mi legyen a teendő. A dolgok úgy fejlődtek, hogy Németország igen rövid időn belül kénytelen volt ezt a moratóriumot igénybe is venni.

A két hágai értekezlet Németországnak jelentékeny könnyebbségeket hozott. Az a két és félmilliárdos összeg, amelyet a Dawes-terv alapján eddig évente fizetnie kellett, körülbelül évi 800 millióval csökkent. Megszűnt a Dawes-terv alapján fennálló veszély, hogy Németország jólétének emelkedése esetében a tőle jóvátétel címén fizetendő összegeket is föl-emelik. Meg volt végre állapítva a Németország által teljesítendő fizetések végösszege is, oly összegben, amelynek a jelenre átszámított értéke 40 milliárd márka körül mozgott. Mindennél fontosabb volt, hogy Németország végre elérte a Rajna-vidék kiürítését öt évvel ama határidő előtt, amelyet a békeszerződés erre megjelölt. Elestek a szankciókra vonatkozó intézkedések is, amelyeket Németország gúzsbantartása érdekében vettek föl a békeszerződésbe. Valósággal a békeszerződésnek messzemenő likvidációja következett be. Az idők és a felfogások változására jellemző, hogy ezek a megállapodások mégis könnyebben mentek keresztül Franciaországban, mint Németországban. A német nép korántsem lelkesedett az új jóvátételi tervért és hatalmas áramlat nyilvánult meg a jóvátétel! fizetések megtagadása mellett. A nemzeti párt vezérének, Hugenbergnek ösztönzésére népszavazás útján akarta kimondatni, hogy Németország nem fogadja el az új tervet és ha a népszavazásnak eredménye nem is volt az, amit kezdeményezői tőle reméltek, mégis hatmillió német állampolgár szavazott a Young-terv visszautasítása mellett. Schacht dr., a Birodalmi Bank elnöke, annak kijelentésével, hogy a Young-tervet keresztülvihetetlennek tartja, tüntetően lemondott a Birodalmi Bank elnökségéről. Egy ideig úgy látszott, mintha a kormány, amelynek élén akkor a szocialista Müller állt, egyáltalában nem volna képes a birodalmi gyűlésen keresztülvinni a Young-terv elfogadtatását. Amikor szavazásra került a dolog, a javaslatot 251 szavazattal 174 ellen elfogadták ugyan, de ezt az eredményt csak azzal lehetett biztosítani, hogy az ellenzéki pártok tagjainak egy része távol maradt a szavazástól. Viszont a francia kamara 1930. március 30-án igen nagy többséggel — 517 szavazattal 38 ellen — fogadta el a hágai megállapodásokat. Ez a különbség a francia és a német parlamentnek a Young-tervvel szemben való magatartása között azt mutatta, hogy mindenütt kezdtek belátni a versailles-i szerződés rendszerének teljes csődjét. A franciák siettek maguknak legalább annyit biztosítani, amennyi elérhető volt, mert féltek, hogy később még ennyit sem tudnak elérni, a németek nagy része pedig azt érezte, hogy a békeszerződésben vállalt kötelezettségeket még ennyiben sem kell már respektálnia. Június 30-án az utolsó francia katona is

elhagyta a rajnai területet — a franciák nagy csalódására anélkül, hogy ennek a területnek öt évvel a békeszerződésben megjelölt határidő előtti kiürítéséért Németországban valaki is hálát nyilvánított volna a francia nemzetnek ez eljárásban megnyilatkozó „nagylelkősége“ miatt. Az emberek érezték, hogy a Rajna-terület kiürítése néhány évvel előbb, közvetlenül a locarnói szerződés megkötése után, valóban nemes gesztus lett volna Franciaország részéről és a két ország közötti viszony fölmelegedése alakjában talán értékes gyümölcsöket is termelt volna, most azonban már nem volt más, mint a megváltozott viszonyoknak kényszerű folyománya. Ami megmaradt a békeszerződésből, az már csak a rajnai terület demilitarizálása volt, mert ezt még mindig biztosította úgy a békeszerződés, mint a locarnói paktum. Azok a tárgyalások, amelyekben Németország a Saar-terület hovatartozásának kérdését is a békeszerződésben erre megjelölt 15 év letelte előtt akarta dűlőre vinni, eredménytelenek maradtak.

Abban, hogy Németországban a nemzeti öntudat napról-napra jobban megerősödött, kétségkívül annak a sok megalázásnak van legnagyobb része, amely Németországot a világháború elvesztése óta francia részről érte. Ismét bebizonyult, hogy minden nyomás ellennyomást idéz elő, ez pedig a politikában gyakran erősebb az eredeti nyomásnál. De része van ebben a fejlődésben Németország gazdasági bajainak is, amelyeket a német közvélemény egyenesen a békeszerződésekre vezetett vissza. Nem egészen jog nélkül. A külföldnek fizetett jóvátételi összegek mind fokozódó mértékben vonták el a tőkét a német állami és magángazdaságtól. A tőkeelvonás üzembeszüntetésekre, a munkanélküliség fokozására, az állami és magánjövendelmek csökkenésére vezetett. Ehhez járult, hogy a huszas évek végén a világgazdasági helyzet is súlyos válság tüneteit mutatta, s ennek hatásai — bár egyik ország sem tudta magát alóluk kivonni — leghamarább és legijesztőbb alakban a legyőzött népekben mutatkoztak. Németországban a munkanélküliek számát 1930 tavaszán 3 millióra becsülték. Az általános nyomor és a reménytelen jövő feletti elkeseredés a szélsőséges áramlatoknak kedvezett: a szélső nacionalistáknak, akik mindinkább az osztrák származású Hitler Adolf nemzeti szocialista pártjában tömörültek, és a kommunistáknak, akiket Moszkvából irányítottak és onnan támogattak Németország forradalmasítása érdekében. A katolikus centrumhoz tartozó Brüning dr. kormánya, amely 1930. március 29-én váltotta fel a szociáldemokrata párthoz tartozó Müller vezetése alatt álló minisztériumot, súlyos pénzügyi nehézségekkel küzdött. Egyfelől az adójövendelmek csök-

kentek, másfelől a munkanélküliek hétről-hétre szaporodó seregének el-
látása állandóan növekvő terheket hártott az államra. Az így előálló deficit
fedezésére a kormány pénzügyi programot állított fel, ez pedig új súlyos
adók kivetésében és könyörtelen megtakarításokban csúcsosodott ki. Alig
volt társadalmi osztály, amelytől ez a program alig elviselhető áldozato-
kat nem követelt volna és maga a kormánynak egyik tagja úgy nyilatko-
zott a kormány javaslatairól, hogy azok „brutális támadást jelentenek a
német nép életstandardja ellen, de mégis elkerülhetetlenül szükségesek“.
A birodalmi gyűlést nem lehetett e javaslatok elfogadására reábirni, mire
Brüning azokat szükségrendeletekkel léptette életbe. Mikor pedig a biro-
dalmi gyűlés a szocialisták indítványára kimondta ezeknek a rendeletek-
nek hatálytalanítását, július közepén feloszlatta a parlamentet. Az 1930.
szeptember 14-én lefolyt választások azután a Hitler vezetése alatt álló
nemzeti szocialistáknak szinte hihetetlen megerősödését mutatták. Két évvel
előbb mindössze 800.000, most ellenben hat és félmillió szavazat esett jelölt-
jeikre és az eddig bírt 12 mandátumuk számát 107-re sikerült felemelniük.
Kívülük csak a szélső baloldal, a kommunista párt erősödött meg. Az összes
többi pártok, de különösen a mérsékelt középpártok, jelentékeny vesztesé-
geket szenvedtek. A Brüning-kormány az új birodalmi gyűlésen csak azok-
nak a szociáldemokratáknak támogatásával tudta magát tartani, akik
néhány héttel ezelőtt bukását idézték elő, most azonban szintén meg vol-
tak rémülve a jobboldal szélső elemeinek előretörése miatt. Brüning 1931.
március 27-én elnapoltatta a birodalmi gyűlést és megkísérelte, hogy a köz-
szabadságokat korlátozó szükségrendeletekkel akadályozza meg a szélső
pártok agitációjának sikerét. Célját azonban nem érte el. Az egyes tarto-
mányokban megejtett választások a Hitler-párt állandó megerősödését
mutatták. Hamburgban az ehhez a párthoz tartozó képviselők száma 3-ról
44-re, Hessenben 1-ről 27-re emelkedett. A nemzeti szocialista párt, amelybe
június havában Schacht dr. is belépett, szoros szövetséget kötött a Hugen-
berg vezetése alatt álló nemzeti (régebben konzervatív) párttal és a kettő
együtt október 11-én Harzburgban nagy közös seregszemlét tartott. A biro-
dalmi gyűlés októberben csak egyszer jött össze és azután ismét elnapolta
magát február 23-ig.

Míg Németországban a nemzeti irány egyenes vonalban nagy erővel
tört elő, addig a francia politika folytonos habozások, tétovázások és inga-
dozások jegyében folyt tovább. A francia kamara Poincarénak a háború
utáni években alkalmazott rideg politikáját nem tudta már követni, mert

az egész világgal ellentétbe került volna, Briand a locarnói paktumban megindított politikájának eszmei magaslatára pedig nem tudott felemelkedni. Ilyen körülmények között a francia politika nem volt képes olyan határozott állásfoglalásokra, amelyek mellett megmaradhatott volna. A pártviszonyok is zavarosak voltak. A kamara centruma felváltva támogatót egyszer a jobboldallal együtt jobbpárti, máskor a radikálisokkal együtt balpárti kormányokat. 1930 február végén jobboldali kormány alakult Tardieu vezetése alatt, ezt pedig ennek az évnek decemberében egy Steeg vezetése alatt álló balpárti, majd 1931 januárjában ismét egy, a jobboldalra támaszkodó Laval-kormány váltotta fel. Briand mindezekben a kormányokban megtartotta a külpolitika vezetését, de az adott nehézségekre való tekintettel meg sem kísérelhette saját elgondolásainak érvényesítését, amelyek valószínűleg a locarnói szerződés szellemének feleltek meg. Amikor az 1931 májusában megejtett elnökválasztásnál Briand kisebbségben maradt Doumer szenátusi elnökkel szemben, el is veszítette kedvét a politikától. Hosszas rábeszélésre még egy ideig megtartotta ugyan tárcáját, de 1932 januárjában végleg lemondott. Német partnere, Stresemann, már előbb, 1929-ben meghalt.

Az a nehéz gazdasági válság, amely 1930 körül a világra ránehezedett és kivált Közép-Európában erős megrázkódtatásokra vezetett, nyilvánvalóvá tette, hogy Németország teljesen képtelen még a Young-tervben vállalt fizetési kötelezettségek teljesítésére is.

Brüning kancellár és Curtius külügyminiszter 1931 június elején látogatást tettek Chequers-ben MacDonald angol miniszterelnöknél és reáterelték az angol kormány figyelmét Németország válságos gazdasági helyzetére és a jóvátételi kérdésben Németországnak nyújtandó azonnali könnyítések feltétlen szükségességére. Angliában nem zárkoztak el annak belátása elől, hogy Németország kívánsága az adott helyzetben megallokt, de arra utaltak, hogy a német jóvátételi terhek könnyítése csakis akkor volna lehetséges, ha egyidejűleg Amerika is engedményeket tenne a háborús adósságok kérdésében. Amerikában tagadták ugyan, hogy a háborús adósságok megfizetése és a német jóvátétel között bárminő kapcsolat állana fenn, de azért élénk figyelemmel kísérték a német gazdasági helyzet alakulását, amelyet rendkívül komolynak ítélték. Világosan belátták, hogy Németország a megromlott gazdasági viszonyok mellett alig van többé abban a helyzetben, hogy a Young-terv alapján reááramló

jóvátételi fizetéseket teljesíthesse, vagy az eddigi gyakorlat szerint külföldi kölcsönökkel finanszírozza, hogy tehát a jóvátételi kérdésnek valamilyen új rendezésére kell törekedni, mert különben Németország teljes gazdasági összeroppanásától kell tartani, ez pedig, tekintettel arra, hogy a külföldön majdnem 3 milliárd dollár névértékű német kötvény volt forgalomban, amelynek öthetedrészre Amerikában volt elhelyezve — többnyire kisembereknél —, az Egyesült Államokban is a kisegzisztenciák százezreit, sőt millióit tenné tönkre. Ilyen megfontolások alapján Hoover elnök az Egyesült Államok kormánya nevében június 20-án egyévi általános moratóriumot hozott javaslatba az összes állami fizetésekre nézve, kijelentvén, hogy ezt a haladékot az Egyesült Államok is megadják a maguk adósainak a háborús adósságok tekintetében. Hoover elérhetőnek vélte, hogy a világ, amely javaslatának elfogadása esetében egy évig minden erejét gazdasági megerősödésére fordíthatja, ezen az úton ki fogja magát szabadíthatni a gazdasági válság öldöklő hatásai alól. Az Egyesült Államokra nézve 216 millió dollár, Franciaországra nézve 400 millió aranyárka elengedéséről, viszont Németország szempontjából 1590 millió árka megtakarításáról volt szó. Franciaország nem nagy lelkesedéssel járult hozzá a javaslatához. Tartott attól, hogy annak a 2—3 milliárd franknak elengedése, amelyet Hoover elnök Franciaországtól kívánt, meg fogja bontani a francia államháztartás egyensúlyát, főleg azonban attól, hogy a moratórium a Young-terv teljes megdöntését fogja előkészíteni, pedig ezt Franciaország a jóvátételi kérdés terén az utolsó szónak tartotta. De francia részről is be kellett látni a német gazdasági helyzet súlyosságát és így július 6-án Franciaország is hozzájárult Hoover javaslatához.

Közben ugyanis a német gazdasági válság még súlyosabb alakot öltött. A külföld 1931 elején kezdte a Németországban kihelyezett rövidlejáratú kölcsönöket felmondani. Ez év első hét hónapjában 2'9 milliárd árka ilyen rövidlejáratú hitelt kellett Németországnak visszafizetnie és ezzel kapcsolatban a Birodalmi Bank devizaállománya egymilliárd márkával csökkent, úgyhogy július elején a bank arany- és devizafedezete közel járt a törvényben megállapított minimumhoz. Mivel még mindig hétmilliárd árka értékű rövidlejáratú hitel volt Németországban elhelyezve és ennek felmondása minden percben bekövetkezhetett, a helyzet beláthatatlan veszélyekkel fenyegetett. Azok a tárgyalások, amelyeket Luther német jegybankelnök Londonban és Párizsban egy 500 millió dollárnyi kölcsön megszerzése érdekében

folytatott, eredménytelenek maradtak, — Franciaországban főleg azért, mert politikai engedményeket kértek a kölcsön folyósításáért, ilyenekre pedig Németország nem volt hajlandó. Ennek a helyzetnek következménye az volt, hogy július 12-én a legnagyobb német bankok egyike, a Darmstädter und Nationalbank (Danatbank) összeomlott és 13-án nem nyitotta meg pénztárait. A kormány szükségrendeletet bocsátott ki, amelyben az állam szavatosságot vállalt a banknál elhelyezett betétekért és a bank üzleteinek nyugodt lebonyolításáért, egyúttal pedig három napra bezárta az összes bankokat és a tőzsdétet, s az utóbbiak még hetek múlva sem nyíltak meg. Amikor a bankok ismét kinyitották pénztáiraikat, az egyes feleknek való kifizetéseket 5—10 százalékra korlátozták, a külföldi fizetési eszközökkel kapcsolatos műveleteket kizárólag a Birodalmi Bankra ruházták, leszállították a német valuta aranyfedezetének határát 40 százalékról 30-ra és erősen megszorították a külföldre irányuló utazási forgalmat is.

Egészen világos volt, hogy ebben a helyzetben Németország a Hoover-moratórium lejárta után sem lesz képes jóvátétel címén fizetéseket teljesíteni. Az általános Hoover-moratórium meghosszabbítására szintén nem volt remény. Ezért Németország november 20-án a hágai megállapodások értelmében maga kért moratóriumot jóvátételi fizetési tekintetében, kijelentvén, hogy amennyiben ezeket a fizetéseket teljesítené, pénzrendszere és gazdasági élete komoly veszélybe kerülne, mert a Young-terv megalkotása óta a világ, de különösen Németország helyzetét egy példátlan válság gyökerestől megváltoztatta.

A Bazelben székelő Nemzetközi Fizetések Bankja, amelyhez a Young-tervben megjelölt eljárás szerint Németország moratórium iránti kérése intézendő volt, bizottságot küldött ki Németország fizetőképességének megállapítására. Ennek december 23-án elkészült jelentése elismeri, hogy Németország a Hoover-féle moratórium lejárta után sem lesz abban a helyzetben, hogy a külföld javára jóvátételi fizetéseket teljesíthessen, hogy ezeknek a fizetéseknek behajtása növelné a világgazdaságnak amúgy is kaotikus állapotát és hogy ezért az államközi adósságok (jóvátételek és háborús tartozások) kérdésének olyan új rendezést kell nyernie, amely a világgazdaság terén bekövetkezett zilált helyzetnek megfelel.

Franciaország még mindig azt hangoztatta, hogy Németország fizetési nehézségei csak átmenetiek és a világgazdasági válság befejeztével maguktól el fognak enyészni. Német részről azonban Brüning kancellár elejétől

kezdve utalt arra, hogy Németország politikai természetű fizetéseket egyáltalában képtelen folyósítani, és hogy minden kísérlet azok fenntartására nemcsak Németországot, de az egész világot gazdasági romlásba hajtaná. A jóvátételi kérdés megoldására 1932. június 16-án Lausanneban MacDonald angol miniszterelnök vezetése alatt megtartott értekezlet belátta, hogy a jóvátételi fizetések fenntartása valóban lehetetlen. Kimondta ezért e fizetéseknél 1932. július elsejével való megszűnését. Ezzel végleg megszűnt a háború befejezése óta követett jóvátétel! rendszer, amely a gazdasági válság okai között is jelentékeny szerepet játszott. Egy július 2-án Lausanneban aláírt jegyzőkönyvben Anglia, Franciaország, Olaszország és Belgium kijelentették ugyan, hogy a lausanne-i megállapodásokat csak abban az esetben fogják ratifikálni, ha közöttük és saját hitelezőik között kielégítő megoldás jön létre saját háborús adósságaikra vonatkozólag, de ennek a fenntartásnak nem volt többé jelentősége. Anélkül, hogy a háborús adósságra nézve az Egyesült Államokkal megállapodás jött volna létre, az egyes országok 1933-ban vagy egyáltalában nem fizették meg az esedékessé vált tartozásukat, mint például Franciaország, vagy pedig tartozásuknak csak egy kis hányadát folyósították, mintegy a tartozás szimbolikus elismerése céljából, mint például Anglia és Olaszország.

A locarnói szerződés és a lausannei értekezlet között lefolyt hét esztendőben a versaillesi békeszerződésnek Németország gúzsbakötését célzó intézkedései egymásután szétfoslottak. Németország területe felszabadult az idegen megszállás alól. A jóvátétel! terhek alakjában reáarakott bilincseket Németország szintén lerázta. A békeszerződésnek az a pokoli gondolata, hogy Németországgal szemben teljesíthetetlen követelményeket kell támasztani, hogy kénytelen-kelletlen elkövetett mulasztásai állandó jogcímül szolgálhassanak német területek megszállására és Németországnak függésben tartására, helytelennek, mert keresztülvihetetlennek bizonyult. Az a fejlődés, amely a versaillesi szerződésben Németországra rakott béklyók legnagyobb részének lerázására vezetett, nemzetközi együttműködés útján, békés tárgyalásokkal, az ellenfél meghallgatásával, egyezségekkel és kompromisszumokkal játszódott le. De ebből a nemzetközi együttműködésből hiányzott a lendület, hiányzott a meggyőződés tüze, hiányzott az eszményi cél hevülete. Az ügyek elintézésének egyik technikai módszerévé zsugorodott össze. Ezért valóságos benső közeledésre az európai államok között nem is vezetett.

2. A KELLOGG-PAKTUM ÉS BRIAND PÁNEURÓPAI TERVE.

Hogy a magasabb eszmei törekvések az európai nemzetek között folytatott érdekharcokban nehezen vagy egyáltalában nem tudtak érvényesülni, az arra vall, hogy a nemzetközi társadalom ezeknek az eszméknek befogadására és alkalmazására még nem volt érett. Azért teljesen háttérbe mégsem szorultak. A Népszövetség intézményének kiépítése, a béke fenntartását szolgáló intézményeknek hatékonyra tétele és a törekvés szilárd nemzetközi jogrend megalkotására tovább is sokakat lelkesített. Ezeknek a törekvéseknek kimagasló pontjai voltak az 1929. évi Kellogg-paktum és Briandnak 1930. évi páneurópai terve.

A Kellogg-paktum — amelyet e könyv egy más része találó kritikával behatóan méltat (lásd III. Rész II. a.) — egy Briand francia külügyminiszter és Kellogg amerikai külügyi államtitkár között lefolyt jegyzékváltásból fakadt. Az Egyesült Államok és Franciaország között fennállt barátsági és választottbírósi szerződés lejárában volt. Megújításának 1928-ban kellett megtörténnie. Briand már 1927-ben felvetette azt a gondolatot, hogy a két állam között sokkal messzebbmenő megállapodást kellene kötni, olyan megállapodást, amely a két ország egymásközötti viszonyában a háborút teljesen „törvényen kívül helyezné“. Kellogg államtitkár válaszában arra utalt, hogy az amerikai kormány is osztja azt a kívánságot, hogy Franciaország és az Egyesült Államok a köztük netán felmerülő ellentétek elintézésénél soha fegyverhez ne nyúljanak, szerinte azonban „a két kormány a világbékének nagyobb szolgálatot tehetne, ha a Briand által ajánlott kétoldalú nyilatkozat helyett erőt arra egyesítené, hogy megnyerje a világ összes főhatalmainak hozzájárulását egy olyan deklarációhoz, amelyben ezek a hatalmak mindannyian lemondának a háborúról, mint nemzeti politikájuk eszközéről“. A francia kormány ezt az amerikai részről felvetett gondolatot rokonszenvesen fogadta. A további jegyzékváltás folyamán azután sikerült a két kormány álláspontját teljesen összeegyeztetni, mire 1928. április 13-án az Egyesült Államok kormánya az egész jegyzékváltást közölte Anglia, Németország, Olaszország és Japán kormányaival, kérdést intézván hozzájuk, hogy fennálló kötelezettségeik akadályozná-e egy olyan szerződéshez való hozzájárulásukat, amely a háborúról való egyszerű és világos lemondást foglalná magában. Amikor ezek az államok csatlakoztak Kellogg és Briand eszmemenetéhez, — egyikük-másikuk nem minden fenntartás nélkül — augusztus 27-én Párizsban

Kellogg államtitkár jelenlétében ünnepélyesen aláírták a Kellogg-paktum {Briand—Kellogg-paktum vagy párizsi paktum) név alatt ismert nyilatkozatot, amelynek lényeges tartalma az, hogy az aláíró felek lemondanak arról, hogy a háborút, mint a nemzeti politika eszközét igénybevegyék és kötelezik magukat arra, hogy egymással való viszonyukban változásokra csakis békés eszközökkel fognak törekedni. Minden aláíró hatalom, amely a jövőben arra törekednék, hogy nemzeti érdekeit háború útján mozgítsa elő, ezzel elveszítené az előnyöket, amelyeket ez a szerződés nyújt, amikor a háborút egyáltalában eltiltja.

A Kellogg-paktumot az összes államok aláírták — egyik-másik fenn tartásokkal. Az értékéről való felfogások első pillanattól kezdve igen eltérőek voltak. Voltak optimisták, akik korszakalkotó jelentőséget tulajdonítottak neki és benne egy új idő hajnalhasadását látták, és voltak pesszimizisták, akik egyáltalában kétségbevonták, hogy annak az elvi nyilatkozatnak, amely a paktum egyedüli tartalma, gyakorlati jelentősége volna és akik nem láttak benne mást, mint olyan üres gesztust, amely a létező viszonyokon mitsem változtat. Mivel alig néhány esztendővel később a hat állam közül, amely először csatlakozott a Kellogg-paktum gondolatához, kettő nyíltan szembehelyezkedett vele, alighanem a pesszimizisták ítélték meg a helyzetet találóbban.

A Népszövetségnek röviddel a Kellogg-paktum aláírása után megnyílt teljes ülésén Briand egyik beszédében megpendítette az európai népek egymáshoz való közeledésének gondolatát. Ezt először gazdasági téren akarta megvalósítani, hozzátevén, hogy „ha Európa országait gazdasági téren közelebb hozzuk egymáshoz, akkor a népek politikai közeledését is elértük“. Egy ilyen páneurópai szövetség gondolatát Briand azután megismételte azon a reggelin, amelyet a különböző államok delegációi vezetőinek adott. Szavainak hatása alatt a jelen voltak felszólították őt, hogy vesse papírra gondolatait és közölje azokat a kormányokkal, hogy ezek hivatalosan is foglalkozzanak velük. Briand e felszólításnak megfelelt és 1930 májusában szétküldte emlékiratát „egy európai államszövetségi közösség rendszerének megszervezéséről“. Ez az emlékirat kifejti, hogy Európa racionális megszervezésének szükségessége már a népek biztonságának és jólétének feltételeiből is adódik. Ma Európa anyagi és erkölcsi erőinek csoportosításában nincsen összetartás és gyakorlatilag ez a legnagyobb akadálya annak, hogy kifejlődhessenek és hatékonyvá válhassanak mindazok a politikai vagy jogi intézmények, amelyekre a világbéke megszerve-

zését fel kellene építeni. Európa területi szétdaraboltságát ellensúlyozni kellene tehát az érdekközösségeknek oly kötelékével, amely az európai nemzetek számára lehetővé tenné, hogy végre tudatára ébredjenek Európa létező földrajzi egységének. Magát az európai uniót Briand a Népszövetség keretében akarta megvalósítani. Elgondolása szerint lett volna „reprezentatív és felelős szerve“ egy európai konferencia alakjában, továbbá végrehajtó szerve egy állandó politikai bizottság képében. Mindkettőnek Genf lett volna a székhelye.

Briand tervéhez — amelynek jelentőségével e könyv más helyen foglalkozik — az összes európai kormányok hozzászóltak. Lengyelország, Belgium és a kisantant teljes mértékben helyeselték azt, mert új eszközt láttak benne a békeszerződés alapján kialakult helyzetnek megvédésére. Olaszország, Németország, Magyarország és mások ellenben tartózkodással fogadták a tervet, Olaszország hangsúlyozta, hogy a Briandtól javasolt európai szervezet felállítása előtt szükséges volna egyetértést létrehozni több fontos nemzetközi kérdésre nézve, amilyen például a határok revíziójának kérdése, a katonai fegyverkezések egyenlőségének biztosítása, a gyarmatok igazságos elosztása stb. Németország a fősúlyt arra fektette, hogy a terv megvalósítása előtt biztosítani kell az összes európai országok jogegyenlőségét és egyforma biztonságát. Magyarország pedig a Briand-terv elfogadásának feltételül szabta az államok jogegyenlőségének helyreállítását és kijelentette, hogy olyan szerződéshez, amely lehetetlenné tenné a békeszerződések módosítását, nem járulhatna hozzá. Általában az volt a benyomás, hogy Briand terve nagy eszmei gondolatok köpönyegében alapjában véve csak Franciaországnak a békeszerződések fenntartásához kapcsolódó érdekeit akarta szolgálni. Anglia sem lelkesedett Briand tervéért és válaszában annak az aggodalmának adott kifejezést, hogy a páneurópai szövetség egyfelől versenyt fog kifejteni a Népszövetséggel szemben és le fogja szállítani ennek tekintélyét, másfelől pedig versengéseket és ellenségeskedéseket teremthet Európa és a többi kontinens között.

Briand javaslatának tárgyalására a Népszövetség 1930 őszi bizottságot küldött ki, amely azonban eredményre sohasem jutott.

Bármiként is gondolkozzék valaki a Kellogg-paktum hasznosságáról és Briand páneurópai elgondolásainak megvalósíthatóságáról és célszerűségéről, ez a két eset volt ebben a korban az egyetlen, amikor komoly kísérlet történt, magasabb és átfogóbb elveket érvényesíteni a nemzetközi politikában, az önző nemzeti érdekközösségekből fakadó politikai harcok helyé-

ben. De ha azoknak, akik ezeket az akciókat megindították, ideális célok lebegtek is szemük előtt, — azok, akiknek egész erejükkel mögójük kellett volna állniok, hogy a cél elérhető legyen, nem ideális eszméktől, hanem csak saját önös érdekeik által vezetteték magukat. így tehát egyik akció sem tudta a politika folyását lényegesen megváltoztatni.

3. ANGLIA.

A hatalmak sorában *Anglia* volt az, amely a legkövetkezetesebben ragaszkodott a nemzetközi együttműködés eszméjének megvalósításához. Ez különben megfelelt érdekeinek. Semmi olyan érdeke sem volt, amelyet ezen az úton nem lehetett volna megvédeni, semmiféle olyan veszély sem fenyegette, amelyet ezen az úton nem lehetett volna elhárítani.

Angliának Franciaországhoz való viszonya szorosabbá vált, mióta a francia politika is nem erőszakos nyomással, de békés együttműködéssel igyekezett Németországgal szemben támasztott követeléseit megvalósítani. A konzervatív Baldwin-kormány kifejezetten azt vallotta, hogy a Franciaországgal való baráti viszony az angol külpolitikának egyik leglényegesebb alkateleme. Ennek a kormánynak külügyminisztere, Austen Chamberlain, annyira híve volt ennek az álláspontnak, hogy az ellenzék padjairól még azzal is vádolták, hogy többet törődik a francia, mint az angol érdekekkel. A francia-német vitákban rendszerint a francia álláspontot képviselte. Amikor az 1929-i választások után a munkáspárti MacDonald alakított kormányt Hendersonnal, mint külügyminiszterrel, a franciabarát irány alapjában véve nem változott. MacDonald kormányralépése után kijelentette, hogy a munkáspárti kormány sohasem fog Franciaország ellen fordulni, mert a Franciaországgal való együttműködés programjához tartozik. A konzervatív és a munkáspárti kormányoknak külpolitikája nem a Franciaországgal való viszony megítélésében, hanem inkább a Népszövetséggel kapcsolatos kérdésekben különbözött egymástól. Chamberlain a Népszövetségnek inkább csak kiegyenlítő és békéltető szerepet szánt, míg MacDonald saját kijelentése szerint, egész politikáját a Népszövetségre alapította és minden, ennek befolyását megerősítő javaslatot melegen támogatott. MacDonald támogatásával jött létre annakidején a genfi protokollum, míg Chamberlain volt az, aki ettől megtagadta Anglia hozzájárulását. Amikor 1931 nyarán az általános gazdasági válság hullámai Angliát sem kímélték meg — néhány héttel később az angol jegybank kénytelen volt az arany-

valuta rendszerét felfüggeszteni — és amikor MacDonaid miniszterelnök kezdeményezésére és az ő vezetése alatt koncentrációs alapon nemzeti kormány jött létre, amely a konzervatív pártra, valamint a liberális és a munkáspártnak egy-egy részére támaszkodott, ez a kormány is magáévá tette elődjének külpolitikáját úgy a Franciaországgal való viszonyt, mint a Népszövetséget érintő kérdésekben.

Az európai feszültségnek azt az enyhülését, mely a locarnói szerződés nyomán előállt, Anglia igyekezett felhasználni egy, a flottaépítéseket korlátozó egyezménynek megkötésére. Angol államférfiak figyelmeztették a tengeri hatalmakat arra, hogy jóformán elviselhetetlen terhek állának elő, ha nem sikerül a hadihajók nagyságát, azok felszerelését és új hajótípusok építését egyezmények útján korlátozni. Az 1921—22-ben lefolyt washingtoni értekezleten egy ilyen flottaegyezmény már létre is jött. Ebben az egyezményben Anglia először járult hozzá ahhoz, hogy valamely külföldi államnak — ebben az esetben az Egyesült Államoknak — tengeri hadereje egyenlő legyen saját haderejével. A kétéves felmondáshoz kötött és 1934-ben tényleg felmondott washingtoni egyezmény azonban 1936. december 31-én lejárt és így megújításáról kellett gondoskodni. A tengeri hatalmak között ebben a tekintetben eléggé jelentékeny érdekellentétek mutatkoztak. Anglia, mivel a világ minden részében vannak megfelelő flottatámpontjai és mivel nagyszámú, háború esetében ágyúkkal felszerelhető kereskedelmi hajóval rendelkezik, elsősorban a kisebb és gyorsabb cirkálók tekintetében akart szabad kezet kapni. Az Egyesült Államok, amelynek nincsenek minden tengeren flottatámpontjai, fontosabbnak tartotta a nagyobb típusú és ezért nagyobb akciórádiussal bíró, nagy csatahajók építését. Viszont Franciaország saját tengerpartjainak védelmét elsősorban a tengeralattjárók számának szaporításával akarta biztosítani, tehát elsősorban ezen a téren óhajtott minél nagyobb szabadságot. További nehézség volt, hogy Franciaország a flottaegyezményhez való hozzájárulását egy, a Földközi-tengerre vonatkozó olyan biztonsági paktum megkötésétől akarta függővé tenni, amely a tengeren megtámadott államnak a támadóval szemben az összes meg nem támadott földközitengeri államok aktív támogatását biztosítaná, amibe Anglia nem akart belemenni; továbbá Japánnak hosszas tárgyalások után teljesített követelése, hogy a japán flotta az angol, illetve amerikai tengeri haderőnek 70%-áig legyen fejleszhető; végül Olaszország kívánsága, hogy ugyanolyan tengeri hadereje lehessen, mint Franciaországnak, amit a franciák tekintettel arra, hogy az ő országuk két tenger mentén fekszik és hogy ezenkívül

minden világtájon érdekelve vannak, nem tartottak elfogadhatónak. Végül kiderült, hogy olyan általános egyességet, amelyhez mind az öt tengeri hatalom hozzájárult volna, nem lehetett elérni és csak Anglia, az Egyesült Államok és Franciaország kötöttek szűkebb megállapodást. Az egyes nemzetek külön érdekei ezen a téren is erősebbeknek bizonyultak, mint a nemzetközi együttműködés eszméje.

Belső egységét a Brit-birodalom meg tudta szilárdítani. Az 1926. évi birodalmi értekezlet, majd 1931-ben az ú. n. westminsteri statútum a brit domíniumokat önálló államoknak ismerte el és ezt az önállóságukat az 1930. évi birodalmi értekezlet még jobban kifejezésre juttatta, így például azzal az intézkedéssel, hogy a domíniumok kormányzói ezentúl ne az angol kormányának, hanem az illető domínium kormányának javaslatára neveztesse ki. Ugyancsak a birodalmi értekezleten merült fel a Brit-birodalom egyes alkaterészei szoros gazdasági szövetséggé való összefogásának gondolata is. Ennek előfeltétele volt, hogy Anglia szakítson az eddig folytatott szabadkereskedelmi politikával és térjen át a védvamos rendszerre, hogy azután az egyes domíniumok termékeit kedvezményes vámon engedhesse be a maga területére. Az erre vonatkozó törvényes intézkedések 1932 elején megtörténtek. Egy Ottavában tartott értekezlet azután még ugyanebben az esztendőben tényleg megvalósította — a vámelőnyök alapján — a Brit-birodalomnak gazdasági egységgé való átalakítását.

4. OLASZORSZÁG.

Olaszországban a fasiszta rendszer és annak megalkotója, Mussolini, mindvégig szkeptikusan viselkedett a Népszövetséggel és a békés nemzetközi együttműködésre irányuló törekvésekkel szemben. Az olasz felfogásra jellemző volt az az ironikus hang, amelyet Mussolini az olasz képviselőház egyik ülésében, 1929. december 9-én megütött, amikor kijelentette, hogy a Kellogg-paktumban kétségkívül fennkölt szellem nyilatkozik meg, annyira fennkölt, hogy azt valójában transzcendentálisnak lehet nevezni, és hogy Olaszország, ha holnap más, a békét szolgáló paktumot fognak eléje terjeszteni, azt is alá fogja írni, de azért nem fog megfelelni arról, hogy ezekkel a paktumokkal egészen más valóság áll szemben, ez pedig az, hogy az egész világ fegyverkezik és hogy az ágyúk és a szuronyok száma állandóan szaporodik. Mussolini egész politikája arra irányult, hogy Olaszország katonai erejét és készültségét a tőkély fokára emelje. „Nemzetünk fegy-

veres erejét — mondotta 1927. május 26-án — a maximális készenlét állapotába kell hoznunk. Abba a helyzetbe kell jutnunk, hogy bármely adott pillanatban ötmillió embert mozgósíthassunk és láthassunk el fegyverrel. Meg kell erősítenünk hajóhadunkat és légiflottánknak olyan hatalmasnak kell lennie, hogy repülőgépeink szárnyai még a napot is eltakarják.“ Hasonló szempontokat számtalanszor hangoztatott, különösen olyankor, amikor az ifjúság neveléséről volt szó.

A fasiszta rendszer különben tényleg megváltoztatta Olaszországnak nemcsak politikai intézményeit, hanem az olasz nép szellemét is. Az olasz képviselőházból már 1926-ban minden nem-fasiszta politikus kiszorult. Az ellenzéki pártok egyes töredékeinek, ámbar ezek szerettek volna a tőlük régebben proklamált passzivitás feladásával ismét bekapcsolódni a politikai életbe, lehetetlenné tették a képviselőházban való megmaradást. Nemsokára ezután Mussolini olyan új büntetőtörvényt fogadtatott el, amely ismét visszaállította az Olaszországban régóta eltörölt halálbüntetést (főleg politikai bűntettekre, merényletekre, stb.) és büntetendő cselekménynek minősítette a fasiszta ellen irányuló tevékenységet, internálással vagy fogházzal, külföldön élő olaszoktól elkövetett cselekmények esetében vagyonelkobzással és az állampolgárság elvesztésével sújtván azt. 1928-ban állami szervnek jelentik ki a fasiszta nagytanácsot és ettől kezdve a fontos politikai döntések ebben a testületben és nem a parlamentben történnek. Ugyanakkor új választótörvény is lépett életbe, amely eltörli az általános választójog alapján választott képviselőházat. Az új törvény szerint az egész olasz királyság egyetlen nagy választókerületet alkot, a képviselőjelöltek névsorát a különböző testületek által ajánlott egyénekből a fasiszta nagytanács állítja össze és ha a szavazóknak fele ezt a névsort fogadja el, a rajta szerepelt egyének megválasztott képviselőkné tekintendők. Természetes, hogy e rendszer mellett ellenzék nem alakulhatott. Az 1929 márciusában lefolyt választásokon például 8'5 millió választó szavazott a hivatalos névsorra és csak 136.000 ellene. De Mussolini nem is akart ellenzékot, sőt egyik beszédében nyíltan kijelentette, hogy az ellenzéki mozgalmak Olaszországban immár végleg befejeződtek, hogy egy egészséges politikai rendszer kifogástalan működése ellenzék nélkül is elképzelhető és hogy a fasiszta rendszer, amelynek figyelme mindenre kiterjed, teljesen feleslegessé teszi az ellenzékot.

A belső egység fokozására szolgált Olaszországnak a Vatikánnal való kibékülése is, amelyre Mussolini uralomra jutása óta állandóan törekedett.

Amióta az olasz hadsereg 1870. szeptember 20-án Róma elfoglalásával véget vetett a pápák világi uralmának, a Szentszék állandóan szembehelyezkedett az olasz királysággal és a katolikus híveknek még az olasz parlamenti választásokban való részvételt is megtiltotta. Ennek az ellentétnek áthidalását mindig kívánatosnak tartották, de az olasz demokrácia részére, amely nem vezette a tömegeket, hanem a tömegektől vezettette magát, a kérdés megoldhatatlan volt. Sohasem tudta magát elhatározni arra, hogy a pápának bármilyen szűk területet valósággal átengedjen úgy, hogy ez a terület kikerüljön az olasz államból és a Szentszék világi uralma alá jusson. Mussolini a kezében egyesített teljhatalmat használta fel a kérdés megoldására. 1929. február 11-én a Szentszék és az olasz kormány között megállapodás jött létre, amely elismeri a Szentszéknek a Vatikán feletti teljes, kizárólagos és abszolút hatalmát és szuverén jurisdikcióját és megteremti a Vatikán városát (Cittá dél Vaticano), amelynek területére az olasz joghatóság nem terjed ki. Az erre vonatkozó részletes megállapodásokkal kapcsolatban a Szentszék kijelentette, hogy azok méltányosan biztosítják neki mindazt, amire szüksége van abból a célból, hogy főpásztori hivatását szabadon és függetlenül gyakorolhassa és ezért a római kérdést véglegesen és visszavonhatatlanul elintéztnek és megszűntnek jelentette ki. Elismerte továbbá az olasz királyságot is a savoyai dinasztia alatt, Rómával, mint fővárossal. Olaszország viszont elismerte a Cittá dél Vaticano államát a pápa szuverénitása alatt és érvénytelennek jelentette ki mindazokat a törvényeket, amelyek a most létrejött szerződéssel ellentétes intézkedéseket foglalnak magukban.

A következő esztendőkből előfordultak ugyan nézeteltérések a Szentszék és az olasz kormány között — kivált az ifjúság nevelésére vonatkozó kérdések körül, mert ezt a nevelést Mussolini az állam, a pápa pedig az egyház kizárólagos jogának minősítette —, de ezek nem voltak olyan mélyrehatóak, hogy a lateráni megállapodásokat érintették volna.

Mussolini azt a hatalmas fegyvert, amelyet az olasz nép akaratának egységes megszervezésével kezébe kapott, nem akarta sokáig parlagon hevertetni. Több egyaránt kívánatosnak látszó cél lebegett szeme előtt: nagy olasz gyarmati birodalom megszervezése, az olasz befolyásnak Közép-Európára és a Balkán-félszigetre való kiterjesztése, Olaszországnak a Földközi-tengeren uralkodó tengeri hatalommá való emelése stb. Tisztában volt, hogy bármelyik utat követi, bele fog ütközni akár az angol, akár a francia érdekekbe. Veszélyes lett volna a két hatalommal egyszerre ki-

kezdeni. Valószínűleg erre vezethető vissza, hogy Mussolini egészen 1936-ig feltűnően kímélte Angliát, viszont nem törődött túlságosan a Franciaországgal fennálló viszonylatban mutatkozó feszültséggel. Franciaországot az olaszok szemében ellenszenvessé tette, hogy a fasiszta rendszerrel elégedetlen olasz elemek legnagyobb részben francia földön telepedtek le és onnan folytatták az új Olaszország elleni izgatást. Már 1926-ban előfordult, hogy egyes olasz városokban a tömegek tüntettek a francia konzulátusok ellen. Az olasz-francia feszültséget fokozta az is, hogy Olaszországnak gyarmati tervei és az Afrikában való terjeszkedésre irányuló szándékai részben olyan területekre vonatkoztak, amelyek — mint pl. Tunisz — Franciaországhoz tartoztak. Azt az 1896-ban létesült megállapodást, amely szerint a Tuniszban élő olaszok úgy maguk, mint gyermekeik számára megtarthatják az olasz állampolgárságot, a francia kormány 1918-ban felmondta és azóta azt mindig csak 3—3 évre hosszabbították meg. A flottakérdésben az olaszok a franciákkal való teljes paritásra törekedtek, de ezt Franciaország következetesen megtagadta tőlük. Amikor Mussolini 1927 után a békeszerződések revíziójának szükségességéről kezdett beszélni és amikor 1930 körül ismételten előfordult, hogy a genfi leszerelési bizottságban Olaszország képviselője a német álláspontot támogatta, Olaszország a francia politika érzékeny pontjait súrolta. Az sem kelthetett Franciaországban kellemes benyomást, hogy Mussolini beszédeiben olykor-olykor szinte fenyegető hangon beszélt egy lélegzetvétellel Olaszország nagy katonai erejéről és felkészültségéről és „Olaszország egyik szomszédjának“ az olaszokkal szemben való barátságtalan magatartásáról. De azért egészen 1936-ig Mussolini Franciaországgal szemben követett politikáját nem vitte annyira, hogy nyíltan kereste volna a Németországgal való politikai együttműködést. Talán akkor még túlgengének tartotta erre Németországot. De megrontották az olasz-német viszonyt a Dél-Tirolban élő németek ellen alkalmazott rendszabályok is, hisz ezek miatt Mussolini és Stresemann még 1926-ban is igen éles beszédeket váltottak egymással.

Franciaországon kívül Olaszország kivált Jugoszláviával került feszült viszonyba. Ennek főleg földrajzi okai vannak. Olaszország legerősebb vetélytársa az ország keleti határain Jugoszlávia, mivel ez ugyanannak az Adriai-tengernek mentén terül el, amelyet az olasz nacionalizmus az ő saját tengerének — *maré nostro* — szokott tartani. Egészen 1926-ig Olaszország igyekezett a közötte és Jugoszlávia közötti ellentéteket békés megegyezések útján rendezni és minden ilyen egység rendszerint egy-egy olasz

sikert jelentett. Az időbelileg utolsó ezeknek a szerződéseknek sorában az 1925-ben létesült nettunói szerződés, amely a két ország gazdasági viszonyát volt hivatva rendezni, ez azonban a szlovéneknél és horvátoknál, továbbá Boszniában és Dalmáciában igen heves ellenzéssel találkozott, mert itt attól tartottak, hogy az olaszoknak a dalmát városokban biztosított letelepülési jog folytán az egész tengerpartot most már olasz vállalkozók és munkások fogják ellepni. Az Olaszország és Jugoszlávia közötti viszonyt azonban erősen felforgatta az 1926. november 27-én megkötött olasz-albán szerződés, amelyben Albánia kötelezettséget vállalt arra, hogy más hatalommal nem fog Olaszország hátrányára politikai és katonai szerződéseket kötni, viszont Olaszország elismeri, hogy Albánia politikai, jogi és területi állapotának minden megzavarása olasz érdeket is sértene. Ez a szerződés Jugoszláviában azt a gyanút keltette, hogy Olaszország, amely gazdasági téren már előzőleg megvetette lábát Albániában, ezt az országot saját protektorátusa alá akarja vonni, holott ezen a területen Jugoszlávia is komolyan érdekelve volt. A belgrádi kormányt ez a szerződés meglepetés-szerűen érte és igen erősen reagált rá. Nincsicics külügyminiszter, aki Jugoszláviában mindig az olaszbarát politikának exponense volt, 1926. december 6-án le is mondott politikájának ama veresége folytán, amelyet az olasz-albán egyezmény jelentett.

A következő évben Olaszország és Jugoszlávia útjai még jobban elváltak egymástól. Olaszország április 5-én baráti szerződést kötött azzal a Magyarországgal, amelyben Jugoszlávia ellenséget látott. Jugoszlávia viszont november 11-én baráti szerződést kötött Franciaországgal, ezt pedig Olaszország tartotta legerősebb vetélytársának. Az új jugoszláv külügyminiszter, Marinkovics, ellentétben elődjével, határozottan franciabarát politikát folytatott. Olasz részről éles sajtótámadások történtek Jugoszlávia ellen: súlyosan szemére vetették, hogy tíz különböző népből összetákolt mozaikot alkot és voltaképpen nem egyéb, mint a háborúelőtti Ausztria rosszabb kiadásban. Ezeknél a támadásoknál érzékenyebben érintette Jugoszláviát az az újabb olasz-albán szerződés, amely november 22-én jött létre Tiránában. Ez a szerződés húsz évre szól és formailag védelmi szövetség ugyan, lényegében azonban messze túlmegy azon. Az a viszony, amelybe Albánia Olaszországgal szembe került, nem áll messze a protektorátustól. Jugoszlávia azért tovább is igyekezett jó viszonyban maradni Olaszországgal, sőt 1928 nyarán a nettunói szerződésnek parlamenti jóváhagyását is megszerezte, azután pedig lépéseket tett az 1929. január 27-én lejáró olasz-

jugoszláv baráti szerződés megújítására, de Olaszország nem hosszabbította meg ezt a szerződést, úgyhogy ez lejártakor megszűnt.

Olaszország külpolitikáját szokatlanul erős mozgékonyság jellemezte, amely nem egy esetben sikert hozott részére. Igen élénk tevékenységet fejtett ki a Balkánon, részben talán Jugoszlávia bekerítésének célzatával. Egy-másután kötött szerződéseket Bulgáriával, Romániával, Görögországgal és Törökországgal, de ezek a szerződések inkább csak barátságos gesztusok voltak és nagyobb politikai következményekkel annál kevésbé jártak, mert az illető Balkán-államok az Olaszországgal kötött szerződések mellett hasonló szerződéseket Franciaországgal és egyéb államokkal is kötöttek. 1930-ban Olaszország Ausztriát is magához tudta kapcsolni, egyelőre csak egy választott bírósági szerződéssel, amely azonban mégis jelentőségteljes volt, mert véget vetett annak a feszültségnek, amely Olaszország és Ausztria között a déltiroli németekkel szemben követett olasz politika miatt fennállt. Kétségtelen sikere volt Olaszországnak az is, hogy 1929-ben sikerült elérnie, hogy helyet kapjon Tanger város nemzetközi igazgatásában, amivel a hatalmak elismerték Olaszországnak azt az álláspontját, hogy a Földközi-tenger uralmával kapcsolatos kérdések egyikéből sem szabad kimaradnia.

5. SZOVJETOROSZORSZÁG.

Szovjetoroszországban a hatalom Lenin halála után egy Kamenev, Zinovjev és Sztálinból álló hármass bizottságra (troika) szállt át, — Lenin névleges utóda az államfői tisztségben, Rikov, inkább csak reprezentatív teendőket végzett. A tényleges hatalmat azonban mindinkább Sztálin ragadta magához, aki pedig csak a kommunista pártnak főtitkára volt. Ez a tifliszi, tehát ázsiai születésű férfi ritka erélyt és kegyetlen céltudatosságot egyesített sok furfanggal és ravaszsággal. Már fiatalkorában, amikor csak egyszerű és ismeretlen forradalmár volt, nem törődött sem állami, sem erkölcsi törvényekkel, hanem tovább ment a maga útján, semmi más nem tekintve, mint célját, könyörtelenül és mondhatni minden érzés nélkül. Most, amikor hatalomra került, nem annyira fanatikusnak, mint inkább hideg és számító zsarnoknak bizonyult. Amikor Lenin legtekintélyesebb régi hívei körében Trockij vezetése alatt bizonyos ellenzéki mozgalom indult meg és ez a Sztálin ellen való küzdelem tárgyi alapját ennek a parasztsággal szemben követett engedékenyebb politikájában vélte meg-

találhatni, Sztálin a kommunista pártra gyakorolt befolyásának segítségével azonnal szembehelyezkedett velük és keresztülvitte, hogy Trockijt és híveit (Zinovjev, Kamenev, Radek) megfosztották hivatali állásaiktól. Néhány hónappal később, 1926 novemberében, a kommunista párt kongresszusával egyhangú határozatban kimondatta, hogy Troekij és hívei hűtlenek lettek Lenin elveihez és elveszítették a forradalom sikerébe vetett bizalmukat. Amikor a vita Sztálin és Trockij, valamint híveik között részben a marxista elméletek szörszálhasogató magyarázata, részben durva személyeskedések alakjában tovább folyt, 1927 augusztus havában Sztálin a pártvezetőséggel kimondatta az ellenzék álláspontjának helytelenítését, novemberben pedig kizárta az ellenzék híveit a pártból, sőt Ázsiában internáltatta őket. Két évvel később azután Trockijt kiutasították Oroszországból, míg az ellenzék többi tagja bűnbánatot mutatva, visszavonta mindazt, amit Sztálin politikájának bírálatára elmondott. Visszaengedték őket, de vezető befolyáshoz már nem juthattak. Sztálin most Bucharinnal és Rikovval együtt új hármas kormánytanácsot alakított. Csakhamar azonban a Troekij körül keletkezett „baloldali ellenzékeket párhuzamosan alakult egy „jobboldali ellenzék“ is, amelyhez Rikov és Bucharin is tartoztak és amely főleg a túlhajtott iparosodást tartotta elhibázottnak és a parasztsággal szemben engedékenyebb politikát kívánt. Ezeket az ellenzéki elemeket azonban 1929-ben a kommunista párt kongresszusa komoly intésben részesítette, mire azok alávetették magukat a párt — jobban mondva Sztálin — akaratának. Ettől kezdve Sztálin uralma mindinkább önkényuralom alakját vette fel.

Külpolitikájában Oroszország a Lenin halálát közvetlenül követő időben több súlyos vereséget szenvedett.

Már 1926-ban ellentétbe került az angol kormánnyal, amely kénytelen volt tiltakozni az ellen, hogy az Angliában akkor lefolyt általános sztrájkot Oroszországból pénzzel támogassák. A tiltakozásra az orosz kormány azzal a rendes kifogással válaszolt, hogy a támogatást olyan orosz szervezetek nyújtják, amelyekre nincsen befolyása, mire az angol kormány közzétette azokat a birtokába került iratokat, amelyekből kitűnt, hogy orosz részről a Londonban székelő orosz kereskedelmi képviselőlet útján az angol kommunistákat arra utasították, hogy igyekezzenek a munkáspárton belül kommunista sejteket alkotni és a hadseregben és a haditengerészetben befolyásra és hívekre szert tenni. Az angol kommunistáknak támogatása azonban mégsem szűnt meg. Erre 1927 májusában a kormány meglepetés-

szerűen házkutatást rendelt el az „Arcos“ néven működő, a hivatalos állami orosz kereskedelmi képviselő házában székelő kereskedelmi ügynökségnél és az ott lefoglalt iratokból, amint ezt Baldwin miniszterelnök az angol alsóházban bejelentette, kétségtelen bizonyossággal megállapította, hogy az „Arcos“ keretében a szovjethatóságok közvetlen vezetése alatt álló olyan szervezet működött, amely az egész Brit-birodalomra, valamint Észak- és Dél-Amerikára kiterjedő katonai kémkedést és forradalmi propagandát űz. Az angol kormány megszűntnek jelentette ki az Oroszországgal fennállt kereskedelmi egyességet és megszakította Oroszországgal a diplomáciai viszonyt. Ezt később, 1930-ban Henderson, a munkáspárti kormány külügyminisztere állította ismét helyre, az orosz kormánynak amaz ígérete fejében, hogy ezentúl a propagandától tartózkodni fog. De magának Hendersonnak kellett néhány hónap múlva az alsóházban nyilvánosan panaszt emelnie amiatt, hogy Moszkvában erre az ígéretre rá sem hederítettek.

Hasonló összeütközésbe került Oroszország Franciaországgal is. A francia kormány 1927 szeptemberében Moszkvában tiltakozott az ellen, hogy Rakovszki párizsi orosz nagykövet egy olyan manifesztum aláírói között szerepel, amely idegen államok polgárait és katonáit igyekszik fellázítani saját kormányaik ellen. Csicserin orosz külügyi népbiztos a francia kormányt ki akarta engesztelni, maga is helytelenítvén Rakovszki eljárását, mivel azonban Rakovszki mégis megmaradt helyén, a francia kormány október elsején kifejezetten követelte visszahívását, és ezt most már megtagadni nem lehetett.

Végül kudarcot szenvedett Oroszország Kínában is, ahol 1927-ig sok sikerrel igyekezett lábát megvetni. Kínában 1912 óta forradalom és a polgárháborúk egész sorozata dúlt. Az egyes katonai vezérek egymás ellen hadakoztak, és az ország a teljes anarchia képét mutatta. Amikor 1925-ben a forradalom megindítója és legkimagaslóbb vezére, Szünjatszen, meghalt, Kínában két erős kormány állt fenn: az egyik Kantonban, Dél-Kínában, ahol Csiangkaisek tábornok gyakorolt irányadó befolyást, a másik Pekingben, Észak-Kínában, ahol a vezetés Csangcsolin tábornok kezében volt. A déli kormány még Szünjatszen életében érintkezésbe került Szovjetországgal, amelynek képviselője, Borodin, mint állandó tanácsadó működött mellette. Az ő útmutatása szerint alakította meg Csiangkaisek orosz minta szerint a maga pártját is, a Kuomintangot (Birodalmi Néppárt),

aminthogy ő irányította a kínai köztársaság külügyminiszterének, Csengnek, tevékenységét is. A déli kormány hadserege 1927 márciusában elfoglalta Shanghai és Nanking városokat, ami az orosz politika nagy sikerét és az angol politika vereségét jelentette, azután pedig Peking ellen vonult, mert itt az északi kormány határozottan kommunistaellenes politikát folytatott és — a diplomáciai testület hozzájárulásával — még az orosz követtségbe is behatolt, ott házkutatást tartott és sok kompromittáló adatnak jutott birtokába. Csiangkaiseknek Peking elleni hadjáratát azonban megzavarták azok az ellentétek, amelyek a Kuomintangban kirombantak. Itt egy szép napon háromtagú kormánytanácsot neveztek ki azoknak a teendőknél végzésére, amelyek eddig kizárólag Csiangkaisekre voltak bízva. Ez azonban hatalmának e megnyirbálását nem tűrte, Shanghaiában feloszlatta a kommunista párt politikai irodáját, lefegyverezte a kommunista pártba beszervezett munkásokat, elmozdítottak jelentette ki a katonai kormány minisztereit és egyeseknek letartóztatását követelte. Borodin elmenekült, de az év végén visszajött Kantonba, ahol még egy kísérletet tett arra, hogy az elvesztett orosz pozíciót visszaszerezze. Néptanácsot szervezett, amelyben maga vette át a hadügyi népbiztosságot. Csiangkaisek azonban decemberben megbuktatta ezt az alakulatot, visszafoglalta Kanton és megszakította az orosz kormánnyal a diplomáciai viszonyt, amely azután csak 1932-ben állt ismét helyre. Kanton városa különben később ismét szembe helyezkedett Csiangkaisekkel, aki erre Nanking városát választotta székhelyéül, de Kantonban még hosszú ideig külön kormány állt fenn, amely összeköttetésben állt Moszkvával. Az orosz akció ereje azonban meg volt törve.

Az egyetlen állam, amellyel Oroszország ebben az időben szoros érintkezést tartott fenn, Németország volt. A két országnak egymáshoz való viszonyát, amelyet először a rapallói szerződés szabályozott, az 1926. április 24-én Berlinben létesült megállapodás még szorosabbra fűzte. Ebben a szerződésben a két állam „bizalomteljes együttműködésre“ kötelezte magát. Kijelentették, hogy minden, mindkét államot érdeklő kérdésben állandó érintkezésben maradnak egymással, ha pedig egyiküket megtámadnák, a másik állam semlegességre köteles. Ugyancsak nem fog részt venni egyik fél sem a másik ellen irányuló gazdasági vagy pénzügyi bojkottban. A szerződés Franciaországban sok idegességet váltott ki, míg Németországban és Oroszországban siker gyanánt ünnepezték. Alapjában véve nem volt semmi meglepő abban, hogy Európának ez a két állama, amely

ellen — bár különböző okokból — egyaránt állandó bizalmatlanság nyilatkozott meg és amelyeket a nagy nyugati államok egyaránt nem tekintettek velük egyenrangú tényezőknek, összefogott egymással. A német-orosz viszony kimélyülése gazdasági téren is megnyilvánult: Oroszország jelentékeny ipari szükségletének nagy részét Németországban fedezte és ezeket a német ipari szállításokat a német kormány is előmozdította, mert azok finanszírozására 300 millió márkát bocsátott rendelkezésre. Csak 1930 körül zavarodott meg időnként a német-orosz viszony, — főleg azért, mert orosz részről állandóan támogatták és irányították a német kommunista pártot.

Amikor Oroszország belátta, hogy sem a világ forradalmasítására irányuló propagandával, sem a kínai akció módjára megindult önálló politikai kísérletekkel nem tud célt érni, a maga részéről is összhangba hozta a maga politikáját ezeknek az éveknek uralkodó eszméjével, a nemzetközi együttműködésre való törekvéssel. A locarnói szerződést közvetlenül követő hónapokban az volt a látszat, hogy ezentúl az összes fontos európai kérdéseket most már Genfben fogják eldönteni a Népszövetség vezetése alatt. Oroszország azonban nem volt a Népszövetség tagja és így tartani lehetett attól, hogy az európai politika intézéséből teljesen ki fog szorulni. Ezen aggodalom hatása alatt 1927-ben fordulat következett be az orosz politikában. Eddig a Népszövetség és a belőle kiindult nemzetközi akciók orosz részről csak gúny tárgyául szolgáltak, most egyszerre Oroszország is igyekszik ezekből az akciókból részt kapni. 1927-ben Oroszország írásban bejelentette az akkor összehívott világgazdasági értekezleten való részvételét, holott erre meghívást sem kapott és valamivel később kiküldte képviselőit a katonai leszerelés előkészítő bizottságába is, holott az ebbe való meghívást eleinte visszautasította volt. A nemzetközi tárgyalásokban elég kényelmetlen partnernek bizonyult. Rendszerint minden kérdésben a legradikálisabb álláspontot képviselte, ami azzal, hogy színvallásra kényszerítette a hatalmakat, nem egyszer nyilvánvalóvá tette az őszinteség hiányát, amely kivált a Népszövetség tárgyalásaiban megnyilvánult. Oroszország a Kellogg-paktumhoz is csatlakozott, sőt nem elégedett meg ezzel, hanem még mielőtt ennek a paktumnak ratifikációja megtörtént, Lengyelországnak és a balti államoknak, majd lengyel kívánságra később Romániának is, egy külön „keleti paktum“ megkötését ajánlotta, amely — nagyjában a Kellogg-paktum eszmemenetében — Oroszország, Lengyelország, Románia, Lettország és Észtország között 1929. február 9-én létre is jött. Litvánia külön csatlakozott hozzá.

6. LENGYELORSZÁG.

Lengyelország a maga Németország és Oroszország közé beékelte állapotában Európának különösen veszélyeztetett területén fekszik. Ha Németország és Oroszország barátságban vannak egymással, tartania kell attól, hogy ezek valamely alkalmas pillanatban közös akciót kezdenek Lengyelország újabb felosztására, ha viszont ellenséges viszonyba kerülnek, akkor az a veszély fenyegeti, hogy ellentéteik lengyel harctereken fognak dűlőre jutni. Ebben a helyzetben Lengyelországnak különös nagy mértékben van szüksége arra, hogy politikájában egységes akarat fejlődhessen ki és érvényesülhessen. A lengyel parlament (Szejm) összeállításánál fogva azonban kevésbé volt erre alkalmas. Számtalan pártra és párttöredékre szakadt széjjel, és a politikai és érdekbeli ellentétekhez, amelyek kivált a konzervatív nemzeti demokraták, a parasztpárt és a szociáldemokraták között álltak fenn, még hozzájárultak a lengyel földön élő nagyszámú kisebbségekkel (ukránok, németek, zsidók stb.) való erős súrlódások is. Lengyelországnak egyetlen nagy tekintélye volt, Pilsudski marsall személyében. Ő vette kezébe a Lengyelországban mutatkozó politikai bajok kiküszöbölését. Amikor Wojciechowski köztársasági elnök 1926. május 10-én a Pilsudskitól gyűlölt, korruptnak tartott Witos parasztpárti vezért bízta meg kormányalakítással, Pilsudski május 12-én körülbelül 600 hozzá hű ulánussal, akiknek száma azonban ettől kezdve óráról órára szaporodott, Varsó környékén fekvő nyaralójából Varsóba vonult és azt heves utcai harcok után birtokába kerítette. Két nappal később az elnök és Witos beadták lemondásukat és elmenekültek, mire Pilsudski Bartel tanárt szólította fel a kormány megalakítására. Május 31-én Pilsudskit 232 szavattal 191 ellen a lengyel köztársaság elnökének választották meg, de Pilsudski a választást nem fogadta el. Kijelentette, hogy abban a parlamentben, amelyet lenéz és megvet, nem hajlandó esküt tenni, különösen pedig nem akarja magát feleskettetni arra az alkotmányra, amelyet ő rossznak tart. Maga helyett azután Moscicki tanárt választotta meg elnöknek. A parlament többsége szembehelyezkedett a Bartel-kormányral, amelynek leszavazását csakis folytonos elnapolásokkal lehetett elkerülni. Október elsején erre Pilsudski maga vette át a kormányelnöki tisztséget, de ő is csak a parlament újabb és újabb elnapolásával tudta megakadályozni, hogy a többség ellene forduljon. Ezzel azonban Pilsudski nem törődött, hanem tovább haladt a maga útján. 1927. május 10-én sajtórendeleteket bocsátott

ki az ellenzéki izgatás megfékezésére, és amikor szeptemberben a parlament egyhangú határozattal érvénytelennek mondta azokat, ő viszont a parlament e határozatát jelentette ki érvénytelennek. A parlament azután mandátumának letételéig nem is tartott többé ülést. Az 1928 márciusi választásokon voltaképpen egyedül Pilsudski mellett vagy Pilsudski ellen történt a szavazás. Pilsudski pártja 128 taggal a legnagyobb volt az új országgyűlésen, de abszolút többsége nem volt. Pilsudski a választások után a kormányelnökséget ismét Bartelnek adta át, de ezzel a parlamenttel sem tudott boldogulni és minden alkalommal kifejezésre juttatta azt a megvetést, amelyet iránta érzett. 1929 március havában a parlament vád alá akarta helyezni Czechovicz pénzügyminisztert, mert az Pilsudski kívánságára bizonyos katonai természetű kiadásoknál hiteltúllépéseket követett el. Pilsudski védelmére kelt, elnapoltatta a képviselőházat és amikor ez az elnapolás letelte után ismét összeült, katonatisztekkel szállatta meg a parlament épületét, úgyhogy az elnök vonakodott az ülést megnyitni. A konfliktus Pilsudski és a Szejm között tovább tartott 1930 nyaráig. A pártok ismételten éltek a képviselőház egybehívására való jogukkal, viszont az elnök, még mielőtt az első ülés megtartható lett volna, elnapolási jogát gyakorolta. A kormányt Pilsudski katonatisztekkel állította össze — de ez az „ezredesek kormánya“ sem tudott boldogulni. Végül 1930 júniusában kenyértörésre került a dolog. Hat ellenzéki párt — főleg baloldaliak — június 29-ére Krakóba kongresszust hívtak össze, hogy ott tiltakozzanak Pilsudski diktatúrája ellen. A kongresszus nem sikerült úgy, amint azt az ellenzék remélte: kevesen jelentek meg és ezek egy része Pilsudski mellett tüntetett. Augusztusban az ellenzék mégis elhatározta, hogy 21 más városban is fog hasonló népgyűléseket rendezni. Erre augusztus 23-án ismét Pilsudski vette át a kormányelnökséget és elrendeltette a parlament felosztatását, valamint a népgyűlésen résztvett 18 ellenzéki politikusnak letartóztatását. A letartóztatottak között volt a parasztpárt vezére, Witos, és a szociáldemokrata párt vezére, Liebermann is. Később még több politikust helyeztek őrizetbe — így különösen az ukrán kisebbségnek összes vezetőit — és ezek után a november 16-i választáson Pilsudski pártjának sikerült 248 mandátumot és ezzel az abszolút többséget elérnie. A választások után Pilsudski a kormányelnökséget ismét átadta egyik hívének, maga pedig a hadügyminiszterséggel elégedett meg.

Lengyelország külpolitikájában egészen 1933-ig nem következett be fontosabb változás. Németországhoz való viszonya változatlanul feszült

volt. Ennek főoka a német-lengyel határ megváltoztatását, kivált a „lengyel korridor“ megszüntetését követelő agitáció és a Lengyelországban emiatt támadt idegesség volt. Zaleski lengyel külügyminiszter szükségesnek látta 1927 elején nyilvánosan reámutatni arra, hogy német részről „hallatlanul erős propaganda-hadjárat“ folyik Lengyelország nyugati határai ellen. Szerinte Németország ezzel megsérti a Népszövetség alapokmányának 10. cikkét, amely szerint a Szövetség tagjai egymás területeinek sérthetlenségét biztosították. Különösen élessé vált a határkérdés feletti vita 1930 nyarán, amikor Treviranus német miniszter ugyancsak nyilvános beszédben „gálád nyomásra“ vezette vissza Kelet-Poroszországnak Németország többi részeitől való természetellenes elválasztását és azt a reményét hangoztatta, hogy a Lengyelország és Németország között ezidőszerint fennálló igazságtalan határok nem lesznek maradandóak. A német-lengyel viszonyt kiélesítették azok az állandó panaszok is, amelyeket Felső-Szilézia népessége hangoztatott ama bánásmód miatt, amelyben a lengyel hatóságok részesítették. Maga Korfanty, aki a maga szabadcsapataival hozzájárult ahhoz, hogy Felső-Szilézia nagy része Lengyelországé lett, egy ízben kijelentette, hogy a diktatúra alatt — amelynek Korfanty állandó ellensége volt — a nemzetiségi harc Felső-Sziléziában a végsőkig kiélesedett, és hogy itt a német tábornok az elégedetlen lengyelek egész raja erősíti meg. A két ország közötti feszültségnek részben oka, részben következménye volt a közöttük öt éven át dühöngő vámháború, amelynek csak az 1930 márciusában megkötött német-lengyel kereskedelmi szerződés vetett véget. Lengyelországnak a Szovjetbirodalomhoz való viszonya ebben az időben szintén nem volt sem meleg, sem bizalomteljes. De nem szenvedett változást Lengyelországnak Franciaországgal és Romániával fennálló szövetsége sem.

7. AUSZTRIA.

A középeurópai országok egymáshoz való viszonyában az 1925. évi locarnói szerződéssel megindult nyolcéves korszakot jellemző nemzetközi együttműködésre irányuló törekvésnek még nyomai is alig találhatóak meg. A kisantant mereven szembehelyezkedett a lefegyverzett Magyarországgal és minden módon igyekezett ennek vele szemben tanúsított ellenállását megtörni, de minden siker nélkül. Magyarország tovább haladt a maga útján és 1927-ben az Olaszországgal megkötött barátság révén ki tudta magát vonni addigi elszigeteltségéből és véget tudott vetni a kisantant feltétlen

túlsúlyának. Ez a fordulat azonban nem érte meg közeledést a két, most már nem egyenlőtlen erejű tábor között, sőt inkább talán még jobban megmerevítette a fennálló állapotokat. Ausztria sem a kisantanthoz nem csatlakozott, sem Magyarországgal együtt nem foglalt állást ez ellen, hanem saját belső bajaival volt elfoglalva, de különben sem állt nyitva részére semmiféle út nagyszabású politika számára, mert a kisantanthoz nem akart, Németországhoz pedig a hatalmak erős ellenállása folytán nem tudott csatlakozni, egymagában pedig minden jelentékenyebb külpolitikai akcióra gyenge volt. A középeurópai országok között leginkább az a kettő tudott a külpolitikában sikereket felmutatni, amelyekben a belső politikai élet nyugodtan folyt, mint Magyarországon Horthy Miklós kormányzó és Bethlen István gróf miniszterelnök korában vagy legalább is nagyobb zökkenő nélkül, mint a nemzeti kisebbségek minden elégtelensége mellett Csehszlovákiában Masaryk elnök és Benes külügyminiszter vezetése alatt. Csehszlovákia magához ragadta a kisantant vezetését, Magyarország pedig sikeresen szabadította ki magát az elszigeteltségből, amelybe a kisantant juttatta. De a külpolitika sehol sem irányult a középeurópai államok közötti közeledés előmozdítására akkor sem, amikor a többi európai államok a baráti, megnehtámadási, egyeztető és választottbírósi szerződések megszámlálhatatlan sorával igyekeztek bebizonyítani békés szándékaikat.

Ausztriában a pártviszonyok szerencsétlen alakulása folytán mindinkább kétségtelenné vált, hogy ez az ország a parlamentáris intézménnyel nem tud boldogulni. A két egymással szemben álló nagy párt, a Seipel prelátus vezetése alatt álló keresztényszocialisták és a Bauer vezetése alatt álló szociáldemokraták a nemzeti tanácsban (képviselőházban) majdnem egyenlően erősek voltak. Az 1927-i választások eredménye szerint 75 keresztényszociális képviselő 71 szociáldemokratával állt szemben, 1930-ban pedig 73 keresztényszociális képviselő 72 szociáldemokratával. Igaz, hogy a polgári irányt követő kormányok még néhány kisebb polgári csoportra is támaszkodhattak (Nagynémetek, Landbund, később Heimwehr), de ezek közül egyik-másik szívesen szavazott a szociáldemokrata ellenzékkel, ha valamilyen kívánsága nem teljesedett és ezzel bármikor megbuktathatta a kormányt. Újabb és újabb engedményekkel kellett mindig megszerezni támogatásukat, ami végeredményben egy törpe kisebbséget tett esetenként a helyzet urává. A politikai nehézségeket tetézte, hogy mindkét nagy párt, de kivált a szociáldemokraták, igen szélsőséges program alapján álltak és radikálisabb elveket vallottak, mint elvtársaik a nyugati országokban.

A két nagy párt ellentéte az osztrák társadalmat is két egymással mereven szembenálló csoportra bontotta, és különösen a parasztság és a munkásság közötti ellentét mind élesebb lett. Végül a fejlődés odavezetett, hogy mindkét párt még külön fegyveres erőt is szervezett a maga részére: a szociáldemokrata párt a „Köztársasági Védőszövetséget“ (Republikanischer Schutzbund), a keresztényszociális párthoz közelálló polgári elemek pedig a Heimwehrt. 1927. június 15-én a vezetési által állandó izgalomban tartott bécsi munkásság lázadászerű tünetek között felgyújtotta az Igazságügyi Palotát és elégette a telekkönyveket, de a Seipel-kormánynak sikerült ezeket a zavargásokat elfojtani, úgyhogy azok végeredményben csak azzal a következménnyel jártak, hogy a polgárság még inkább tudatára ébredt a szociáldemokrata részről fenyegető veszélynek. Ettől kezdve a Heimwehr a kormány — kivált Seipel — támogatásával, fokozott mértékben szervezkedik. 1927 októberében az 1919 óta fennálló katonatanácsok újraszervezésénél első ízben sikerült a szociáldemokrata párt jelöltjeit kibuktatni és semleges pártállású egyénekké pótolni. Ettől kezdve a hadsereg nem volt többé az a „vörös hadsereg“, amelynek azt régebben hirdették. Az 1929. őszén megalakult Schober-kormány alkotmányreformot is tervezett. Az új alkotmányban ki akarta terjeszteni a köztársaság elnökének hatáskörét a parlament rovására és az 1918 óta tartományi önállósággal felruházott Bécs városát újból be akarta olvasztani Alsó-Ausztriába, ahová régebben tartozott, mert ebben az esetben Bécs szocialista tömegeit az alsóausztriai parasztság állandóan sakkban tartotta volna. De a szociáldemokraták heves ellenállást fejtettek ki az alkotmányreformmal szemben, úgyhogy — mivel a kisebb polgári pártok megbízhatatlannak mutatkoztak — a kormánynak nagyon gyenge kompromisszummal kellett megelégednie, amely Bécs városát nem érintette. 1931-ben Schobernek sikerült egy „antiterror-törvényt“ elfogadtatnia, amely a szociáldemokrata párt vezetőitől a munkástömegekre gyakorolt kényszert akarta lehetetlenné tenni, azután pedig javaslatot terjesztett elő a fegyverviselés korlátozása tárgyában, ami az első lépés lett volna az Ausztriában megalakult párthadseregek megszüntetésére. Ez a javaslat azonban most már a Heimwehr ellenállásába is ütközött, úgyhogy Schober kénytelen volt lemondani. Az a rendkívül súlyos gazdasági válság, amely 1931 május közepén az Osztrák Általános Hitelintézet bukása folytán egész Ausztriát megrázkódtatta, egy időre elterelte a figyelmet a politikai ellentétekről, de ezek októberben ismét felbukkantak a stájerországi Heimwehr-csapatoknak egy, az akkori Buresch-kormány által elnyomott

puccskísérletével kapcsolatban. 1932 májusában az összes pártok sürgetik a kormánynál a Nemzeti Tanács feloszlását és új választások elrendelését, de a kormány tisztán látta azt, hogy ebben az esetben a szociáldemokratákkal és a német mintára megszervezett és mind nagyobb erőre kapott nemzeti szocialistákkal szemben nem tudna többséget kapni és inkább lemondott, minthogy e kívánságnak engedett volna. Az új kormányt Dollfuss Engelbert alakította meg és reá hárult a feladat, hogy véget vessen a mind tűrhetetlenebbé vált politikai helyzetnek és rendet teremtsen Ausztriában.

Ausztria külpolitikájában az országnak Németországhoz való viszonya játszott a legnagyobb szerepet. Az osztrák-magyar monarchia összeomlása óta állandóan voltak Ausztriában olyanok, akik hazájuknak Németországhoz való csatolását tartották volna a legjobb politikának. A keresztényszociális pártból kikerült kormányok vezetői azonban idegenkedtek ettől az „Anschluss“-tól, amit Seipel kancellár első két kormánya idejében eléggé világosan juttatott kifejezésre. A hatalmak különben sem hagytak fenn kétséget aziránt, hogy nem egyeznének bele a békeszerződés amaz intézkedésének megváltoztatásába, amely Ausztria kötelességévé teszi, hogy a maga függetlenségét megtartsa és megvédje. Mussolini 1925. május 20-án az olasz szenátusban kijelentette, hogy: „Olaszország sohasem tűrhetné a békeszerződéseknek azt a nyilvánvaló megsértését, amelye* Ausztriának Németország által való elfoglalása jelentene, mert hiszen ezzel megsemmisülnének az olasz győzelem hatásai, növekednék Németország demográfiai és területi hatalma és az a furcsa helyzet állana elő, hogy éppen Németország volna az egyetlen hatalom, amely területének megnagyobbodásához és népességének szaporításához eljut és Közép-Európa leghatalmasabb tömbjévé válna“. 1926 februárjában pedig Mussolini a római osztrák követnek jelentette ki, hogy sohasem tűrné Ausztriának Németországhoz való csatlakozását. 1929-ben viszont bizonyos, az Anschluss mellett lejátszódott tüntetések alkalmával Franciaországban jelentték ki, hogy nem fogják megengedni „a békeszerződések által megállapított európai rend megbolygatását“ és „a Königráztben elért német sikereknek Ausztria teljes felszippantásával való betetőzését“. A német-osztrák közeledés érdekében komoly kísérlet történt 1931 márciusában, amikor Schober, mint az Ender-kormány külügyminisztere, Curtius német külügyminiszterrel abban állapodott meg, hogy a két ország között vámuniót fognak létesíteni. Az erre nézve létrejött, 12 pontból álló előzetes szerződés ezt a megállapodást kizá-

rólág gazdasági célzatúnak mondja és hangsúlyozza, hogy úgy Ausztria, mint Németország függetlensége a vámunió mellett is sértetlen marad. A hatalmak azonban — kivált Franciaország és Olaszország, de Csehszlovákia is — az Anschluss megvalósítására irányuló első lépést látták ebben a szerződésben, amely szerintük ellentétben állt az Ausztria pénzügyi rendezése alkalmával létrejött 1922. október 2-i genfi jegyzőkönyvvel, valamint a St. Germain-i békeszerződésnek 88. cikkével is. A hatalmak az ügyet a Népszövetség tanácsa elé terelték, ez pedig a hágai nemzetközi bíróság véleményét kérte ki arra nézve, hogy az osztrák-német vámunió beleütközik-e valamely Ausztria részéről régebben vállalt kötelezettségbe. A hágai bíróság erre a kérdésre szeptember 5-én 8 szavazattal 7 ellen igenel felelt, kijelentvén, hogy a vámunió terve nem ugyan a békeszerződésbe, de az 1922-ben vállalt kötelezettségekbe igenis beleütközik. Magát a vámunió tervét azonban akkor már elejtették, amikor ez a bírói döntés létrejött. Két hónappal a Schober—Curtius-féle megállapodások után, t. i. bekövetkezett az Osztrák Hitelintézet összeomlása, amelyet sokan az intézet által igénybevett rövidlejáratú hiteleknek a francia hitelezők részéről történt hirtelen visszavonására vezettek vissza, és azzal hoztak kapcsolatba, hogy Franciaország az osztrák-német vámunióra való tekintettel éreztetni akarta Ausztriával Franciaországtól való pénzügyi függését. Hasonló módon következett be két további hónappal később Berlinben a Darmstädter Bank bukása. Az ezzel megindult gazdasági nehézségek arra késztették a két kormányt, hogy a vámunió tervétől elálljanak, amit Schober a Népszövetségben szeptember 3-án már be is jelentett.

Ausztriának Olaszországhoz való viszonyára eleinte a déltiroli németekkel szemben olasz részről követett eljárás és az emiatt Ausztriában bekövetkezett felzúdulás nehezedett hátrányosan. Seipelt 1928. február havában a parlamenti pártok arra akarták szorítani, hogy tegyen diplomáciai lépéseket a déltiroliak érdekében, de Seipel erre nem vállalkozott. Abban a beszédekben azonban, amellyel ezt az álláspontját kifejtette, maga is tett a déltiroliakkal szemben követett eljárásra néhány elítélő megjegyzést, és ezekre Mussolini kevéssé udvarias hangon válaszolt. Ettől kezdve azonban Ausztria gondosan elkerülte a déltiroli helyzet feszegetését és ezzel megjavult Olaszországhoz való viszonya, amely kivált 1930-ban vált szorosabbá, amikor Schober Rómában járt és ott baráti szerződést kötött az olasz kormánnyal. Olaszország részéről ezt a szerződést elejétől kezdve a három évvel előbb

megkötött magyar-olasz baráti szerződés kiegészítésének tartották és úgy is kezelték.

A kisantant egyízben — az 1927. évi bukaresti konferenciája után — tett kísérletet arra, hogy Ausztriát, ha már nem politikai, de legalább gazdasági téren csatlakozásra bírja a kisantant három államához. Ezzel Magyarország gazdasági körülkerítése be lett volna fejezve, ami nagy sikert jelentett volna a kisantantra nézve, mely éppen akkor volt tanúja annak, hogy Magyarország miként szabadítja magát ki eddigi elszigeteltségéből. Seipel kancellár azonban a parlamentben kifejtette, hogy Ausztria erre az útra nem fog lépni, mert a kisantantnak politikai éle van egy olyan országgal szemben, amellyel Ausztria barátságban akar élni. Magyarországon meglepéssel vették tudomásul Seipel e nyilatkozatát és ettől kezdve állandó volt a törekvés Magyarországon is, Ausztriában is e két állam egymáshoz való viszonyának szorosabbra fűzésére.

8. MAGYARORSZÁGNAK ELSZIGETELTSÉGÉBŐL VALÓ FELSZABADULÁSA.

A kisantant és Magyarország közötti viszony — mint már említettük — változatlan maradt. Csehszlovákia részéről egészen 1927-ig koronként elhangzottak ugyan — főleg Masaryk elnök szájából — egyes olyan nyilatkozatok, amelyek némi hajlandóságot árultak el azoknak az engedményeknek megtételére, amelyekkel a Magyarországgal való együttműködés talán elérhető lett volna, de ezek a nyilatkozatok hatástalanok maradtak: sem Magyarországon, sem Csehszlovákiában nem találtak visszhangra. Jugoszlávia irányában Magyarország mutatott 1926-ban közeledésre való készséget. A mohácsi ütközet 400-ik évfordulója alkalmával Magyarország kormányzója, Horthy Miklós, barátságos hangon emlékezett meg a szerb népről, ezután pedig a magyar kormány választottbírósági szerződést ajánlott Jugoszláviának. A belgrádi kormány azonban nem nyúlt elég gyorsan a feléje nyújtott kéz után, és közben Mussolini, akinek politikája inkább Jugoszlávia elszigetelésére, mint szomszédaival való kibékítésére irányult, Bethlen István gróffal, aki szívesebben vezette ki Magyarországot bekerített állapotában egy nagyhatalomhoz, mint egy kisantantállamhoz való közeledés útján, megteremtette az o l a s z-magyar együttműködést, amely ettől kezdve a magyar külpolitika főpillére lett. Romániától Magyar-

országot hosszú ideig az ú. n. optánsper viszontagságai választották el. Ennek kiindulópontja az volt, hogy a román hatóságok kártalanítás nélkül kisajátították 300 olyan egyének földbirtokát, aki a békekötés után a magyar állampolgárság mellett optált, bár a békeszerződés ezt az eljárást kifejezetten megtiltotta. Amikor a kártszenvedett optánsok a békeszerződésen alapuló jogukat nemzetközi fórumok előtt érvényesíteni akarták, Románia mindenféle kifogással nehézségeket támasztott, a Népszövetség pedig nem volt képes a szerződés világos betűjének és szellemének érvényt szerezni. Végül is a kérdés 1930-ban a hágai értekezleten nyert igen kevésbé előnyös megoldást. Ezen a hágai konferencián különben Magyarország jóvátételi tartozásai is rendezést nyertek. Határozatai értelmében Magyarországnak 1966-ig kellett volna jóvátétel címén 13.5 millió pengőt fizetnie, de a Hoover-moratóriummal ez a fizetés is elesett és nem is támadt fel újból.

9. A BALKÁN-ÁLLAMOK.

Románia belső történetét Károly trónörökös lemondása (1926), Ferdinánd király halála és Károly fiának, a kiskorú Mihálynak, egy régensség oltalma alatt való trónralépése (1927), Károly király visszatérése és trónfoglalása (1930), emellett pedig a liberális párt és a nemzeti parasztpárt állandó viszályai töltik meg, amelyek 1938-ban egy Christea Miron pátriárka elnöklése alatt álló, parlament nélkül kormányzó minisztérium megalakulására vezettek. Külpolitikai helyzetét a kisananthoz való tartozása és Lengyelországgal való szövetsége jelölte meg. Az elsőben Magyarország, a másodikban Oroszország ellen keresett biztonságot. Ismételt kísérletei, hogy Oroszországgal elismertesse Besszarábiát román területnek, eredménytelenek maradtak. Jugoszlávia belpolitikáját a szerb-horvát ellentét uralta, amely 1928-ban a horvát parasztpárt vezérének, Radicsnak, a parlament nyílt ülésén való meggyilkolására, majd 1929-ben egy Zsivkovics tábornok vezetése alatt állt diktatúra felállítására vezetett. Ezt 1932-ben egy újonnan készített alkotmány alapján új ál-alkotmányos rendszer váltotta fel. Jugoszlávia külpolitikáját három ellentét — Olaszországgal, Magyarországgal és Bulgáriával — eléggé nehezítette, különösen, mert Olaszország ellen természetes szövetségese alig volt, és mert sem Franciaországgal való szövetsége, sem a kisananthoz való tartozása nem nyújthatott neki ebben az irányban feltétlen biztonságot.

III. AZ EGYOLDALÚ ELHATÁROZÁSOK ÉS A NÉMET—OLASZ TÚLSÚLY KORA.

1. A NÉMET NAGYHATALOM FELTÁMADÁSA.

A locarnói szerződéssel megindult nemzetközi együttműködés hovatovább elveszítette még azt a csekély lendületet is, amellyel eredetileg bírt. Mindenki többet remélt tőle, mint amennyit nyújthatott. Németország még évekkel a szerződés megkötése után sem kapta meg azt a teljes jogegyenlőséget, amelyet a békeszerződés megvont tőle, Franciaország pedig szintén nem találta meg benne azt a biztonságot, amelyre elsősorban törekedett. Voltak államok, amelyek meggyőződéssel képviselték a nemzetközi egyetértés politikáját és tőle várták Európa sorsának jobbrafordulását. Ezek közé tartozott különösen Nagy-Britannia és az Északamerikai Egyesült Államok. Ámde ezek az országok védett helyzetben voltak, bőven volt terük népük fölöslegének elhelyezésére és semmiféle további terjeszkedésnek vagy a múltban velük szemben elkövetett igazságtalanság jóvátételének szükségét nem érezték. A legtöbb ország azonban nem ebben a boldog helyzetben érezte magát és ezek mélyebb meggyőződés nélkül és inkább csak gépiesen követték az együttműködés politikáját, amelynek a maguk külön érdekei szempontjából való eredményességében nem bíztak. Az államok tömegesen kötöttek baráti, megnemtámadási, választottbírószági és más hasonló szerződéseket, de ha voltak is ezek között olyanok, amelyek politikailag hasznosaknak bizonyultak, sok esetben ezek értékét még azok sem becsülték sokra, akik azokat megkötötték. A nemzetközi tárgyalások legtöbbször annyira terméketlenek és eredménytelenek voltak, hogy kivált a nagyobb tevékenységre hajló államférfiak és nemzetek elveszítették kedvüket a bennük való részvételtől és attól, hogy így kíséreljék meg óhajaik megvalósítását. Mindinkább arra hajlottak, hogy egyedül, saját erejükre támaszkodva maguk vigyék keresztül azt, amit nemzeti érdekeknek és ezért szükségesnek tartottak. Egymásután tértek át az ilyen önálló akciókra, amelyek közül egyiknek-másiknak lehetett *erkölcsi* alapja, de *jogalapja* nem volt. Ezzel azonban az illető nemzetek nem törődtek, mihelyt az akaratuk végrehajtásához szükséges erő megvolt bennük. Így játszódott le Mandzsúriának Kínától való elszakítása és japán befolyás alá való juttatása. Így foglalta el Olaszország Abesszíniát, megvalósítván ezzel egy új római impériumnak az olasz népben rég dédelgetett vágyát. És így tépte

széjjel Németország a békeszerződést, amikor mitsem törődve annak a katonai leszerelésre vonatkozó intézkedéseivel, újra behozta az általános védkötelezettséget és egyoldalú elhatározással megkezdte hadseregének szervezését és felszerelését, majd pedig széjjeltépte a locarnói szerződést is, azzal, hogy az abban foglalt tilalom ellenére katonaságával megszállta a Rajna-vidéket, végül pedig a békeszerződésben foglalt tilalom dacára saját területével egyesítette Ausztriát és később Csehországot is. Az általános mentalitásnak ez az átalakulása, amely a nemzetközi együttműködésre való törekvéstől az önálló akciók megindításához vezetett, természetesen nem játszódott le máról holnapra. A különböző országokban más-más időpontban kezdődött és az egyik országban gyorsabban, a másikban lassabban ment végbe. De ott, ahol megtörtént, 1932 óta mind gyorsabb és határozott ütemben folyt le.

*

Ez a fejlődés kivált Németországban bizonyult ellenállhatatlannak. A Hitler vezetése alatt álló nemzeti szocialista mozgalom a maga radikális jelszavaival a német nép mind szélesebb rétegeit ragadta magával. Megtestesítette az erejének mindinkább újból tudatára jutó német népnek vágyát, hogy végleg lerázza magáról azokat a békeszerződésben reárakott bilincseket, amelyek oly soká védtelenné tették és amelyek miatt annyi megaláztatást kellett eltűrnie. A nemzeti önértetnek és önbizalomnak hangja, amely Hitler mozgalmából kicsendült, mindenütt gyűjtő hatású volt. Híveinek száma állandóan növekedett. Az 1932. március 13-án lefolyt elnökválasztásnál Hitler, mint elnökjelölt 131'2 millió szavazatot kapott, pedig ellenjelöltje a nagy tekintélynek örvendő eddigi elnök, Hindenburg marsall volt, akit 19.4 millió szavazattal meg is választottak újból. A kommunista jelöltre csak 3'7 millió szavazat esett. Minden, amit a kormány a nemzeti szocialista párt megerősödésének megakadályozására megkísérelt, hatástalannak bizonyult. Május 30-án Brüning kancellár kénytelen föladni a Hitler ellen folytatott küzdelmet. Lemondatják és a centrupárthoz tartozó, de a Hugenberg vezetése alatt álló német nemzeti párttal, azaz a régi konzervatív elemekkel rokonszenvező *Papen* lesz utóda, aki új politikát kísérel meg és engedményekkel akarja megnyerni Hitler támogatását. Visszavonhatja azt a Brüning idejében kiadott tilalmat, amelynek alapján a nemzeti szocialista párt katonai alakulatait és úgynevezett rohamcsapa-

taik feloszlatták és Poroszország éléről egyszerűen elkergeti a szocialista minisztereket. Hitler támogatását azonban mégsem nyerte meg. A július 31-én lefolyt választások ismét csak Hitler megerősödését mutatják. 1930-ban 64 millió, most ennek több mint kétszerese, 137 millió szavazat esett híveire és a birodalmi gyűlésbe beválasztott nemzeti szocialista képviselők száma 110-ről 230-ra emelkedik. Ha ez nem is volt abszolút többség, a nemzeti szocialisták mégis a német parlament legerősebb pártjává küzdöttek fel magukat, és bizalmi emberük, Göring, került a birodalmi gyűlés elnöki székébe. Közben Németország belállapotai mind ziláltabbakká váltak. Terrorista cselekmények napirenden voltak. Az embereken a polgárháború mentalitása vett erőt. Nemzeti szocialisták agyonvernek kommunistákat, kommunisták nemzeti szocialistákat, abban a hitben, hogy üdvös dolgot cselekszenek. Az augusztus 9-én kihirdetett statáriális eljárás és a terrorisztikus jellegű bűntényekre kiszabható büntetések megszorítása ezekkel a tünetekkel szemben hatástalannak bizonyul. Ezért Papén újabb kísérletet tesz Hitler támogatásának megnyerésére. Olyan koalícióra gondol, amelyben a nemzeti szocialisták is helyet kapnának, de egyes mérsékeltbb politikai pártoknak, főleg a konzervatívoknak, ellenőrzése alatt. Hindenburg elnök augusztus 13-án fogadja Hitlert és felszólítja őt, hogy pártja vegyen részt egy ilyen kormányban, de Hitler a teljes hatalmat követeli a maga részére. Az új birodalmi gyűlésnek már első érdemleges ülésén, szeptember 12-én, összeütközésre kerül a sor Papén kancellár és Göring parlamenti elnök között, aminek következménye az, hogy a birodalmi gyűlést újból föl kell oszlatni. A november 6-án megejtett új választásokon Hitler pártja először veszít szavazatokat és mandátumokat, de azért megmarad a legnagyobb pártnak, amely ellen nem lehet kormányozni. Mivel pedig Hitler ezentúl sem hajlandó belépni a kormányba, Papén november 17-én lemond. Hitler megmarad amellett, hogy pártja csak olyan kormányt támogat, amelynek ő maga áll az élén. De ettől Hindenburg még vonakodik és december 2-án *Schleicher* hadügyminisztert bízza meg az új kormány megalakításával.

A lelépett kancellár, Papén, vállalta most magára, hogy Hitler számára egyengesse az utat a hatalom felé: 1933. januárjában találkozik Hitlerrel, megállapodik vele egy, az ő vezetése alatt álló, de régi konzervatív elemekkel és szakemberekkel fölhangított kormány megalakításában és azután megnyeri e terv részére Hindenburg elnököt is, aki január 28-án lemondítja *Schleichert* és két nappal később *Hitlert* nevezi ki kancellárrá. A kormány-

bán csak két nemzeti szocialista (Frick és Göring) foglal helyet, többi tagjai vagy régi konzervatívok (Hugenberg, Papén stb.) vagy szakemberek (Neurath báró külügyminiszter, Blomberg hadügyminiszter stb.). De a nemzeti szocialisták úgy rendezkednek be, mintha egyedül volnának a helyzet urai és ez valójában így is volt. Azonnal hozzáfognak a nagy feladathoz, hogy Németországot a maguk elgondolásai szerint átalakítsák. Február 27-én a Reichstag épülete leégett. Nyilván gyújtogatás történt, és a gyanú a kommunistákra hárul. Ez megérleli a hangulatot a legradikálisabb intézkedések számára is. A kommunistáknak minden megmozdulását elnyomják, a kommunista párthoz tartozó képviselőket letartóztatják. A szocialista párt lapjait betiltják, sok szocialista képviselőt őrizetbe vesznek. Nemsokkal később beszüntetik a nem-szocialista ellenzék lapjait is vagy kicserélik szerkesztőségeiket. Hozzáfognak az állami közigazgatásnak a velük nem rokonszenvező elemektől való megtisztításához. Saját rohamcsapataikat hivatalos jelleggel ruházzák föl és a rendőrség segédcapatainak minősítik. Az összes intézményeket összhangba hozzák („gleichschaltolják“) saját felfogásaikkal. Felfüggesztik az összes szabadságjogokat és a kormány rendeletével szemben való ellenszegülést büntetendő cselekménynek nyilvánítják, amely szigorú büntetés alá esik. Az ellenzék vezető férfiainak legtöbbjét letartóztatják, egy részüket koncentrációs táborokba terelik. Feloszlátják a szakszervezeteket, vagyonukat lefoglalják és a munkásokat egy, a nemzeti szocialista párt által megalkotott új szervezetben tömörítik. Hozzáfognak programjuk antiszemita részének megvalósításához is: nem csak a zsidó, de a zsidószármazású egyéneket is eltávolítják a hivatalokból és az egyetemi tanszékekből és amikor a külföldön megbotránkoznak az antiszemita mozgalom egyes elfajulásai miatt, bojkottot rendeznek a zsidó kereskedők, ügyvédek, orvosok ellen, akik közül sokan, elveszítvén kereseti lehetőségeiket, kivándorolni kénytelenek. Közben Hitler megvalósítja, ami Bismarcknak sohasem sikerült, Németország teljes egységét. Megszünteti az egyes tartományoknak addig meglévő széles autonómiáját és véget vet mindenemű partikularista törekvésnek. A német nép mindezeket az intézkedéseket lelkesedéssel fogadta. A március 6-i választásokon a nemzeti szocialista párt 17,3 millió szavazatot kapott, az összes szavazatok 44 százalékát. Hívei közül 340-en kerültek be a birodalmi gyűlésbe, úgy hogy a vele szövetkezett Hugenberg-féle párttal együtt abszolút többséggel rendelkezett. Lassanként azután a párt teljesen megvalósította azt a „vezér-elvet“ (Führerprinzip), amelynek értelmében minden köz- és magántestületben, föl egészen az

állandóan, egyetlen ember akarata érvényesül, nem pedig a többség akarata. Az az egyetlen ember, akinek az akarata döntő, természetesen csak nemzeti szocialista lehetett. Ezzel a többi párt elveszítette minden létjogosultságát: vagy maguk oszolnak föl, „mert a változott viszonyok mellett pártpolitikai tevékenységre nem marad tér“, vagy föloszlatják azokat.

Külpolitikai nyilatkozataiban Hitler békés hangon ugyan, de félreérthetetlen szavakkal hangoztatta Németországnak a teljes és tényleges egyenjogúságra való igényét. Ebből a szempontból elsősorban a katonai leszerelés kérdését kellett megoldásra vinni, vagy az összes államok egyenlő-mértékű lefegyverzésével, vagy pedig Németországnak a többi hatalom katonai készütségének mértékéig való fölfegyverzésével. Az 1932. december 11-i genfi nyilatkozat óta, amely legalább elvben elismerte Németországnak jogát erre az egyenlőségre, a leszerelés ügye egy lépést sem tett előre, bár az e kérdéssel foglalkozó értekezés, mondhatni, állandóan együtt volt. A tárgyalások megrekedése nem egyszer komoly aggodalmakat keltett, és kivált 1933 márciusában, hat héttel Hitler hatalomra jutása után. Franciaországban komoly körökbe is behatolt a preventív háború gondolata. Azoknak, akik ezzel a gondolattal kacérkodtak, az volt az elgondolásuk, hogy Németország néhány éven belül feltétlenül túlerőre fog jutni Franciaországgal szemben és hogy ilyenformán Franciaország utólag el fogja veszíteni mindazokat az előnyöket, amelyeket a világháború szerencsés eredménye folytán elérni tudott, hogy tehát Németországot most, mielőtt megerősödnek, újból háborúval kell leverni és megsemmisíteni. Ebben a helyzetben vetette föl Mussolini egy „négyhatalmi paktumának tervét, amely oda irányult, hogy Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország egységes megállapodásra jussanak az európai politikának mai és később felmerülő sorsdöntő kérdéseire nézve és mintegy európai direktóriumot alkossanak. Hosszas tárgyalások után Mussolini terve június 7-én meg is valósult, ámbar lényegesen letompított és módosult alakban; a később bekövetkezett események folytán azonban papíron maradt. Ugyanakkor MacDonald a leszerelési bizottság tanácskozásait akarta helyes mederbe terelni és e célból részletes javaslatot terjesztett a bizottság elé, amelyről azután hónapokon át beható tanácskozások folytak. De minél inkább közeledik az az időpont, amikor a leszerelési bizottságnak végleges határozatot kell hoznia, annál idegesebbé válik a hangulat Franciaországban. Itt végül azt kívánják, hogy Németország számára ellenőrzési próbaidőt írjanak elő, amelynek letelte előtt Németország fölfegyverkezése el volna tiltva;

a többi állam csak ennek a próbaidőnek letelte után kezdené meg a leszerelést. Erre azonban Németország elveszítette türelmét. Kilépett a Népszövetségből és bejelentette, hogy a leszerelési bizottság tanácskozásában sem fog többé részt venni. Hitler egyik manifesztumában hangsúlyozta, hogy Németország ugyan kész arra, hogy legutolsó gépfegyverét is megsemmisítse és legutolsó katonáját is elbocsássa, de csak akkor, ha minden nemzet hajlandó ugyanerre. Németország jogegyenlősége azonban nélkülözhetetlen morális és tárgyi előfeltétele annak, hogy Németország a nemzetközi szervezetek működésében tovább is résztvegyen. Ezzel Németország nyilvánosan is bejelentette, hogy szakít a nemzetközi együttműködés politikájával. Hitler népszavazást rendelt el arról a kérdéstről, hogy a kormány politikája helyesléssel találkozik-e, és erre a kérdésre 40'5 millió szavazott igennel és csak kétmillió nemmel. Egyúttal újválasztatta a Reichstagot is. Mivel az összes pártok a nemzeti szocialista párton kívül el voltak tiltva, csak egyetlen lista szerepelt a választók előtt és az ellenzéki tömegek meggyőződésüknek csak érvénytelen szavazólapok beadásával tudtak kifejezést adni. A hivatalos listára 396 millió szavazat esett, az összes szavazatok 92'3 százaléka.

A következő évben — 1934-ben — a nemzeti szocialista párt súlyos válságon ment át. Hitler kénytelen volt szembeszállni saját pártjának bizonyos izgága elemeivel, akik nem voltak megelégedve azzal a szereppel, amelyet a Németországban lejátszódott nagy átalakulás részükre biztosított és egy „második forradalmat“ igyekeztek megszervezni, hogy véresen számoljanak le mindazokkal, akik útjukban állottak. Hitler azonban értesült erről a szervezkedésről és könyörtelenül elfojtotta az egész mozgalmat. Június 30-án, München mellett, ahol pártjának nyugtalan elemei tartózkodtak, álmukban lepte meg őket. Elrendelte letartóztatásukat és legnagyobb részüket még aznap agyonlövötte. A kivégzettek között volt egyik legrégebb híve, Rohm is, aki a nemzeti szocialista rohamcsapatoknak (S. A.) főparancsnoka és a kormánynak tárcanélküli tagja volt. Hasonló tisztogatás folyt Berlinben, ahol többek között Hitler elődjét a kancellári méltóságban, Schleicher tábornokot és feleségét is agyonlőtték. Hitler ura maradt a helyzetnek, sőt mikor augusztus 2-án Hindenburg elnök meghalt, a birodalom kancellárságával az államfői tisztet is egyesítette.

A legközelebbi kérdés, amely nemzetközi téren megoldásra várt, a *Saarterület* hovatarozása kérdésének végleges eldöntése volt. Ezt az értékes bányákkal és ipartelepekkel bíró területet a békeszerződés 15 évre a Nép-

szövetség gondjaira bízta azzal, hogy ez idő eltelte után annak népessége szavazás útján maga döntse el, hogy Németországhoz vagy pedig Franciaországhoz akar-e csatlakozni. Most ez a 15 év lejárt. Az 1935. január 13-án, semleges vezetés alatt lefolyt népszavazáson 477.000 választó adta le szavazatát a területnek Németországhoz való csatlakozása mellett, 46.000 az ideiglenes francia megszállás meghosszabbítását kívánta és csak 2124-en kívánták a Franciaországgal való egyesülést. A Saar-vidék eszerint ismét németté vált — a versaillesi szerződésnek egy további intézkedése süllyedt el egy múlttá vált korrallal együtt.

Németország erre még egy lépéssel tovább ment és elhatározta, hogy egyoldalú elhatározással fogja megszerezni magának *katonai* téren azt a *jogegyenlőséget*, amelyet az évek óta folyó nemzetközi tárgyalásokon nem tudott magának biztosítani. A kormányok között ugyan állandóan folytak a tanácskozások a leszerelési kérdés valamilyen elintézése érdekében, de semmi lényeges előhaladást nem tettek és remélni sem lehetett, hogy azok Németország szempontjából kielégítő eredménnyel fognak járni. 1935. március 16-án a német kormány ezért törvényt bocsátott ki, és ebben kimondotta az általános védkötelezettségen alapuló hadseregnek felállítását. Ezzel egyoldalúan hatályon kívül helyezte a versaillesi szerződés V. fejezetét, amely Németország lefegyverzését mondja ki. E lépés megokolására a német kormány arra utalt, hogy Németország annakidején leszerelt, amint ezt a békeszerződés előírta, mert meg volt győződve arról, hogy ezzel megkezdje az államok általános lefegyverzését. Ez azonban nem történt meg, és így a volt győztes államok megszegték a békeszerződésben vállalt köteleységüket. Nemcsak nem szereltek le, hanem egyenesen fokozták és tökéletesítették hadi készülődéseiket. Ebben a helyzetben Németország védtelenül van kiszolgáltatva minden szomszédja fenyegetésének. Németország hajlandó lett volna MacDonald angol miniszterelnök e tárgyban előterjesztett javaslatainak elfogadására, de a többi államok azt nem fogadták el. Ezért a német kormány indítatva érezte magát, hogy egy-maga tegye meg azokat az intézkedéseket, amelyek alkalmasak ama méltatlan és alapjában véve veszélyes helyzetnek megszüntetésére, amely egy nemzet egyoldalú lefegyverzéséből előállhat. — A hatalmak tiltakoztak Németország eljárása ellen, amellyel nemzetközi kötelezettségeket egyoldalú aktussal nyilvánított semmisnek. Hasonló álláspontra helyezkedett a Népszövetség Tanácsa is, ahová a hatalmak a kérdést vitték. Németország azonban ismét megszabadult egy rárakott bilincstől.

A Németországban lejátszódott nemzeti forradalom teljesen megváltoztatta az európai helyzetet. Franciaország és Oroszország már 1931-től kezdve számolnak azzal a lehetőséggel, hogy a nemzeti szocialista párt Németországban uralomra fog kerülni és megteszik ez eshetőség ellen a maguk óvintézkedéseit.

Oroszország 1932 nyarán megneptámadási szerződésben állapodik meg Franciaországgal. Ez kimondja, hogy a két hatalom nem fog sohasem támadásba lépni egymás ellen, sem szárazföldön, sem tengeren, sem a levegőben, és pedig sem különállóan, sem más hatalommal együttesen, hogy továbbá tiszteletben fogják tartani területeik sérthetlenségét és hogy végül az egyik állam ellen irányuló támadás esetében a támadónak nem fognak sem közvetlenül, sem közvetve bárminemű támogatást nyújtani. Franciaország azt kívánta, hogy e szerződés aláírása előtt Oroszország Lengyelországgal és Romániával is kössön hasonló megállapodásokat, mire Oroszország azonnal megindítja ezeket a tárgyalásokat és ezek 1933. január 23-án egy lengyel-orosz megneptámadási szerződés megkötéséhez vezetnek. Ebben a felek kijelentik, hogy a másik fél területi épségét és politikai függetlenségét veszélyeztető akcióktól még akkor is tartózkodni fognak, ha azok nem járnak együtt háborúszerű jelenségekkel és hogy egyikük sem fog résztvenni olyan nemzetközi akciókban, amelyeknek nyilvánvalóan ellenséges iránya van a másik állammal szemben. Romániával is folytatott az orosz kormány hasonló tárgyalásokat, de ezek nem jártak eredménnyel. Románia azt kívánta, hogy Oroszország ez alkalommal ismerje el Romániát Besszarábia jogos birtokosának, és amikor Oroszország ezt nem akarta megtenni, Titulescu ilyen irányú agitációjának hatása alatt inkább lemondott a szerződés megkötéséről. Erre Franciaország és Lengyelország 1932. november 28-án véglegesen aláírták az Oroszországgal megkötött szerződést, amelyhez hasonló megállapodásokat Oroszország még Finnországgal, Lettországgal, Észtországgal és 1933 szeptemberében Olaszországgal is kötött.

Litvinov orosz külügyi népbiztos ebbe a szerződési hálózatba be akarta vonni Németországot is. 1933 júniusában a Hitler-kormánynak javaslatot tett az iránt, hogy Németország, Lengyelország és Oroszország járuljanak hozzá a balti államok paktumához, amely területeik kölcsönös biztosítására akkor készülöben volt és augusztus végén valóban létre is jött. Amikor a Hitler-kormány ezt a javaslatot visszautasítja, ezt Oroszországban a hitlerista Németország támadó szándékai leplezetlen beismerésének tartják.

Nyugtalanságot keltettek Oroszországban egyes nyilatkozatok is, amelyeket Hitler egyik bizalmasa, a balti származású Rosenberg Alfréd 1933 májusában londoni látogatása alkalmával tett, különösen pedig Hugenbergnek, a Hitler-kormány egyik tagjának, a londoni világgazdasági értekezlet elé terjesztett emlékirata, amely Németország népfellegének elhelyezésére új települési területeket kívánt, mégpedig — nyilván az Ukrániára célozva — a Keleten. Az a szoros viszony, amely Oroszország és Németország között a rapallói szerződés óta fennállt, ezeknek a körülményeknek behatása alatt megszűnt. Oroszország ezután fokozott mértékben igyekezett ismét Franciaországra támaszkodni, ami tulajdonképpen a háborúelőtti cári orosz politika felújítása volt, összehozta a két országot közös aggodalmuk, hogy Németország megtámadhatná őket. 1934 szeptemberében különben Oroszország belépett a Népszövetségbe is.

Új, Franciaország és Oroszország szempontjából egyaránt nyugtalanító mozzanatot hozott az európai helyzetbe az akkor végbement német-lengyel közeledés is, amely nagy meglepetést okozott, mert hiszen Hitler uralmától senki sem várt olyan békülékeny politikát, amilyen ebben a közeledésben megnyilatkozott. Németországot ebben a politikájában talán az a szándék vezette, hogy elhárítsa egy ellene irányuló közös francia-lengyel nyomás veszélyét a békeszerződés katonai intézkedéseinek, valamint a locarnói paktumnak széjjeltépése esetében, amelyre a német politika akkor bizonyára már készült. Lengyelország viszont attól tartott, hogy abban az esetben, ha német részről támadás érné, Franciaország sem nem tudja, sem nem akarja majd őt megvédeni, ezért tehát a Németországgal való megállapodás számára biztonságának igen kívánatos fokozását jelentette. A német-lengyel tárgyalások 1933 novemberében kezdődtek és rákövetkező január 26-án szerződés is létesült a két állam közt, amelyben arra kötelezték magukat, hogy a közöttük függő kérdéseket közvetlen tárgyalások útján fogják rendezni és hogy egymással való viszonyukban erőszakos eszközöket nem fognak alkalmazni. Ez a megnehtámadási szerződés kevésbé szoros megkötéseket foglalt magában, mint az a szövetséges szerződés, amely Lengyelország és Franciaország között fennállt és amely a német-lengyel megegyezés után sem szűnt meg. De Franciaországban mégis felmerült az a kérdés, hogy lehet-e még Németországból francia területek ellen irányuló támadás esetében számítani arra a Lengyelországra, amely ígéretet tett Németországnak arra, hogy vele szemben erőszakos eszközöket nem fog igénybe venni. Ugyanúgy kezdett aggódni

Oroszország is amiatt, hogy nem lesz-e valamikor, a csak az imént megkötött lengyel-orosz paktum ellenére közös német-lengyel támadásnak kitéve. Mind e mozzanatok hatása alatt vetődött fel Franciaországban és Szovjetoroszországban a béke kollektív szerződések útján való hatékonyabb biztosításának gondolata.

E terv szerint, amelynek megvalósításán kivált Barthou francia külügyminiszter dolgozott, a kollektív paktumot aláíró hatalmaknak arra kellett volna kötelezettséget vállalniok, hogy abban az esetben, ha bármelyiket közülük támadás érné, a többiek mindnyájan együttesen — kollektíve — fognak segítségére sietni, körülbelül úgy, amint ezt már a Népszövetség alkotmánya is előírja, csak azzal a különbséggel, hogy a szóbanforgó esetekben a katonai segélynyújtás kötelező lett volna. Míg azonban a Népszövetség alapokmányának intézkedései ezt a kollektív segélynyújtást — ha nem is kötelező alakban — a Népszövetség összes tagjaira kiterjesztik, a Barthou által tervbe vett szerződések kölcsönösen ugyan, de csak regionálisan lettek volna megkötendők, azaz az államoknak egy-egy közös érdekek és esetleg közös veszélyek által összekapcsolt kisebb körére szorítottak volna. Több ilyen regionális szerződésről volt szó, de ezek közül elsősorban egy, a balti államokat és ezek szomszédait (Német-, Lengyel- és Oroszországot, valamint Csehszlovákiát) felölelő keleti paktum és egy francia-orosz szövetségi szerződés jött tekintetbe. Az angol kormány vállalta, hogy maga fogja a Barthou-féle tervet a hatalmak előtt képviselni, ami 1934. július 12-én meg is történt. Hangoztatta azonban, hogy a keleti paktumnak csakis akkor van értéke, ha ahhoz Németország is csatlakozik, mert ellenkező esetben annak Németország ellen irányuló éle volna, amit Anglia feletle károsnak tartana. Németország azonban szeptember 10-én kijelentette, hogy nem hajlandó a javaslatba hozott szerződéshez hozzájárulni, eltekintve attól, hogy egyáltalában jobbnak tartja a kétoldalú, mint a kiszámíthatatlan kötelezettségeket jelentő kollektív szerződéseket, már csak azért sem, mert nem vállalhatna olyan kötelezettséget, amelynek révén minden a Keleten támadó konfliktusba belesodrónék, hiszen központi fekvésénél fogva attól kell tartania, hogy ilyen esetekben hadszíntérré válnék. Lengyelország szintén ellene volt minden olyan szerződésnek, amely azt a kötelezettséget róná rá, hogy valamely más államnak katonai segílyt nyújtson. Ilymódon a kollektív paktumról szóló tárgyalások mindinkább egy francia-orosz szövetségről való tárgyalássá zsugorodtak össze.

Ez a szövetség 1935. május 2-án létre is jött. Körmönfont fordulatokban — hogy a Népszövetség alapokmányával összeegyeztethető maradjon — kimondja, hogyha a két állam bármelyikét támadás érné, a másik fél segítségére fog sietni. E kölcsönös segélynyújtás esete bekövetkezik, ha a Népszövetség alapokmányának 16. cikke alapján olyan határozatot hoz, amelybe ez a segélynyújtás beilleszthető. Ha azonban a Népszövetség Tanácsa valamely esetben nem akarna határozatot hozni, vagy a Tanácson belül a szükséges egyhangúság nem volna elérhető, a segélynyújtásra való kötelesség mégis fennállana. Május 16-án hasonló szerződés jött létre Oroszország és Csehszlovákia között is. Németország azonban már május 25-én közölte a hatalmakkal, hogy ezt a szerződést a locarnói szerződéssel ellentétben állónak tekinti. Ezt a felfogást arra alapította, hogy a két szerződő állam abban az esetben is köteles a kölcsönös segélynyújtásra, ha a Népszövetségben nem jön létre állásfoglalás, amivel Franciaország arra támaszt jogot, hogy olyankor is, amikor a Népszövetség nem határozott ilyen értelemben, egyoldalúan eldönthesse azt a kérdést, hogy ki a támadó fél. A francia kormány Németország e felszólalásának ellenére, a Szovjet-oroszországgal való szerződést 1936. február havában letárgyaltatta és életbe is léptette.

Erre a német kormány néhány nappal később, március 5-én bejelentette a hatalmaknak, hogy újból igénybeveszi a teljes szuverénitást a rajnai terület felett, amelynek a versaillesi szerződésben kimondott demilitarizálását a locarnói szerződés az ez okmányt aláírt hatalmak garanciája alá helyezte. Ezt a lépést a német kormány a francia-orosz szerződés létrejöttével indokolja, amivel szerinte a locarnói szerződés elveszítette értelmét és gyakorlatilag megszűnt, úgyhogy ahhoz Németország sem maradhat tovább kötve. Amikor azonban a német kormány a német határok biztonsága érdekében helyreállította a rajnai terület felett való közvetlen szuverénitását, egyben késznek nyilatkozott olyan új egyezmények megkötésére, amelyek az európai béke biztonságának új rendszerét állapítanak meg. Hajlandónak nyilatkozott ugyanis hozzájárulni ahhoz, hogy egyfelől Németország, másfelől Franciaország, Belgium és esetleg Hollandia között kétoldalúan demilitarizált zónákat állítsanak fel a teljes paritás alapján, ami azt jelentené, hogy Franciaországnak és Belgiumnak is hozzá kellene járulniok területeik egy bizonyos sávjának demilitarizálásához. Keleti szomszédaival — beleértve Csehszlovákiát és Ausztriát is — Németország hajlandó volt a lengyel-német megneemtámadási paktumhoz hasonló egyez-

ményeket kötni. Végül kijelentette, hogy kész volna újból belépni a Népszövetségbe, abban a reményben, hogy idővel barátságos tárgyalások útján sikerülni fog Németországnak a gyarmatok terén egyenjogúságot biztosítani és a Népszövetség alapokmányát a békeszerződéstől elválasztani. A Rajna-vidék megszállása német haderőkkel, egyidejűleg e német álláspontnak a hatalmakkal való közlésével, még március 7-én meg is történt. Ezzel Németország széjjeltépte a locarnói szerződést is.

A hatalmak ebben az esetben is tiltakoztak Németország szerződészegése ellen és ilyen értelemben határozott a Népszövetség is, de azon a tényen, hogy a Rajna-vidék katonai megszállásával a németek a békeszerződésnek egy újabb bilincset tépték széjjel, nem tudtak változtatni. Hitler különben ezt a lépését is jóváhagyta a német néppel. Felozlatta a német birodalmi gyűlést, hogy alkalmat adjon a német népnek nyilatkozni arról, hogy elhatározásait helyesli-e? A március 29-i szavazásban majdnem az összes 45 millió választó leszavazott és a leadott szavazatok 99%-a helyeselte Hitler eljárását. A hatalmak hosszú ideig tárgyaltak a német javaslatokról és egy olyan új szerződésről, amely a locarnói szerződés helyébe léphetne, de megegyezés nem jött létre.

2. KÖZÉP-EURÓPA.

Közép-Európában továbbra is két kérdés körül forogtak az események. Az egyik Ausztria sorsának, a másik Magyarország és a kisantant viszonyának kérdése volt.

Ausztria a Dollfuss-kormány idejében súlyos belső válságokon ment keresztül. A parlamenttel, ahol a szociáldemokrata párttal szemben csak egyetlen szavazattal volt többségben, és ahol a kisebb polgári pártok közül a legnagyobb, a nagynémet párt, a németországi események hatása alatt teljesen megbízhatatlanná vált, a kormány egyáltalában nem tudott boldogulni. De ebben a helyzetben semmiféle más kormány sem tudott volna erre a parlamentre támaszkodni. Ezért Dollfuss 1933. március elején felhasznált egy magában véve jelentéktelen parlamenti esetet, amely az elnök és egyik alelnök lemondására vezetett, arra, hogy egyáltalában ne hívja össze többé a nemzetgyűlést. Egy nyilvános beszédében kijelentette, hogy a kormány ezen túl a parlamenttől függetlenül fogja megtenni saját hatáskörében a közrend megőrzésére szükséges intézkedéseket. A szociáldemokrata párt utcai

tüntetésekkel válaszolt, mire a kormány március 31-én feloszlatta annak fegyveres szervezetét, a köztársasági védőszövetséget.

A kormánynak második veszedelmes ellenfele a német példára és német vezetés alatt Ausztriában is megszervezett és hétről-hétre erősen gyarapodó nemzeti szocialista párt volt, amely május közepén egyesült a régi osztrák nagynémet párttal és ez alkalommal kimondta, hogy Hitlert az egész német népnek, tehát az osztrák népnek is, vezéréül tekinti, ami azt jelentette, hogy e párt többségejutása esetében Ausztriának szintén egy Hitlernek alárendelt kormánya lett volna, s ez az „Anschluss“ kifejezett kimondása nélkül is kiterjesztette volna a berlini kormány hatalmát egész Ausztriára. A Dollfuss-kormány a tisztviselőket, akiknek körében a nemzeti szocialista eszmeáramlatok erősen el voltak terjedve, eltiltotta minden politikai tevékenységtől, sőt új esküt vett ki tőlük és nyomatékosan kifejezésre juttatta elhatározását, hogy nem fogja feladni Ausztria önállóságát, mert ez az országot egyszerű tartománnyá degradálná, sőt ezt az önállóságot minden belső vagy külső támadással szemben meg fogja óvni. Ez a határozott állásfoglalás a Dollfuss-kormányt csakhamar összeütközésbe hozta a berlini kormánnyal. Május 13-án a német nemzeti szocialista párt két vezető tagja — Kerrl porosz és Franck bajor igazságügyminiszter — Bécsbe érkezett, hogy Ausztriában több nemzeti szocialista népgyűlésen felszólaljanak. Az osztrák kormány már megérkezésükkor közölte velük, hogy látogatásukat nem tartja kívánatosnak, mikor pedig ennek ellenére több népgyűlésen felszólaltak és beszédeikben élesen támadták az osztrák kormányt, Franck minisztert egyszerűen kiutasították. A német kormány azzal bosszulta meg magát, hogy azoktól a német állampolgároktól, akik Ausztriába akartak kiutazni, ezer márka illeték megfizetését követelte meg, amivel a nagyrészen Németországból táplált osztrák idegenforgalomra akart halálos csapást mérni. Ausztriában a nemzeti szocialisták a bomba-, kézi-gránát- és revolvermerényletek egész sorozatát követték el a maguk elégedetlenségének kifejezésre juttatására. Az itteni mozgalmat Habicht német birodalmi képviselő vezette, mint a német nemzeti szocialista párttól Ausztriába kiküldött országos felügyelő (Landesinspektor), akinek a német kormány diplomáciai mentességet igyekezett biztosítani azzal, hogy kinevezte őt a bécsi német követség sajtóattaséjává. Az osztrák kormány mégis elrendelte az ő kiutasítását, egyúttal feloszlatta az osztrák nemzeti szocialista pártot, megfosztotta állásuktól a hozzája tartozó tartományi képviselőket és köztisztviselőket és szigorúan megrendszabályozta a sajtót.

Dollfuss kancellár ebben a helyzetben kísérletet tett arra, hogy a munkásságot a maga oldalára vonja, hiszen a nemzeti szocialista mozgalom őket is fenyegette, mert ennek felülkerekedése esetében az osztrák szocialistákra ugyanaz a sors várt, amely német elvtársaikat érte. 1934. január 20-án felszólította a munkásságot, hogy hagyja abba az osztályharc hirdetését és működjék közre a kormánnyal együtt Ausztria újjáépítésében. A szocialisták azonban visszautasították ezt az ajánlatot. Erre február közepén végső lezárolásra került a dolog a kormány és a szocialista szervezetek között. Linzben február 11-én a munkásság gépfegyverekkel és kézigránatokkal akart meghiúsítani egy, az ottani munkásotthonban elrendelt házkutatást, hogy megakadályozza az ott őrzött fegyvereknek elkobzását. Katonai segítséget kellett igénybevenni és az összetűzésnél több emberélet pusztult el. Másnap a bécsi munkásság nagy része — többek között a villamos művek és a közúti vasutak alkalmazottai — beszüntették a munkát és olyan fenyegető magatartást tanúsítottak, hogy a kormány jónak látta, az összes fontos épületeknek katonasággal és Heimwehr-csapatokkal való megszállását. Délután már összeütközésekre került a rendcsapatok és a munkások között, és a zavarok este lázadászerű alakot öltöttek. Erre a kormány megszállta a bécsi városházat, amelyben a szociáldemokrata párt volt az úr, és letartóztatták Seitz polgármestert és a szociáldemokrata párt több vezetőjét. A szociáldemokraták a munkásházákba vonultak vissza, amelyeket a közelmúltban a szocialista városi hatóság építtetett a város stratégiai fontos pontjain és amelyekben nagymennyiségű fegyvert, municiót, kézigránatot stb. halmoztak fel. Tarackokat és ágyúkat kellett ellenük felvonultatni, de mégis csak február 15-én lehetett a rögtönzött szocialista erődök utolsóját is megadásra kényszeríteni. Egyidejűleg több vidéki városban is fordultak elő hasonló összetűzések. A rendfenntartó csapatoknak 102, a szociáldemokratáknak 137 halottjuk volt. A zavargások befejezése után a kormány feloszlatta a szociáldemokrata pártot, elkobozta annak vagyonát és saját embereit ültette a városházára. Május elején pedig a kormány közzétette Ausztria új alkotmányát, amely véget vetett a parlamentarizmusnak és a korporációs elv alapján szervezte meg az országot.

Ausztria nyugalalmát azonban a jóformán nap-nap után ismétlődő, nemzeti szocialista részről rendezett bombamerényletek tovább is állandóan megzavarták. Az európai közfelfogás szerint ezeket a merényleteket Münchenből rendezték, ahonnan Habicht, a német kancellárnak az osztrák ügyek-

ben megbízott embere folytatta az osztrák népnek a nemzeti szocializmus számára való megnyerése érdekében azelőtt Bécsben kifejtett tevékenységét. Münchenből rádióbeszédekben állandóan izgattak az osztrák kormány ellen és Bajorországban volt elhelyezve az az „osztrák légió“ is, amely az Ausztriából elmenekült nemzeti szocialista érzelmű osztrák polgárokból alakult és amely legalább 30.000 emberből állt. A Dollfuss-kormány fokozatosan szigorította a merényletekre kiszabott büntetéseket és július 13-án odáig ment, hogy minden robbanóanyaggal elkövetett bűncselekményt, sőt még robbanóanyagoknak egyszerű birtokát is, halálbüntetéssel, mégpedig kizárólag halálbüntetéssel sújtott. 1934. július 25-én a nemzeti szocialisták kísérletet tettek arra, hogy a kormányhatalmat fegyveres puccs útján ragadják kezükbe. Egy 144 főből álló fegyveres csapatjuk, amelynek tagjai rendőri és katonai egyenruhát öltöttek magukra, behatoltak a kancellári hivatalba, ahol a miniszterek aznap délelőtt minisztertanácsot tartottak. Az volt szándékuk, hogy ott az összes kormánytagokat hatalmukba kerítik. A minisztertanácsnak azonban már előbb vége volt, és már csak Dollfuss kancellár és két minisztertársa volt a házban. A felkelők lövéseket adtak le Dollfuss kancellárra, aki súlyosan megsebesülve összeesett és néhány órával később meghalt. Egy másik felkelőcsapat ugyanakkor behatolt a bécsi rádióigazgatóság épületébe, amelyet rövid küzdelem után birtokba vett, onnan pedig olyan rádióhíreket adott le, hogy a Dollfuss-kormány lemondott és hogy Rintelen, volt stájerországi tartományfőnök, utóbb Ausztria római követe, alakított új kormányt. Erre a hírre a nemzeti szocialista szervezetek az egész országban akcióba léptek. A kormánynak szabadságuktól meg nem fosztott tagjai azonban ellenintézkedéseket tettek és sikerült nekik még a délután folyamán a rádióigazgatóság épületét és a kancellári palotát is újból birtokba venni. A puccskísérlet ezzel Bécsben összeomlott, vidéken azonban még hosszabb ideig folytak harcok a rendcsapatok és a nemzeti szocialisták között.

A puccskísérlet igen nagy izgalmat váltott ki Olaszországban, ahol azt Ausztria Németország által való birtokbavételére irányuló első lépésnek tartották. Az olasz kormány azonnal megerősítette az osztrák határ mentén elhelyezett csapatait és kijelentette, hogy Ausztria függetlenségének megóvása érdekében a legmesszebbmenő intézkedésekre kész. De egyebütt is az a benyomás uralkodott, hogy a fölkelést Németországban szervezték meg és a fölkelőket onnan látták el bombákkal és fegyverekkel. A német kormány azonban a puccskísérlettel annak összeomlása után megtagadta a

közösséget. Elrendelte az osztrák-német határ lezárását, visszatartotta a Bajorországban elhelyezett osztrák légiót a határ átlépésétől, sőt elmozdította bécsi követét is, aki az osztrák kormány és a kancellári palotába behatolt fölkelők egybehangzó kívánságára tárgyalásokat folytatott e két fél között és a fölkelőknek a Németországba való szabad beutazást ígerte meg. Néhány héttel később feloszlatta az osztrák légiót is és megszüntette Habicht állását. Dollfuss utódja igazságügyminisztere, Schuschnigg dr. lett, a bécsi német követség Papén volt kancellár vezetése alá került. A fölkelésben résztvevő egyének statáriális bíróság elé kerültek, amely több esetben — azonnal végrehajtott — halálos büntetést szabott ki.

A nyugati hatalmak aggodalommal kísérték az osztrák nemzeti szocialista mozgalom megerősödését és azt az állandó agitációt, amelyet különböző német körök Ausztriában kifejtettek. 1934. február 17-én az angol, francia és olasz kormány nyilvánosan kijelentette, hogy mindhárman szükségesnek tartják Ausztria függetlenségének és épségének megtartását. Ezt a nyilatkozatukat 1934. szeptember 27-én megismételték, és az 1935 áprilisában tartott stresai értekezleten megerősítették. A három hatalom között azonban csak Olaszország volt abban a helyzetben, hogy állásfoglalásának nyomatékot is adjon, amint ez Dollfuss meggyilkoltatása után a Brenner-határ katonai megerősítése alakjában történt. Ausztria és Olaszország között ezért mind szorosabb viszony fejlődött. Vezető államférfiaik sűrűn érintkeztek egymással és a hasonló érdekkörbe tartozó Magyarországgal.

Ha Ausztria Németországgal szemben támaszkodott Olaszországra, Magyarországnak viszont a kisantant ellen volt szüksége az olasz támogatásra, mert ezzel való viszonya állandóan feszült maradt. Történtek ugyan kísérletek az összes dunai államoknak valamilyen egységes megszervezésére, de ezek eredménytelenek maradtak. A legjelentékenyebb volt ezek sorában az úgynevezett Tardieu-terv, amely 1934 március elején látott napvilágot a francia kormány egy emlékirata alakjában. A terv abból állt, hogy az öt dunai államot (Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország és Románia) föl kellene szólítani arra, hogy haladéktalanul lépjenek egymással érintkezésbe egy olyan megállapodás érdekében, amelyben egymásnak kölcsönös áruforgalmuk fejlesztésére preferenciális kedvezményeket biztosítanak. Németország és Olaszország azonban e terv ellen foglaltak állást. A német kormány azt kívánta, hogy a tervezett gazdasági szövetség nagyobb keretben valósíttassék meg, mert az öt állam egyedül nem volna képes Délkelet-Európa összes termésfeleslegét elfogyasztani. Ez azt jelen-

tette, hogy Németország a középeurópai államoknak csak olyan megszerzését helyeselné, amelyben ő maga is részt vesz, azaz, amely az ő vezete-
 tése alatt jön létre. Ezért nem is járult hozzá ahhoz, hogy az öt dunai álla-
 mot szólítsák föl a gazdasági közeledésükre vonatkozó tárgyalások lefolyta-
 tására, és azt követelte, hogy ezekben a tárgyalásokban a négy európai
 nagyhatalom is részt vegyen. Olaszország is nagyon hűvösen nyilatkozott
 a Tardieu-terv megvalósításának lehetőségéről és amellet foglalt állást,
 hogy inkább közvetlen megállapodásokkal kell a gazdasági nehézségekkel
 küzdő Ausztriának és Magyarországnak segítséget nyújtani. Ezekre az aggá-
 lyokra való tekintettel az angol kormány a négy hatalmat egy értekezletre
 hívta meg, hogy azon együttesen beszéljék meg Tardieu francia miniszter-
 elnök gondolatát. Ez az értekezlet április 6-án vette kezdetét, de tekintet-
 tel arra, hogy a német és az olasz kormány képviselői változatlanul fenn-
 tartották aggályait, két nappal később eredménytelenül oszlott szét.
 Az érdekelt dunai államok közül különben Ausztria hűvösen, Magyarország
 pedig határozottan elutasítóan viselkedett a Tardieu-féle tervvel szemben.

Függetlenül ezektől a tárgyalásoktól, de valószínűleg a dunai államok
 összefogására irányuló törekvések reménytelenségének befolyása alatt, a
 kisantant 1932 decemberében szorosabbra fűzte azokat a kötelekeket,
 amelyek a hozzája tartozó három államot egymással összekötötték.
 Ezek kijelentették, hogy a kisantant ezentúl, mint egységes nemzet-
 közti szervezet fog fellépni, amelynek állandó tanácsa (a három állam kül-
 ügyminisztere) és állandó titkársága lesz. Lényegileg ez a megállapodás
 keveset változtatott az addig fennállt helyzeten, de a középeurópai orszá-
 gok másik csoportját is szorosabb szervezkedésre bírta. Ez az 1934 március
 közepén Mussolini olasz, Dollfuss osztrák és Gömbös magyar miniszter-
 elnökök között létrejött úgynevezett római paktumban történt meg. Ebben
 a három állam kimondja, hogy azokban a kérdésekben, amelyek őket külö-
 nösen érdeklík, de az általános jellegű kérdésekben is, egyetértést fognak
 keresni és igyekezni fognak a maguk politikáját összeegyeztetni. Ezt a pak-
 tumot 1936 márciusában kiegészítették annak kimondásával, hogy ők is,
 mint „külön csoport“ alakultak meg. Együttal kimondták, hogy a dunai kér-
 dés rendezésére vonatkozó politikai tárgyalásokat semilyen harmadik állam
 kormányával nem fognak folytatni anélkül, hogy a római paktumhoz csatla-
 kozott másik két állammal előzetesen érintkezést nem kerestek volna.

A Magyarország és a kisantant között fennálló feszültség csak Magyar-
 országnak és Jugoszlávia között öltött egyízben aggasztóan éles alakot.

Jugoszláviában sem a diktatúra föllállítása, sem az azt felváltó álparlamentarizmus nem tudta megszüntetni azokat a belső viszályokat, amelyek az inkább a bolgárokhoz szító macedón kisebbség elégedetlenségéből, valamint a horvát nemzetnek a neki megígért autonómia megvalósítására irányuló törekvésekből fakadtak. A horvátok között a szerb politika elleni mozgalom állandóan terjedt. Minduntalan merényletek történtek, amelyek kegyetlen megtorlásra adtak okot egy Belgrádban létesült rendkívüli bíróságnak. A horvát partvidék hegyeiben az „Ustasi“ (főkelők) néven működő horvát titkos forradalmi szervezet több ízben összeütközött a csendőrséggel. A horvát mozgalomnak a meggyilkolt Radies helyébe lépett vezérért, Macsek dr.-t, előbb internálták, azután perbe fogták és végül fogházbüntetésre ítélték, mert nyíltan hangoztatta, hogy Jugoszláviát nem lehet egységes államként kormányozni, és hogy föderasztikus alkotmányra van szükség, amely a horvátoknak teljes autonómiát biztosítana. Ezeknek a belső forrásoknak volt következménye, hogy Sándor jugoszláv király 1935 októberében Marseille-ben, ahol partra szállt, hogy Párizsba utazzon, a kíséretében volt Barthou francia külügyminiszterrel együtt jugoszláv alattvalók merényletének áldozata lett. Jugoszláv részről Magyarországot is felelőssé akarták tenni a horvát emigránsok cselekedeteiért. Azt állították, hogy ezeket magyar területen, a jugoszláv határhoz közelfekvő Jankapusztán képezték ki és látták el fegyverekkel. A magyar kormány ezt az állítást határozottan megcáfolta, kijelentvén, hogy horvát menekültek tényleg élveztek ugyan Magyarországon menedékjogot, de itt ígéretet kellett tenniük, hogy minden fölforgató tevékenységtől tartózkodni fognak. Jankapusztán is voltak ilyen menekültek, de ezek csapatját a magyar kormány a belgrádi kormány kívánságára már áprilisban feloszlatta és eltávolította. Jugoszlávia mégis a Népszövetség elé vitte az ügyet és itt azt állította, hogy a Sándor király ellen elkövetett merénylet nem jöhetett volna létre amaz elnézés nélkül, amelyben a Magyarországon letelepült emigránsokat a magyar hatóságok részesítették. A Magyarország és Jugoszlávia közötti viszony ezalatt teljesen elmérgesedett. Jugoszláviából több ezer magyart utasítottak ki, akik a háború után Jugoszlávia mellett optáltak, de akiknek ezt az elhatározását a jugoszláv hatóságok még nem vették tudomásul és a helyzet a határon rendkívül feszült volt. A Népszövetség Tanácsában azonban, amely december elején három napon keresztül foglalkozott ezzel az ügygel, sikerült a konfliktust elintézni. A Tanács elítélte a marseille-i büntetést, elrendelte, hogy a magyar kormány saját hatásköré-

ben folytasson vizsgálatot annak megállapítására, hogy magyar hatósági közegek nem követtek-e el mulasztást és végül elhatározta, hogy nemzetközi egyezményt fog előkészíteni a nemzetközi terrorcselekmények elleni védekezés megkönnyítésére. Az a törekvés, hogy Magyarországon nemzetközi vizsgálatot rendeljenek el, megghiúsult. A Magyarország és Jugoszlávia közötti viszony azután ismét rendbejött, és 1936 márciusában Stojadinovics miniszterelnök már rokonszenves hangon fejezte ki azt a reményét, hogy meg fognak szűnni azok a félreértések és viszályok, amelyek a múltban a két ország egymáshoz való viszonyát megzavarták.

3. A BALKÁN-PAKTUM.

A Balkán-félszigeten a helyzetet hosszú időn át két ellentét uralta: az, amelyik a törökök és a görögök között, és az, amely Bulgária és szomszédai, elsősorban Jugoszlávia között fennállt. Az első ellentét a török-görög háborúnak maradványa volt, a másik a Bulgáriát kegyetlenül megcsónkító neuilly-i békeszerződés következménye.

Törökország Musztafa Kemal pasa vezetése alatt, akit később a Kemal Attatürk (törökök atyja) névvel tüntettek ki, teljes átalakuláson ment keresztül. Hozzáalkalmazkodott a nyugati szokásokhoz és felfogásokhoz. Kemal pasa elválasztotta a mohamedán egyházat az államtól, eltörölte a többnejűséget, az asszonyok jogállását európai mintára rendezte, a nehezen megtanulható arab írás helyett bevezette a latin betűket, eltörölte a feztelést és a svájci polgári törvénykönyvet tette meg Törökország magánjogi kódexének. A török nemzetgyűlésben — egy rövid epizód kivételével, amikor Kemal egy ellenzéki párt megalakításának megengedésével próbálkozott — egyetlen párt foglalt helyet, amelynek tagjait Kemal választotta ki ama szempontok szerint, amelyek előtte a következő törvényhozási időszak feladatait tekintve, különösen fontosaknak látszottak; jelöltjeinek megválasztása azután nem ütközött nehézségekbe. Ismétetlen könnyörtelenül fojtotta el az ellene vagy politikája ellen irányuló megmozdulásokat, amelyek a kezdő stádiumon soha túl nem jutottak. Külpolitikájának legszilárdabb alapja az új Törökország megalkotása óta az Oroszországgal való szövetség volt. Ez a helyzet csak 1937 körül szenvedett némi változást, amikor Törökország külföldi támogatói sorában Anglia lépett erősebben előtérbe. Kemal pasának 1938-ban bekövetkezett halála után Izmet Inönü vette át

Törökország vezetését, aki elődjének bel- és külpolitikai irányát azelőtt mint miniszterelnök híven követte, most pedig odaadással folytatta.

Görögország politikai élete sokkal mozgalmasabban folyt le. Államcsínyek, puccsok és puccskísérletek sűrűn követték egymást. Igen sok esetben az ellentétek csak személyes természetűek voltak: a nagy tekintélyű Venizelosz barátainak és ellenfeleinek összecsapásai, amelyek háttérében a köztársaság fenntartására (Venizelosz) és a királyság helyreállítására (Czaldarisz, Metaxas) irányuló törekvések lappangtak. Az 1935 májusában kitört venizelista katonai lázadás leverése végül megbuktatta Venizeloszt: aki külföldre menekült és ott a következő évben meg is halt. Görögország azután népszavazás alapján, amely óriási többséggel a királyság helyreállítását követelte, visszahívta a száműzött György királyt. A venizelisták szintén föladták most köztársasági állásfoglalásukat, de megtartották önállóságukat és a választásokon a két párt egyenlő számú mandátumot kapott, úgyhogy a parlamenttel nem lehetett dolgozni, és Metaxas, mint diktátor intézte az ügyeket.

A török-görög ellentét enyhülését megnehezítették azok a hét évig tartó tárgyalások, amelyekben a két ország közötti háború óta függőben maradt kérdéseket kellett volna rendezni. Végre Mussolini igyekezett a két államot egymással kibékíteni. Tekintettel az olasz-jugoszláv feszültségre, Olaszországnak érdekében állt, hogy a Balkánon minél több barátja legyen, és hogy ezeket a szomszédaikkal szemben fennálló ellentétek ne korlátozzák mozgási szabadságukban. 1930. június 10-én valóban sikerült az összes Török- és Görögország között függő kérdéseket végleg rendezni, mire a következő esztendőben baráti szerződés is jött létre közöttük. Még azt is elhatározták, hogy nemzetközi tárgyalásokon esetről-esetre Görögország fogja képviselni Törökországot és megfordítva.

Bulgária a legyőzött népek kevéssé irigylendő sorsában osztozott. Helyzete még Magyarországnál is kedvezőtlenebb volt, mert minden oldalról ellenségek vették körül, míg Magyarország részére Ausztrián át nyitva állt az út nyugat felé. Talán ezért nem is folytatott sohasem kifejezetten a békeszerződések revíziójára irányuló politikát, vagy ezt legalább is sohasem állította előtérbe. A sok seb közül, amelyet a Neuilly-ben kötött békeszerződés rajta ütött, a legfájóbbnak azt érezte, hogy Macedónia és annak a bolgárokkal közeli faj rokonságban álló népe Jugoszláviához került. A Macedónia felszabadításáért küzdő titkos társaságban (Orim vagy Imro), amely Bulgáriában működött, éveken át testvérharc dúlt. Két frakció ala-

kult benne (Protogerow és Michailow vezetése alatt), és ezek egymás tagjai ellen követtek el merényleteket. A kormányok nem mertek a macedón szervezetek ellen föllépni, annak ellenére, hogy azok nemcsak a közbiztonságot fenyegették, hanem a Jugoszláviával való viszonyt is fölötte feszültté tették, mert a macedón mozgalom a bolgár parlamentben rendkívül népszerű volt. Csak mikor 1934. május 16-án egy katonai puccs véget vetett Bulgáriában a pártok uralmának, lehetett elrendelni a macedón szervezetek feloszlátását. A Jugoszláviával való viszony azonban a macedón kisebbségnek Bulgáriába is elhallatszó panaszai folytán állandóan feszült maradt, míg végül 1937-ben sikerült a két állam között egy igen általánosan tartott baráti szerződést megkötöni.

A Balkán-államokban az utolsó időben megerősödött érdekeik szolidaritásának érzete. Tudatára ébredtek annak, hogy a múltban voltaképpen csak a sakkfigurák szerepét játszották a nagyhatalmak játéktábláján. Ebből a politikából teljesen kijózanodtak. A nagyhatalmaknak különben is kevésbé volt már szükségük a Balkán-államokra, mint sakkfigurákra, mert hiszen szerepüket a középeurópai államok vették át. Amikor tehát 1929-ben a török-görög közeledés egy Balkán-szövetség megteremtésének egyik legfontosabb akadályát elhárította, a Balkán-szövetségnek igen régi eszméje újból előtérbe lépett. Az 1929 őszen Athénben tartott békekonferenciának határozata alapján a Balkán-államok képviselői minden évben összejöttek az őket közösen érdeklő kérdések megbeszélésére. Ezeknek a magántermészetű Balkán-konferenciáknak már igen korai stádiumában egy Balkán-szövetségnek tervezetét terjesztették elő és ezt részletesen megvitatták. Nehézségeket főleg Bulgária magatartása okozott, amely nem akart a Balkán-szövetséghez csatlakozni, ha nem ismerik el teljes jogegyenlőségét és ha nem gondoskodnak a szövetségben a kisebbségeknek hathatósabb védelméről. Mivel a többi állam ebben a kérdésben nem akart Bulgáriának megfelelő engedményeket tenni, a Balkán-szövetséget végül 1934. február 9-én csak Jugoszlávia, Románia, Görögország és Törökország kötötte meg. Albánia szintén nem csatlakozott hozzá. A Balkán-paktum biztosítja a szerződő államok határait, eszmecserére kötelezi őket mindazokban a kérdésekben, amelyeket a paktum érint, kötelezi őket továbbá arra, hogy a paktumot alá nem író Balkán-államokkal szemben nem fognak politikai akciót kezdeni a többi szerződő fél előzetes értesítése nélkül és hogy más Balkán-államokkal szemben nem fognak a többi szerződő fél hozzájárulása nélkül politikai kötelezettségeket vállalni. Jugoszlávia ismételten. — legutóbb a

balkánszövetséghez tartozó államok külügyminisztereinek 1939 februárjában tartott bukaresti értekezletén — szót emelt a mellett, hogy Bulgáriának a szövetséghez való csatlakozása érdekében egyfelől a görög kormány engedje át Bulgáriának azt a területet, amelyen át utat kapna az égíi tengerhez, másfelől pedig a román kormány a Dobrudzsában tegyen a bolgároknak területi engedményt, — de Görögország és Románia ellenkezése miatt ezek a törekvések nem vezettek sikerre.

4. A TÁVOL-KELET.

Sorrendben az első állam, amely nyíltan szembehelyezkedett a meglévő szerződésekkel és elsősorban a Népszövetség alapokmányával, Japán volt, amidőn egyoldalú akcióval 1932-ben elszakította Kínától annak északkeleti részét, Mandzsúriát és japán irányításnak alávetett és gazdaságilag Japántól kihasználta, bár névleg önálló államot létesített belőle.

A Mandzsúria birtokára való törekvés Japánban régi keletű. Bizonyos mértékben érthető is, mert Japán immár alig képes arra, hogy állandóan erősen — évi 800.000 emberrel — szaporodó lakossága részére a maga területén, amely körülbelül akkora, mint Lengyelországé, megfelelő megélhetést biztosítson. Nagy türelemmel és szívósággal várta ki azt az időpontot, amíg Mandzsúriára vonatkozó terveit megvalósíthatja és addig sem szalasztott eí semmi alkalmat arra, hogy támpontokat szerezzen — szerződéses jogok alakjában — törekvéseinek előmozdítására. Az orosz-japán háborút 1905-ben befejező portsmouth-i békében magára ruháztatta mindazokat a jogokat, amelyekkel az oroszok Mandzsúria déli részében bírtak, a dél-mandzsúriai vasút tulajdonjogával egyetemben. Az 1905. december 22-én létrejött pekingi szerződésben ezeket az újonnan szerzett jogokat Kínával is elismertette. 1910-ben Japán kimondta Korea annexióját és a világháború után birtokába vette azokat a kínai területeket, amelyek régebben haszonbérleti szerződés alapján német fennhatóság alatt álltak. 1915 májusában ultimátum útján arra kényszerítette Kínát, hogy 21 pontban összefoglalt különböző kívánságait elfogadja; ezek között volt a régebben Németország birtokában volt területeknek végleges átengedése is. Kína ezeket az ultimátum útján kicsikart engedményeket nem tekintette érvényeseknek, de ezt az álláspontját a békekonferencián nem tudta Japánnal szemben érvényesíteni és ezért meg is tagadta a versaillesi szerződés aláírását.

Japán a világháború után több átalakuláson ment keresztül. 1926-ban bevezette az általános választójogot, amely a szavazók számát háromról 10 millióra emelte föl és egy, mindeddig nem erős szocialista párt megalakulására vezetett, amelynek egy része az orosz kommunizmussal is kacérkodott. A japán nép egy részében erős nacionalista szellem nyilatkozott meg, amely különösen Kína irányában követelt nagyobb tevékenységet. Különösen erősen állt ennek a szellemnek hatása alatt a hadsereg. 1927-ben, amikor a déli kínai hadsereg Csiangkaisek tábornok vezetése alatt Peking ellen vonult, a japán kormány csapatokat küldött Santungba. A japán nép többségében akkor a támadó nacionalizmus még annyira népszerűtlen volt, hogy a kormány kénytelen volt ezeket a csapatokat ismét visszavonni. A következő évben azonban ismét mentek japán csapatok Santungba és ezek most már ott is maradtak. Közben a japánok Mandzsúriára vonatkozólag is igényeket jelentettek be. 1927 októberében a kormány kijelentette, hogy Mandzsúriában hegemoniára tart igényt és a következő években a japánok mindjobban megvetették a lábukat ezen a területen. Dél-Mandzsúriában az összes vasutak az övék voltak, a kereskedelem és egyáltalában Mandzsúria jelentékeny gazdasági kincseinek kiaknázása szintén az ő kezükben volt, az érc- és szénbányák ugyancsak japán tulajdonba mentek át.

A japán nacionalizmus 1929-ben kezd támadó jelleget ölteni. Ebben a tekintetben előljár a katonai párt, amely elégedetlenséget mutat azért, mert a japán kormány aláírta az úgynevezett Kellog-paktumot. Attól tartottak, hogy ezzel Japán lemondott arról a lehetőségről, hogy Mandzsúriára és más kínai területekre vonatkozó terveit megvalósítsa. Pedig erre most kedvezőnek ítélték az időt. Kína a húsz év óta dúló polgárháború és a kíséretében járó ismételt éhínségek, valamint az utolsó évek gyakori és szörnyű méreteket öltött árvízkatasztrófái folytán erőtlen volt a szigorú katonai fegyelem alatt álló japán néppel szemben. Oroszország a Távol-Keleten tehetetlennek látszott, mert sem pénzügyileg nem tudott volna egy ilyen költséges háborút folytatni, sem arra nem érezhetett kedvet, hogy hadseregének a Távol-Keleten való foglalkoztatásával európai határait esetleg támadásnak tegye ki. Az Egyesült Államok pedig éppen úgy, mint Anglia, annyira pacifista hajlandóságot mutattak és saját belső pénzügyi és gazdasági bajaikkal annyira el voltak foglalva, hogy Japán elleni akcióra alig gondolhattak. 1931 szeptemberében egy jelentéktelen esetből kifolyólag — Kínában egy japán tiszt meggyilkolása tárgyában folytatott vizsgálat nagyon kihúzódott — a japán katonai párt erélyes lépésekre kény-

szeríti a kormányt. Szeptember 19-én japán csapatok elfoglalják Csingtau és Mukden városokat és lefegyverzik az ottani kínai csapatokat, mire a kínai kormány 21-én a Népszövetséghez fordul védelemért. A Népszövetség Tanácsa a konfliktus elintézésére határozati javaslatot dolgozott ki, amely a japánokat arra kötelezte, hogy november 16-áig vonuljanak vissza Mandzsúriában elhelyezett csapataikkal abba, a vasút mentén elterülő zónába, ahol szerződéses alapon joguk van tartózkodni. Ezt a javaslatot a Tanács összes tagjai elfogadták, kivéve Japánt, mivel azonban Japán nemleges szavazata miatt egyhangúság Japán ellen nem jöhetett létre, a Tanács nem tudott határozni. A japán csapatok ezután — mitsem törődve a Népszövetségben elhangzott kifogásokkal, — folytatták előnyomulásukat észak felé, és november 19-én megszállták Cicikart, ahol már az oroszoknak érdekszférája kezdődött, s ez Moszkvában nem csekély idegességet váltott ki. A kínaiak nap-nap után ostromolták a Népszövetséget, hogy bírja rá Japánt a megszállt terület kiürítésére, de a Népszövetségnek erre nem volt hatalma. Végre november 21-én az a határozat jön létre, hogy a Népszövetségnek egy bizottsága ki fog utazni a Távol-Keletre, hogy ott a helyszínen alkosson magának világos képet a teendőkről. Mialatt ez a bizottság Lord Lytton vezetése alatt eljár a reá bízott feladatban, Japán teljesen berendezkedett Mandzsúriában. Kína utolsó császárját, Pu-Yi-t, akit 1912-ben, kisgyermekkorában, fosztottak meg a trónjától, most Mandzsúria köztársaság elnökének tették meg, eltávolították a nemzetközi vám-adminisztrációt, amely — mint egész Kínában — Mandzsúriában is működött, és 1932. október 15-én formálisan is elismerték „Mandzsúkuó“-nak, mint független államnak megalakulását, fenntartván maguknak azt a jogot, hogy az új államban állandóan japán katonaságot tarthatnak. Két héttel reá a Népszövetség közzétette a Lord Lytton vezetése alatt álló bizottság jelentését, amely Japánra nem volt kedvező. A bizottság többek között azt ajánlotta, hogy Mandzsúria kapjon Kína szuverénitásának fenntartása mellett széleskörű autonómiát, ez azután szervezzen a rend fenntartására csendőrséget és ha ez megtörtént, az összes másfajta fegyveres csapatokat ki kell vonni erről a területről. A Népszövetség Tanácsa elfogadta ezeket a javaslatokat és 1933. február 12-én követelte a japán csapatoknak Mandzsúriából való visszavonását, kijelentve egyúttal, hogy Mandzsúkuó államiségének elismerése nem jöhet tekintetbe. Ezek a határozatok Japánban nagy fölzúdulást keltettek. A kormány kijelentette, hogy Kínának Mandzsúkuó feletti szuverénitását semmi körülmények között nem ismeri

el, de egyelőre elutasította a katonai köröknek azt a kívánságát, hogy az ország lépjen ki a Népszövetségből. Mikor azonban február 22-én a Népszövetségnek egy rendkívüli közgyűlése is az összes szavazatokkal Japán szavazata ellen elfogadta a Lytton-bizottság jelentése alapján készült javaslatokat, Japán március 8-án elhatározta a Népszövetségből való kilépését.

Közben a japán hadsereg folytatta egyes további kínai területek birtokbavételét. 1933. január elején a Mandzsúriától délre fekvő Dzsehol tartományba hatolt be, ott hamarosan letörte a kínaiaknak csak gyenge ellenállását és március elején az egész tartományt elfoglalta és egyesítette Mandzsúkuóval. Április közepén pedig Peking irányában nyomult elő, behatolt ennek a városnak külső kerületeibe is, de azután ismét kivonult onnan. Május 31-én azután fegyverszünet jött létre a japánok és kínaiak között, amely szerint a japánok a Nagy Fal mögé vonultak vissza. 1933 decemberében a Kínához tartozott Belső-Mongóliának Csahar-nevű tartománya japán agitációra szintén Mandzsúkuóhoz csatlakozott. Erre azután 1934. január 22-én a mandzsúriai köztársaság elnökét, Pu-Yi-t, Mandzsúkuó és Mongólia császárijának kiáltották ki és március elején meg is koronázták. Oroszországot Japán teljesen kiszorította Mandzsúriából. Az orosz birtokban volt kelet-kínai vasutat Japán 1934 októberében megváltotta.

A japán nacionalisták azonban nem voltak megelégedve ezekkel a sikerekkel. A japán államférfiaknak egész sora lett nacionalista részről elkövetett merényletek áldozata, és 1936. február 26-án katonai lázadás tört ki Tokióban, amely alkalommal ismét három minisztert öltek meg. Ennek a nacionalista áramlatnak hatása alatt a japán hadsereg az öt északkínai tartományban (Santung, Hopé, Csenszi, Csahar és Szuijang) 1935 vége óta erős akciót fejtett ki aziránt, hogy elkülönüljenek a nankingi kormánytól és autonóm alapon külön szervezkedjenek. 1937 nyarán emiatt fegyveres összeütközésre is került a dolog Kína és Japán között.

Az ellenségeskedések kitörésére, úgy, mint a Mandzsúria elleni akciónál, ezúttal is jelentéktelen eset szolgáltatott inkább ürügyet, mint okot. Július 8-án japán csapatok Peking közelében gyakorlatokat tartottak, amire régi megegyezések alapján joguk volt. Kínai részről rálöttek a japán katonaságra, állítólag azért, mert ez a kínai hatóságoktól nem kért előzetesen engedélyt a gyakorlatok megtartására. A következő napokban újabb kisebbmértetű összeütközésre került a sor kínaiak és japánok között, mire július 11-én a japán kabinettanács elhatározta a Kínában harcoló japán csapatok megerő-

sítését. Sűrű jegyzékváltások, csatározások és fegyverszünetek után a japánok július 28-án nagyobb nehézségek nélkül megszállták Pekinget és két nappal később Tiencsint, azután pedig japánbarát kínaiakból álló autonóm kormányt szerveztek az északi tartományok részére. Július 29-én Csiangkaisek marsall Nankingból általános mozgósítást rendelt el a japánok ellen, és ettől kezdve Japán és Kína között nagyobb szabású katonai operációk folytak, anélkül, hogy hadizenet történt volna. A japán támadás két irányban haladt: északról dél felé és a Shanghai mellett partra szállított japán csapatok segítségével, innen nyugat felé. Az északi hadszíntéren a japánok előnyomulása 1937 végén a Sárga-folyóig terjedt, s ez azt jelentette, hogy egész Észak-Kínában Japán volt az úr. Shanghai körül a kínaiak heves ellenállást fejtettek ki, és itt október 27 és november 13-ika közt véres harcok folytak, végül is a japánok elfoglalták a várost és december 13-án a dél-kínai kormány székhelyét, Nankingot is. 1937 végéig a japánok Kínából oly nagy területet tartottak birtokukban, amely kétszer akkora, mint Japán maga, és amelynek közel 60 milliónyi lakosa van. A hatalmak megkísérelték, hogy a keletázsiai konfliktusnak véget vessenek és e célból novemberben Brüsszelben értekezletet tartottak; ez állást foglalt ugyan a japán akció ellen, egyebekben azonban tehetetlennek bizonyult. Talán igaza volt a brüsszeli értekezleten résztvevő kínai képviselőnek, Wellington Koo nagykövetnek, amikor az értekezlet befejeztével kijelentette, hogy „üres szavakkal nem lehet eredményt elérni“, és amikor arra utalt, hogy ha a nemzetközi rend mellett állást foglaló hatalmak, úgy mint az utolsó években oly gyakran történt, sohasem tudják elhatározni magukat arra, hogy valamilyen egységes akció alakjában maguk kényszerítsék ki a nemzetközi rend és jog megtartását, akkor a nagyhatalmaknak ez a magatartása inkább bátorít az erőszakra, mintsem elriaszt attól.

Az 1938. esztendő folyamán megtörtént a teljes szakítás Japán és Kína között. Január 11-én a japán kormány kijelentette, hogy nem fog többé tudomást venni a Csiangkaisek vezetése alatt álló és Nanking eleste után Hankau-ba költözött kínai kormányról, ez pedig júniusban visszahívta tokiói követét és ezzel megszakadt a Kínában folyó hadműveletek alatt is mindaddig fenntartott diplomáciai összeköttetés a két ország között. A japán hadsereg az április 6-án diktatórikus hatalommal felruházott Csiangkaisek marsall csapataival szemben állandóan fölényben volt. Május közepén elfoglalta azt a területet, amely az északon és a délen külön operáló japán csapatokat egymástól elválasztotta, október 21-én pedig elfoglalta Canton városát és néhány nappal később Hankaut is, a kínai kormány székhelyét.

anélkül, hogy a kínaiak az elszánt ellenállást még csak meg is kísérelték volna. Csiangkaisek kormányával együtt Csingkiang-ba tette át székhelyét. A kínaiak részéről állandó guerillaharc folyt; ez kellemetlen volt ugyan a japánoknak, de a harctéri helyzetre nem gyakorolt erősebb befolyást. A japánok Pekingén kívül még négy kínai városban létesítettek saját befolyásuk alatt álló kormányokat, ezeknek azonban semmi tekintélyük nem volt és tagjai, valamint hívei ellen kínai nacionalisták ismételten merényleteket követtek el.

A japán kormány december 21-én nyilvánosan közzétette, hogy milyen feltételek mellett volna hajlandó a Kínával való békére. Követelte a kínai nacionalista mozgalomnak teljes beszüntetését és Kínának beilleszkedését a Japánnal és Mandzsúriával való teljes gazdasági és politikai együttműködésbe, továbbá a Japán ellen irányuló propaganda abbahagyását, Mandzsúria elismerését és Kínának csatlakozását a Japán, Németország és Olaszország részéről megkötött, a kommunista befolyás ellen irányuló ú. n. antikomintern-paktumhoz. Nem kívánt sem területi engedményeket, sem gazdasági monopóliumot, sem pénzbeli kárpótlást, de biztosítani akarta magának azt a jogot, hogy Kína bizonyos pontjain japán katonaságot tartasson „a kommunisták elleni védelem céljából“, Belső-Mongóliát a maga egészében akarta „speciális kommunista-ellenes területinek nyilvánítani és a japán kereskedők részére szabad letelepülést akart biztosítani Kína egész területén. E feltételek elfogadásának esetére késznek nyilatkozott arra, hogy elismerje Kína szuverénitását. A kínai kormány mindaddig semmi jelét sem adta annak, hogy a japán kívánságok teljesítése még csak szóba is kerülhetne és nyilván azt reméli, hogy Kínának rengeteg emberanyagára támaszkodva sikerülnie fog visszavonulásra bírni a japánokat, akiknek már eddig is egymillió főnyi hadserege van elfoglalva Kína egyes részei birtokának megtartásával.

5. ABESSZÍNIA MEGHÓDÍTÁSA ÉS A BERLIN—RÓMAI TENGELY.

Már Japán első akciója, amellyel elérte Mandzsúriának Kínától való elszakítását, élesen megvilágította a Népszövetségnek nagy politikai kérdések elintézésénél való tehetetlenségét. Nemsokára ezután egy másik esetben is bebizonyosodott, hogy a Népszövetségnek a maga álláspontjának érvényesítésére nincsen kellő ereje és hatalma, mihelyt valamely állam eltökélte magát arra, hogy nemzeti érdeken túlteszi magát a Népszövetség alap-

okmányában vagy egyéb szerződésekben foglalt kötelezettségein. Ez a másik eset az Olaszország és Abesszínia között kitört konfliktus volt. Ebben az esetben Olaszország volt az, amely önálló akciót indított; a Népszövetség tiltakozott ellene és meg akarta azt akadályozni, de az olaszok nem tágítottak és végül eredményt is értek.

Olaszország 1935. január 7-én Laval francia miniszterelnök római látogatása alkalmával megegyezést létesített Franciaországgal azokban a kérdésekben, amelyekben a két államot eddig ellentétek választották el egymástól. Elhatározták, hogy a Tuniszban letelepedett olaszok helyzetét szabályozó statútum, amelyet 1919 óta rövid időközökben mindig meg kellett hosszabbítani, 1965-ig érvényben fog maradni. Franciaország továbbá átengedett Olaszországnak egy Líbiától délre fekvő 114.000 négyzetkilométer terjedelmű területsávot, Olaszországnak a Vörös-tenger mentén fekvő gyarmata, Eritrea, pedig 800 négyzetkilométerrel bővült, amely területet szintén Franciaország engedte át az olaszoknak. Végül az Abesszínia fővárosa, Adisz-Abeba és Dzsibuti kikötő közötti vasútvonal részvényeiből Franciaország 34.500 db részvényt Olaszországnak engedett át és a maga részére csak néhány száz részvényt tartott meg. Valószínűnek látszik, hogy ez alkalommal Franciaország részéről olyan nyilatkozatok is történtek, amelyekből az olasz politika vezetői azt a meggyőződésüket merítették, hogy francia részről nem kell akadályoktól tartaniok, ha Olaszország afrikai birtokait Abesszínia irányában kiterjeszteni igyekeznek.

Ennek a megegyezésnek megkötésekor egy jelentéktelen határkérdésből kifolyóan már bizonyos ellentét állt fenn Olaszország és Abesszínia között. Az elintézésre megindult tárgyalások nem mentek előbbre — olasz részről valószínűleg nem is akarták a megegyezést —, mire januárban két hadosztályt küldtek Olaszországból Kelet-Afrikába. Mivel ezek a csapatküldések azután is folytatódtak, Abesszínia a Népszövetség elé vitte az ügyet, s ennek kívánságára Olaszországot sikerült rávenni arra, hogy beleegyezését adja egy döntőbíróóság összehívására. Ezekkel a tanácskozásokkal az ügy elhúzódott egészen októberig, természetesen minden eredmény nélkül. Olaszország a kompromisszumra törekvő Népszövetségnek akkor sem engedett, amikor a népszövetségi paktumban felsorolt szankciók alkalmazásával fenyegették meg, ellenben október 2-án parancsot adott hadseregének, hogy lépje át az abesszíniai határt és kezdje meg a hadműveleteket. Október 11-én a Népszövetség közgyűlése elhatározta, hogy a Népszövetség alapokmánya 16-ik cikkének alapján szankciós intézkedéseket fog

Olaszország ellen alkalmazni. A következő hetekben ki is dolgozták az Olaszország ellen alkalmazott gazdasági bojkott részleteit. Hosszabb vita keletkezett arról, hogy a kőolajnak Olaszországba való kivitelét is megtiltsák-e, ami komoly nehézségeket támaszthatott volna az olasz hadviselés számára, de végül is elejtették ennek a tilalomnak elrendelését. Az Olaszország ellen életbeléptetett gazdasági intézkedéseket az olaszok megéreztek ugyan, de nem annyira, hogy ezáltal az engedékenységre való hajlandóság megérlelődött volna bennük. Közben az olasz hadsereg Abessziniában győzelmesen haladt előre. 1936. május 5-én bevonult Abesszínia fővárosába és ezzel az ország meghódítása be volt fejezve. A Népszövetség állásfoglalása és a kezébe adott kényszereszközök alkalmazása ezt nem tudta megakadályozni és a szankciókat most már el kellett ejtenie. A Népszövetség állásfoglalását irányító hatalmak megtagadták ugyan Abesszínia olasz birtoklásának elismerését, amíg a Népszövetség ilyen értelemben nem határoz, de ez nem gátolta meg az olaszokat abban, hogy Abessziniát, régi nevén Etiópiát, olasz birtoknak ne jelentsék ki és ezzel megalakultnak ne mondják ki az új római impériumot, élén az olasz királlyal, aki az etiópiai császár címét is felvette. 1938 közepéig különben a legtöbb nagyhatalom elismerte az új olasz impériumot. Visszamaradt az egész ügyből bizonyos ellenséges atmoszféra egyfelől Olaszország, másfelől Franciaország és Anglia között, amely Olaszországot a Németországhoz való fokozott közeledésre bírta.

Angliával és Franciaországgal az olasz politika különösen akkor került szembe, amikor az angol kormány 1935 decemberében közvéleményének nyomása alatt megghiúsította Hoare külügyminiszternek a francia kormányval egyetértve kidolgozott és Olaszország Abessziniára vonatkozó igényeinek részleges kielégítését célzó tervét, bár az olasz kormány azt akkor valószínűleg elfogadta volna. Hoare ezért lemondott és utóda, Edén, határozottan amellet foglalt állást, hogy a hatalmak semmi engedményt ne tegyenek Olaszországnak és azt szankciók alkalmazásával kényszerítsék Abessziniára vonatkozó tervei elejtésére. A Berlin és Róma közötti viszony Mussolini saját kijelentése szerint akkor kezdett kimélyülni, amikor Németország nem csatlakozott az Olaszország ellen elrendelt szankciókhoz és az 1936. július 11-én Németország és Ausztria között létrejött megegyezés elhárította a német-olasz együttműködésnek utolsó akadályát is. Ettől kezdve a két állam teljesen egyezően foglalt állást az európai politika nagy kérdéseiben. Egymáshoz való viszonyuk nem volt ugyan formális szövet-

ségnek nevezhető — a Gömbös Gyula magyar miniszterelnöktől származó „berlin-római tengely“ elnevezést kapta —, de nyilván elejétől kezdve sok, rendszerint a szövetségesek közti viszonyt jellemző alkateleme volt. Ennek a berlin-római tengelynek megalakulása teljesen új helyzetet teremtett az európai politikában. Az egységesen és katonai szellemben vezetett Németország és Olaszország attól a pillanattól kezdve, amikor kölcsönös támogatásra határozták el magukat, fölénybe kerültek a pacifista, demokratikus, saját közvéleményük egy részével mindig harcban álló és ezért habozó és ingadozó politikát folytató parlamentáris államokkal szemben és ezt a fölényt rendkívül ügyesen és elszántan használták ki. A két hatalmi csoport közötti ellentét bizonyos különleges szint nyert azáltal, hogy egyfelől a fasiszta Olaszország és a nemzeti szocialista Németország, másfelől pedig a demokratikus alapon álló és liberális politikát folytató Anglia, Franciaország és Észak-Amerika politikai felfogások dolgában igen közel állottak egymáshoz, úgyhogy a világ két különböző és ellentétes ideológiában élő táborra szakadt.

Az együttműködés Olaszország és Németország között bizonyos külső kifejezést nyert az ú. n. „antikomintern-paktum“-ban. Ennek terve Németországból indult ki. A német kormány 1936. november 25-én megegyezésre lépett Japánnal az orosz kommunizmus részéről fenyegető veszélyek ellen és ehhez az egyezményhez 1937. november 7-én Olaszország is csatlakozott. Ezzel Németország, Olaszország és Japán — e három kielégítetlen állam — közös frontja alakult ki. Az olasz és a német politikának összhangbahoását előmozdította az is, hogy Németországhoz és Japánhoz hasonlóan 1937. december 11-én Olaszország is kilépett a Népszövetségből.

Mindezek az események nem érintették az Olaszország és az ú. n. római paktum másik két részese, Ausztria és Magyarország között kialakult meleg viszonyt, bár ez a két állam nem lépett ki a Népszövetségből és bár Magyarország csak 1939 januárjában csatlakozott az antikomintern-paktumhoz.

6. A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚ.

A spanyol polgárháború szintén egyik példája azoknak az önálló, másokra való tekintet nélkül megindított akcióknak, amelyek az európai fejlődésnek ezt az időszakát jellemzik. Ez az eset csak annyiban különbözik a többiekétől, hogy itt több hatalom járt el önkényesen és egyoldalúan, amíg azután Spanyolországban egymásba nem ütköztek.

Spanyolországban 1923 óta diktatúra állt fenn, Primo di Rivera vezetésével, aki céljával tűzte ki a teljesen korrupt pártok terméketlen és a közigazgatást is megmetyélező harcának megszüntetését. Néhány évig nagyobb ellenállásba nem ütközött, kormányzása általában türelmesebb és humánusabb volt, mint akárhány parlamentáris kormányé, de 1929-től kezdve ellene fordult az egész spanyol intelligencia, amely mindig különösen vonzódott doktrinér politikai elméletek iránt. Primo di Rivera szeretetreméltó egyénisége nem volt képes ezt az elégedetlenséget elfojtani. Másfelől tagadhatatlan volt, hogy a diktatúra nem volt képes azoknak a reformoknak megvalósítására, amelyek Spanyolországot kiemelték volna szociális téren való elmaradottságából és nem tudott az országnak új politikai célkitűzéseket adni. 1930. január végén Primo di Rivera elhagyta helyét és Alfonz király kísérletet tett arra, hogy megtalálja az átmenetet a rendes parlamenti viszonyok felé. Erre azonban képtelen volt. A pártok nagy része őt tartotta felelősnek a hatévi diktatúráért, emellett türelmetlenek is voltak és mivel a parlament megalkotása nem sikerült máról-holnapra, mindinkább köztársasági élt adtak törekvéseiknek. Amikor azután az 1931 februárjában megalakult Aznar-kormány Spanyolország autonóm testületének újválasztását rendelte el, a köztársasági pártok a vidéki városokban nagy sikereket arattak, — 50 város közül 47 kapott köztársasági többséget. Alfonz király erre kijelentette, hogy félreáll, mert nem akarja, hogy helyén való megmaradása polgárháborúra vezessen. Április 14-én azután Madridban ünnepélyesen kikiáltották a köztársaságot. Elnöke Zamora lett, akit később a köztársaság első miniszterelnöke, Azana váltott fel. Az ú. n. népfrontból alakult kormányok erősen antiklerikális irányt követtek és a köztársaság megvédésére olyan szélső eszközöket vettek igénybe a közszabadságok elfojtása alakjában, amilyenekkel sem a királyság, sem a diktatúra nem próbálkozott meg sohasem. Nyugodt kormányzásról szó sem lehetett. A pártok nagy számára való tekintettel nehéz volt többséget találni, az ilyen körülmények között létrejött kormányok nem voltak homogének és ezért nemcsak a minisztériumok változtak folytonosan, hanem még képviselőházat is rövid négy év alatt háromszor kellett újra választani. A baloldalon és a jobboldalon szélső nézeteket valló pártcsoportok alakultak ki és ezek a közöttük fennálló áthidalhatatlan ellentéteket zavargásokkal, gyilkosságokkal, templomok szétrombolásával és hasonló erőszakosságokkal akarták kiküszöbölni.

1936. július 17-én Spanyolország északafrikai birtokain katonai forradalom támadt, amelynek vezére, Franco tábornok, csapataival átkelt a tengeren és megkezdte a spanyol főváros felé való előnyomulást. A kormány azonban ellenállt és így a nemzeti forradalom csakhamar akadályokba ütközött. Hosszú polgárháború következett be, amelynek igazi jellegét az adta meg, hogy a baloldali kormányt Oroszország és kisebb mértékben Franciaország, a nemzeti forradalmat viszont Olaszország és kisebb mértékben Németország látták el katonákkal, hadiszerekkel, repülőgépekkel és pénzzel a háború folytatására. Az a sajátságos helyzet állt elő, hogy a demokratikus és diktatórikus alkotmányokkal bíró országok az őket egymástól elválasztó államfilozófiai ellentéteket Spanyolország harcterein fegyverrel akarták döntésre vinni.

A két egymással szemben álló fél, a Franco vezetése alatt álló nemzeti hadsereg egyfelől és a spanyol népfront csapatai másfelől, véres kegyetlenséggel pusztították egymást, nem kímélve a békés polgárok, a nők és gyermekek életét sem. A háború első évében napirenden volt az ellenfélhez szító polgárok kivégzése és ez — ha tán kisebb mértékben is — a háború végéig folytatódott. A spanyol köztársaság kormánya Madridból előbb Valenciába, majd Barcelonába költözött Azana köztársasági elnökkel együtt Amikor a polgárháború megkezdődött, Franco a spanyol területnek csak körülbelül harmadrésze felett gyakorolta az uralmat. Hozzá csatlakoztak Spanyolország északnyugati tartományai, a tengerparton elterülő Asturia és a baszkok földje nagyobb részének kivételével, továbbá délen Cadiz, Sevilla és Cordoba környéke. 1936 végéig Franco elfoglalta a portugál határ mentén elhúzódó nyugati tartományoknak eleinte a népfronthoz szító részét is és ezzel a csapataival megszállt északi és déli terület felett összekötötést hozott létre. A spanyol fővárost, Madridot azonban, bár azt állandóan ostromolta és bombáztatta, nem tudta birtokba venni. 1937 márciusában és áprilisában a nemzeti hadsereg meghódította Asturiát és a baszkok földjének vele szemben álló részeit és ez év végéig az ötven spanyol tartomány közül már harmincöt volt Franco kezében. 1938 februárjában megkezdődtek a hadműveletek Katalónia és Barcelona meghódításáért. A népfront hadserege szívós ellenállást tanúsított és egy ízben, július végén, a nemzeti csapatokat az Ebro jobbpartjától 15—20 kilométernyire vetette vissza, Franco ellenoffenzívája azonban november 5-én már ismét az Ebro-folyóig jutott el. A köztársasági csapatok a front más pontjain is kísérleteztek támadásokkal, hogy Francót csapatoknak odaszállítására kényszerítsék, de

egyetlen esetben sem tudtak komolyabb és tartósabb sikert elérni. Végül 1939. január 26-án Franco csapatai elfoglalták Barcelonát, úgyhogy a népfrent uralma alatt már csak Madrid, Valencia és az e két város között elterülő, Spanyolországnak kb. egyötödét alkotó része maradt. Azana elnök Barcelona elfoglalása után Franciaországba menekült. Hívei, különösen Negrin miniszterelnök és Del Vayo külügyminiszter, igyekeztek őt a háború folytatására bírni, de Azana azt céltalannak tartotta és nem tért vissza Spanyolországba. Ugyancsak Franciaországba menekült a hóval fedett Pireneusokon keresztül a köztársaságnak 180.000 főnyi megmaradt hadserege és az ezekhez csatlakozott 163.000 polgári személy, közöttük aggasztóan sok nő és gyermekek. A Negrin-kormányt eltávolították és Madridban katonai kormány létesült, ez azonban abban a gyanúban állt, hogy békét akar előkészíteni és ezért a madridi kommunisták fellázdáltak ellene. 1939 márciusában ezt a felkelést sikerült véresen elfojtani. Hogy a polgárháború Franco és a nemzeti hadsereg teljes győzelmével végződött, azt ma már senki sem vonja kétségbe. Franco tábornok kormányának február végén történt elismerésével Franciaország és Anglia is így ítélte. Franco 1939. március 27-én Madridba is bevonult.

A spanyol polgárháború egész folyamán tartani lehetett attól, hogy a spanyolországi tűzvész tovább fog terjedni. Állandóan számolni kellett azzal a lehetőséggel, hogy a Spanyolországban két ellentétes politikai ideológia képviselői között folyó harc átcsaphat Európa többi részeire is és általános összetűzést vonhat maga után. Ez a veszély annál nagyobb volt, mert a polgárháborúban egymással szemben álló felek mindegyike külföldi támogatást élvezett és mert nemcsak a polgárháborúba beavatkozó államok, hanem a többiek is attól tartottak, hogy a győztes fél támogatói iránti háláját úgy fogja leróni, hogy Spanyolországot az ő befolyásuk alá juttatja. Ez az aggodalom kivált Franciaországban és Angliában volt erős: Franciaországban azért, mert ebben az esetben a francia hadseregnek általános európai háború esetében egy harmadik határ megvédéséről is gondoskodnia kellene, Angliában pedig azért, mert Spanyolországnak idegen hatalom befolyása alá való jutása nagymértékben gyengítette volna a Középtenger feletti uralom szempontjából elsősorban fontos gibraltári angol pozíció értékét. A nyugati hatalmak ösztönzésére sikerült a spanyol dolgokba való benemavatkozás elvét az összes hatalmakkal elfogadtatni. Ennek biztosítására Londonban nemzetközi bizottság alakult, de tanácskozásait a hatalmak éles nézetkülönbségei következtében ismételtelen a teljes megghiúsulás veszélye

fenyegette. A bizottság több kísérletet tett a külföldi önkénteseknek Spanyolország területéről való eltávolítására, de fáradozásai sokáig teljesen eredménytelenek maradtak.

Olaszország saját csapatainak Spanyolországból való visszahívásához csak az 1938. április 16-án Angliával létesített megegyezés keretén belül járult hozzá. Ebben az egyezményben mindkét fél kötelezettséget vállalt a Földközi-tengeren ezidőszert fennálló hatalmi helyzet érintetlen fenntartására. Elhatározták, hogy bizonyos katonai információkat rendszeresen ki fognak egymással cserélni, megnyugtató nyilatkozatokat tettek Arábiára vonatkozó politikájuk tekintetében, megígérték, hogy a másik állam ellen irányuló mindennemű propagandától tartózkodni fognak stb. Olaszország kijelentette, hogy Spanyolországban harcoló önkénteseit legkésőbbben a polgárháború befejezésével vissza fogja vonni Spanyolországból, hogy nem követ politikai célokat és nem igényel a maga részére kiváltságos állást sem Spanyolországban, sem a baleári szigeteken, sem Spanyolország tengerentúli birtokainak valamelyikén és hogy nem szándékozik e területek egyikén sem katonai erőt tartani. Az angol kormány ezt a nyilatkozatot tudomásul vette, de kijelentette, hogy az egész egyezmény életbeléptét a spanyol kérdés előzetes rendezésétől teszi függővé. Félévvel később, október közepén, történt meg az első lépés a Spanyolországban harcoló idegen katonák eltávolítására. Az olasz önkénteseknek kb. egynegyede — 10.400 ember — tért vissza hazájába, a népfront hadseregéből 4640 ember hagyta el a spanyol földet. A Népszövetség megállapítása szerint több idegen a népfront hadseregében nem is harcolt.

7. AUSZTRIÁNAK NÉMETORSZÁGGAL VALÓ EGYESÍTÉSE.

Az egyoldalú politikai akciók sorában következett be 1938 márciusában Ausztriának a Németbirodalommal való egyesítése, amely a német politikának egyik legfontosabb célja volt. Ez a törekvés már a világháborút befejező békekötések idejében is megnyilvánult. Német részről már akkor is arra utaltak, hogy Ausztriát kizárólag németek lakják és ezeknek a többi német-séggel való egyesítése egyetlen államon belül megfelel az önrendelkezési jognak, amely a békeszerződéseknek alapja volt, hiszen erre a jogra való hivatkozással bontotta szét az antant Ausztriát és Magyarországot és ezen az alapon keletkezett a régi Oroszország területén is az önálló nemzetek-

nek egész sora. Ezt az álláspontot azonban a békeszerződések nem vették tekintetbe.

A békeszerződések intézkedései, amelyek *Ausztriát* arra kötelezik, hogy függetlenségét, mint önálló állam megőrizze, hacsak a Népszövetség nem járul hozzá ennek feladásához, Németországot pedig arra, hogy ezt a tilalmat tiszteletben tartsa, kétségkívül ellentmondanak annak az önrendelkezési jognak, amelyre Németország hivatkozott. Az antant a békeszerződésekben nyilván abból indult ki, hogy akkor, amikor a világháborúban hihetetlen vér- és pénzáldozatokkal igyekezett meghiúsítani Németországnak egész Európára kiterjedő uralmi törekvéseit, — mert hiszen ilyenek létéről meg volt győződve — győzelme nem vezethet arra, hogy Németország még jobban megerősödjék, már pedig Ausztriának Németországhoz való csatolása több fővel szaporította volna lakosságát, mint amennyit Elzász-Lotharingia és a Lengyelországnak odaitélt vidékek elszakítása következtében elveszített. Az antant nem tartotta érdekében állónak, hogy igazolást nyerjen az a Bülow hercegnek tulajdonított, állítólag a háború alatt tett jóslata, hogy „még ha Németország el is veszíti a háborút, nyerni fog, mert Ausztriát fogja anektálni“. Teljes egyhangúság különben nem volt a békekonferencián abban a kérdésben, hogy mi történjék Ausztriával. Voltak, akik azt tartották, hogy a népek önrendelkezési jogán, amelyet az antant fennen hirdetett és amelynek érvényesítését a világháború egyik legfontosabb céljának mondta, nem szabad csorbát ütni, és ezért Ausztriának Németországhoz való csatolását, — a sokat emlegetett „Anschluss“-t — ha azt az osztrák nép kívánja, nem szabad megakadályozni. Voltak azután olyanok, — és ezekhez tartoztak különösen az amerikaiak — akik abban a reményben foglaltak állást az „Anschluss“ mellett, hogy a békés hajlamú és katolikus vallású osztrák nép Németországgal való egyesítés esetében a déli németekkel összefogva, megfelelő ellensúlya lesz a militarista és protestáns Poroszországnak. A franciák azonban végül is meggyőzték a békekonferencia mérvadó tagjait, hogy Ausztria és Németország egyesítése helytelen, a már előadott okoktól eltekintve már azért is, mert az „Anschluss“ esetében az Európa közepét lakó németiség a Keleti- és Északi-tengertől kezdve egészen az Alpesekig berlini befolyás alá kerülne, ezzel pedig olyan válaszfalat alkotna Kelet és Nyugat között, amely a Keleten föltétien uralmat biztosítana részére és egyáltalában kizárná annak lehetőségét, hogy az újonnan keletkezett vagy megnagyobbodott keleti államok nyugati szövetségeseikre támaszkodhassanak, Csehszlovákiát

pedig éppenséggel három oldalról ölelné körül, úgyhogy fennmaradása kérdésessé válnék. De Olaszország sem akarta akkoriban Ausztriának Németországgal való egyesítését, mert tartott attól, hogy ha Németország eljut a Brennerig, akkor nem fog ott megállni, hanem egyfelől a német lakosságú Dél-Tirol birtokára fog törekedni, másfelől pedig követelni fogja az Adriai-tengerhez vezető utat és Trieszt kikötőjét. Anglia nem érdeklődött túlságosan az Anschluss-kérdés iránt, de előtte sem volt közömbös, hogy Németország később valamikor eléri-e az Adriai-tengert, mert Németországnak a Földközi-tenger partján való megjelenése az ott fennálló, angol szempontból máris kevésbé kielégítő hatalmi helyzetet még jobban megrontaná. Franciaországnak aggodalmait pedig még az a meggondolás is tetézte, hogy Olaszország és Németország közvetlen szomszédsága, amely az Anschluss esetében előállana, a két nemzetnek Franciaország elleni összefogását megkönnyítené, ami különben egyes olaszok szemében rokonszenvet keltett a csatlakozás gondolata iránt. Ezek a különböző megfontolások, amelyek már a békeszerződések megkötésénél is fölmerültek, azután is fennmaradtak. A hatalmak tovább is ugyanezekből az okokból fejtettek ki éles ellenállást Ausztriának Németországhoz való csatlakozása ellen.

Németország ezekkel az aggodalmakkal szemben egyszerűen arra hivatkozott, hogy Ausztria népe kétségtelenül német és valamikor a Német Szövetséghez is tartozott, ahonnan csak 1866-ban szorult ki, többsége pedig követeli a Németországhoz való csatlakozást. Ez, mondták német részről, újabb bizonyításra nem szorul, mert hiszen az osztrák nemzetgyűlés 1919-ben már kimondta Ausztriának Németországgal való egyesülését és a weimari német birodalmi gyűlés ezt tudomásul is vette. Csakis az antant nyomása akadályozta meg akkor Ausztriának Németországhoz való csatlakozását. Az osztrák nép nagy többsége azonban azóta is állandóan kívánja azt.

Akik Ausztriában vagy Ausztrián kívül ellene voltak az Anschlussnak, azok erre a német álláspontra azzal feleltek, hogy Ausztria népe ugyan kétségtelenül német, de szelleme, gondolkodása, politikai fölfogása, művésze és irodalma mégis más, mint az északi németiségé. Az osztrák kultúra tehát szerintük önálló értéket jelent, és kár volna, ha ez Ausztriának Németországba való beolvadásával veszendőbe menne. A közös nyelv — mondták — még nem teszi szükségessé két népnek egy államon belül való egyesülését. Svájc lakosságának nagyrésze német, de senki sem gondol arra, hogy Svájcnak ezt a részét egyesíteni kellene Németországgal. Ezért

mondta Seipel Ignác osztrák kancellár, hogy „egy második német állam létezése egyáltalában nem fölösleges“. Az Anschluss eltiltása, továbbá, úgy mondták, nemcsak az Ausztriára rákényszerített békeszerződésben van benn. A népszövetségi kölcsön fölvetelével kapcsolatban Ausztria önként is kötelezettséget vállalt arra, hogy önállóságát meg fogja tartani és védeni, és hogy tartózkodni fog minden olyan elhatározástól vagy megkötéstől, amely ezt a függetlenséget közvetlenül vagy közvetve csorbíthatná. Különben is, úgy érveltek, az osztrák nép hangulata ebben a kérdésben már többször ment át változáson. Eleinte, amikor Németországban a szocialista párt magához ragadta volt a döntő befolyást, az osztrák szocialisták a csatlakozás mellett voltak, később, amikor a Hitler-féle nemzeti szocialista mozgalom állandóan erősödött, határozottan ellene fordultak. Az első időszakban a polgári elemek és a parasztság voltak az Anschluss ellen, mert nem tartották kívánatosnak a szocialistáknak azt a megerősödését, amely a csatlakozás esetében várható volt, később, mikor Hitler került uralomra, éppen a polgári elemek egy része — kivált az, amely a régi nagynémet párt ideológiájában nőtt fel — rajongott a Németországgal való egyesülésért. A csatlakozás ellenzői szerint azóta, hogy Németországban a nemzeti szocializmus került uralomra, Ausztriában nem rokonszenveztek az Anschlussal sem a feloszlátott szocialista pártnak titokban még mindig hű hívei, sem a hithű katolikusok, sem azok, akik a külön osztrák hazafiság álláspontján állottak. Hisz mindig voltak Ausztriában olyanok, akik abból a meggyőződésből, hogy az Anschluss esetében a fejlettebb német ipar tönkre fogja tenni az osztrák iparvállalatokat, és hogy Bécs ebben az esetben egyszerű határszéli német várossá zsugorodnék össze, amilyen Köln vagy Boroszló, előnyben részesítették az Anschlussal szemben az önálló Ausztria fenntartását. Mindebből azt következtették, hogy egyáltalában nem volna helyes, egy adott pillanat hangulata alapján megítélni, hogy Ausztria akarja-e a Németországgal való egyesülést, vagy nem, kivált amikor számos jel mutat arra, hogy ezt a hangulatot külföldről mesterségesen szítják. Voltak, kivált Angliában, akik beismerték, hogy ha Ausztria valóban hosszú éveken át következetesen kívánni fogja a Németországgal való egyesülést, akkor az előbb-utóbb valószínűleg be fog következni, de úgy vélekedtek, hogy azért, mert népe egy adott pillanatban mellette volt vagy van, ilyen következtetést levonni nem lehet. Sőt voltak, akik még messzebb mentek. Briand például 1928. december 4-én a Népszövetségben kifejtette, hogy Ausztria függetlenségének kérdése a legszorosabb kapcsolatban van

Európa békéjének kérdésével. A népek önrendelkezési joga — mondta — nem foglalja magában az öngyilkosságra való jogot is. „Ha föltesszük, hogy Ausztriában csak a kisebbség volna az, amely el van határozva Ausztria függetlenségének fenntartására, akkor a többség, még ha az Anschluss mellett volna is, nem volna feljogosítva arra, hogy a maga akaratát a kisebbségre reakényszerítse.“

Ami pedig a történeti érvet illeti, azt az „Anschluss“ ellenzői szintén nem tartották helytállónak. Igaz ugyan — mondták —, hogy Ausztria tagja volt az I. Ferencről proklamált Német Szövetségnek, de ez merőben más alakulat volt, mint a mai Német Birodalom. Ebben az alakulatban azonban igazi egység sohasem volt. Az nem volt más, mint független államoknak laza szövetsége, közös kormány, közös törvényhozás, közös intézmények, közös hadsereg és közös vámhatár nélkül. Tagjai gyakran folytattak egymás ellen háborúkat és nagy európai konfliktusok idejében nem egyszer egymás ellen foglaltak állást. Abból tehát, hogy Ausztria hetven évvel ezelőtt tagja volt egy laza alakulatnak, amelyben a vezérszerepet játszotta, semmiképpen sem következik, hogy most egy egységes állam alkatrésze akarjon lenni, amelyben neki csak alárendelt szerep jutna. Különbösen is — mondták —, más nemzeteket is ért már hasonló sors, mint Ausztriát. Amikor 1830-ban Belgium elszakadt Németalföldtől, eleinte Franciaországhoz akart csatlakozni. Anglia, Poroszország és Ausztria-Magyarország együttes tiltakozással megakadályozták ezt, attól tartván, hogy Franciaország ebben az esetben túlságosan erőssé válnék. A következmények azt mutatták, hogy a francia-belga egyesülésnek megakadályozása az európai béke szempontjából üdvös volt. Mi történnék, ha Belgium újból csatlakozni akarna Franciaországhoz? Anglia, Németország és Olaszország tiltakoznék ez ellen, és Franciaországnak éppen úgy el kellene tekintenie az ilyen tervek megvalósításától, amint ezt Németországtól megkivánták.

Azokra a nehézségekre való tekintettel, amelyek Németország és Ausztria nyílt egyesülésének útjában állottak, az „Anschluss“ hívei mindig kerülő utakat kerestek céljaik megvalósítására. A weimari alkotmány idejében azt abban vélték megtalálhatni, hogy Németország és Ausztria lehetőleg teljesen egyeztessék össze jogrendszerüket, közoktatási, szociálpolitikai és egyéb intézményeiket, közigazgatásukat és közlekedésügyüket, úgyhogy végül a két ország teljesen egységesen volna megszervezve és a közöttük fenntartott határkövek minden jelentőségüket elveszítenék. Ezzel a céllal több, főleg jogi természetű szerződés jött létre a két állam között,

mint az 1923. évi jogsegélyszerződés, az 1927. évi gyámsági és örökösödési megállapodás, az 1930. évi a szerzői jogra és ipari tulajdonra vonatkozó meg-egyezés, amelyeknek közös vonásuk az, hogy jóval tovább mennek a két ország intézményeinek összeegyeztetésében, mint ez két külön állam között szokásos. Legnagyobb sikerét ez a törekvés 1931-ben a két ország büntető-jogának összeegyeztetésével érte el, bár ezek a megállapodások nem léptek életbe. Ezekhez a német és osztrák viszonyoknak összeegyeztetésére irányuló törekvésekhez tartozik az 1931-ben létesített német-osztrák vámunió is, amely azonban nem volt keresztülvihető, részben a hatalmak nyomása, részben a hágai nemzetközi bíróságnak ama döntése folytán, hogy ez az unió beleütközik, nem ugyan a békeszerződésbe, de abba a kötelezettségbe, amelyt Ausztria a népszövetségi kölcsön felvétele alkalmával önként vállalt. A nemzeti szocialista uralom Németországban azután más utat választott az „Anschluss“ gyakorlati megvalósítására. Német példára — és talán német biztatásra — Ausztriában is nemzeti szocialista párt alakult, előbb nyíltan, majd annak eltiltása után titokban, hogy céltudatos agitációval többséget szerezzen Ausztriában és magához ragadja a kormányt. Mivel ez az osztrák nemzeti szocialista párt több ízben — különös nyomatékkal a volt nagynémet párttal való egyesülése alkalmával — kijelentette, hogy a maga részéről is elfogadja Hitler vezérségét, többségre jutása egyértelmű lett volna Hitler hatalmának Ausztriára való kiterjedésével. ami nem lett volna más, mint az Anschlussnak annak forma szerint való kimondása nélküli befejezése. Hiszen erre a politikára volt már példa, Danzig városában a nemzeti szocialista párt hasonlóan járt el. Az osztrák kormányok, amelyek Dollfuss és Schuschnigg vezetése alatt nehéz küzdelmet folytattak ez agitáció ellen, elhatározták magukat Ausztria függetlenségének megvédésére. 1936. július 11-én azután bizonyos megállapodás jött létre Németország és Ausztria között, amelyben a német kormány kijelentette, hogy az Ausztriában követett belpolitikai irányt, beleértve az osztrák kormánynak az osztrák nemzeti szocialistákkal szemben követett eljárását is, Ausztria belügyének tekinti és erre sem közvetlenül, sem közvetve nem fog befolyást gyakorolni, amivel szemben az osztrák kormány megígérte, hogy a maga politikáját olyan irányban fogja vezetni, amely megfelel annak a ténynek, hogy Ausztria német államnak vallja magát.

1938 februárjában és márciusában azonban olyan helyzet érlelődött ki, amely lehetővé tette Ausztriának Németországgal való azonnali egyesítését. Az a küzdelem, amelyet Schuschnigg kancellár Ausztriában az osztrák nem-

zeti szocialisták ellen folytatott, mind nehezebbé vált. Kivált az ifjabb nemzedék tagjai, a 20—35 évesek, akiket már nem kötött semmi emlék a régi császári Ausztriához, tömegesen csatlakoztak a nemzeti szocialista mozgalomhoz és ezt a fejlődést a kormánynak minden igyekvése mellett nem sikerült sem megakadályozni, sem megállítani. Ugyanekkor az európai helyzet úgy alakult, hogy Németországnak Ausztria bekebelezése esetében nem kellett tartania azoknak a fenyegetéseknek beváltásától, amelyek erre az esetre régebben elhangzottak. Az az állam, amely 1934-ben, a Dollfuss halálával végződött puccskísérlet alkalmával, legerélyesebben emelte fel szavát Ausztria függetlenségének megóvása érdekében, Olaszország, az abesszíniái háborúval kapcsolatos európai bonyodalmak során oly közeli viszonyba került Németországhoz, hogy tőle ezúttal ellenállás nem volt várható. Sok jel szól amellett, hogy Olaszország már 1936 végén megalkudott azzal, hogy Németország Ausztriát be fogja kebelezni. Franciaországban éppen ebben az időpontban rendkívüli nyugtalanság volt észlelhető a belpolitikában. Szenvedélyes viták folytak a kormány összetételéről és különösen arról, hogy a kommunisták részt vegyenek-e a kormányban vagy nem és ennek következtében Franciaország teljesen tehetetlennek látszott. Különben is a franciák csakis Angliával együttesen lettek volna akcióképesek Németországgal szemben, már pedig Anglia helyzete nem volt olyan, hogy a Németország ellen való erélyesebb, esetleg fegyveres fellépésre kedvet érezhetett volna. Anglia katonailag nem volt felkészülve. Ezenkívül feszült viszonyban állt Olaszországgal, ami azzal a veszéllyel járt, hogy olyan európai bonyodalom esetében, amelybe Anglia is belesodródik, olasz hadihajók és repülők a Földközi-tengeren veszélyeztethetik, sőt esetleg elvághatják Angliának a Kelet felé vezető útját. Attól is tartania kellett, hogy általános európai összetűzés esetében Olaszország végleg megvethetné lábát Spanyolországban, ahol már amúgy is nagyszámú olasz katonaság állt önkéntesi minőségben Franco táborában és hogy a Kelet-Ázsiában Japán és Kína között folyó háborúval kapcsolatban is az angol érdekek szempontjából hátrányos fejlemények következhetnek be. De nem kellett tartania a németeknek Oroszország esetleges beavatkozásától sem. Az orosz politikának számolnia kellett azzal, hogy mihelyt Európában valami nagyobb bonyodalomba keveredik, ezt a Távol-Keleten a japánok ki fogják használni Oroszország ellen. Azonfelül az orosz belső zavarok — látható jelük Sztálin ellenfeleinek rendszeres kipusztítása volt — szintén nem tették Orosz-

országra nézve kívánatosnak, hogy valamilyen általános európai összeütközésbe sodródjék bele.

A Németbirodalom kancellárja és „Führer“-je, Hitler Adolf, azzal a biztos ösztönrel és éleslátással, amely őt régebbi elhatározásaiban is vezette, azonnal felismerte, hogy a helyzet kedvező az „Anschluss“ megvalósítására. Február 4-én fontos változásokat rendelt el a vezető katonai és diplomáciai állásokban. Neurath báró külügyminiszter, az óvatosságáról ismert régi diplomata helyébe egy bizalmát különösen nagymértékben élvező nem-hivatásos diplomatát, Ribbentrop londoni nagyövetet nevezte ki külügyminiszternek és ugyanakkor fiatalabb tisztekkal váltotta fel az ugyancsak óvatos Blomberg hadügyminisztert és Fritsch báró vezérkari főnököt. Ezeknek a személyi változásoknak révén Hitler Németország egész hivatali apparátusát jobban kézben tartotta, mint valaha. Az új emberek még alig melegedtek meg új hivatali állásaikban, amikor Hitler személyes megbeszélésre hívta meg Schuschnigg osztrák kancellárt, aki február 12-én Berchtesgadenben kereste fel őt. A két államférfi beszélgetéséről kiadott hivatalos közlemény szerint Berchtesgadenben megegyezés jött volna létre az 1936. július 11-i német-osztrák megállapodás helyes értelmezésére nézve. Az osztrák kormány egyes intézkedései azonban, így kivált a nemzeti szocialisták bizalmi férfiának, Seyss-Inquartnak belügyminiszterré való kinevezése, továbbá az összes politikai vétségek miatt elítélt nemzeti szocialistáknak közkegyelemben való részesítése, arra vallott, hogy Schuschnigg a német kancellárnak messzemenő újabb engedményeket is tett. Mikor aztán Hitler Berlinben és Schuschnigg Bécsben részletesen ismertette és értelmezte a berchtesgadeni tanácskozások eredményét, kiderült, hogy lényeges ellentétek vannak a német és az osztrák kormány felfogása között.

Schuschnigg kancellár mindinkább érezte, hogy a Németország felől jövő nyomásnak nem lesz képes ellenállni és ezért március 9-én kétségbeesett lépésre határozta el magát. Innsbruckban tartott egyik beszédében bejelentette, hogy március 13-án népszavazást fog megtartatni, amelynek el kell döntenie azt a kérdést, hogy az osztrák nép meg akarja-e óvni Ausztria függetlenségét vagy nem. Német részről kétségbevonták e népszavazás komolyságát és március 11-én ultimátum alakjában követelték Schuschnigg távozását, továbbá egy legalább kétharmadrészben nemzeti szocialistákból álló új kormánynak kinevezését és végül a Németországba menekült és ott „osztrák légio“-ként megszervezett osztrák nemzeti szocialistáknak Ausztriába való visszaengedését. Az ultimátum 11-én este járt le. Ekkor

Schuschnigg kancellár lemondott és egy órával később Seyss-Inquart kizárólag nemzeti szocialistákból új kormányt alakított. Másnap reggel német csapatok vonultak be Ausztriába és délután maga Hitler is eljött régi hazájába, amely most már a nagy Németbirodalomnak egyik alkatrészévé lett. Az új kormány szintén népszavazást rendelt el, amely majdnem egyhangúlag jóváhagyta Ausztriának Németországba való beolvadását.

8. A SZUDÉTANÉMETEK BEOLVADÁSA NÉMETORSZÁGBA ÉS A MAGYAR FELVIDÉK VISSZACSATOLÁSA.

Sohasem lehetett kétes, hogy az „Anschluss“ megvalósulása esetében Németország hasonló alapon a Csehszlovákiához tartozó *szudétanémetekre* is igényt támaszt.

A békeszerződésben megalapított önálló csehszlovák állam egész fennállása alatt nem volt képes megbirkózni az állam létét fenyegető kisebbségi problémával. Határait a békeszerződések oly tágra fogták, hogy a cseheknek voltaképpen alig volt benne többségük. 1930-ban 145 millió csehszlovák lakosból csak 74 millió volt cseh és ez még akkor is kevés, ha feltehető volna, hogy a népszámlálást teljesen pártatlanul eszközölték. Csak azért, hogy mentői nagyobb területre támaszthassanak igényt, felállították a cseh-tót nemzeti egység fikcióját, bár a csehszlovák köztársaság megteremtője és első elnöke, Masaryk, egyik művében (*Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie*, 259. és 265. lap) maga elismerte, hogy a tótság a csehctől különálló nemzetet alkot. A tótoklakta területeket etnográfiai alapon — bár hamis érvekkel — követelték a maguk részére, a szudétanémeteket történeti jogon kényszerítették a csehszlovák államban való megmaradásra, a magyar határ mentén a Duna balpartján lakó magyaroklakta vidéket gazdasági érdekekre és földrajzi okokra való hivatkozással, a rutén területet pedig állítólagos stratégiai okokból csatolták a csehszlovák államhoz. Ilyformán Csehszlovákia kifejezetten több-nemzetiségű állam volt, de vezetői azt mégis egységes nemzeti állam módjára akarták kormányozni, a cseh nép hegemoniájának feltétlen biztosításával. A régi osztrák-magyar monarchiában Csehország teljes autonómiát élvezett, mégis a csehek követelték legtörelmetlenebbül a monarchiához tartozó különböző népek teljes nemzeti függetlenségét. Most, hogy a monarchia nagy részében ők lettek az urak, nem vonták le a következtetéseket saját régi álláspontjukból, hanem egyszerűen

feladták, mihelyt annak érvényesítése nem az ő előnyükre szolgált volna. Nem alapítottak tehát nemzetileg egységes államot és nem is adtak meg kisebbségeiknek még csak annyi önállóságot sem, mint amennyit a régi Ausztria-Magyarországban ők maguk élveztek, holott ezt akkor nem túlsóknak, de túlkevesnek tartották. Politikájuk irányítóiban nem volt meg a kellő előrelátás. Nem vették tekintetbe, hogy a monarchia megszűnte után Ausztriának Németországba való beolvasztása elkerülhetetlen lesz, ebben az esetben pedig a Németbirodalom területébe beszöngelő és három égtájról a német néptől körülvelt országuk nem lesz képes a maga függetlenségének megvédésére és megtartására.

Az így adódó helyzetben Csehszlovákiában elsősorban a szudétanémetek állandó elégedetlensége okozott évről-évre fokozódó nehézségeket.

Ennek a két és félmillió lelket számláló németiségnek földrajzi elhelyezkedése olyan, hogy csodaszamba ment volna, ha a német nacionalista politika nem törekedett volna a Németbirodalommal való egyesítésükre, hiszen mindvégig Csehszlovákiának Németország felé fordított szegélyén éltek és egész gondolkodásuk éppen olyan közel állt a szomszédos németiség gondolkozásához, mint amilyen távol állt a cseh nép esze járásától. Sem a szóban forgó németlakta terület terjedelme, sem annak földrajzi konfigurációja nem volt olyan, hogy a szudétanémetek Ausztriához hasonlóan független államalkotásra gondolhattak volna. Már a régi Ausztriában is, a világháború előtt, ezek a „cseh-németek“ (Deutschböhmen) alkották az ú. n. nagynémet törekvéseknek főfészket és egyes vezéreik, mint Schönerer vagy Wolf, akkor sem titkolták vágyukat a Németbirodalommal való egyesítésre. Ennek a népnek nemzeti tekintetben való kielégítése minden körülmények között nehéz és talán megoldhatatlan feladat lett volna. Csehszlovákia azonban még tetézte ezeket a nehézségeket azzal, hogy nem folytatta azt az óvatos, falmelletti külpolitikát, amilyent kisállamnak folytatnia kell, ha nem akar erejét felülmúló katasztrófákba sodródni, hanem az európai nagypolitikában is szerepet akart játszani, mint Franciaország szövetségese. Azt a feladatot vállalta, hogy a francia-német viszonyok kiéleződése esetében fenyegetni és nyugtalanítani fogja Németországot ennek délkeleti határán. Ezzel könnyelműen kiélezte viszonyát a nála jóval erősebb és függetlenségét vagy létét már földrajzi okokból is különösen veszélyeztető Németbirodalomhoz. Ezt az elővigyázatlan és minden körülmények között helytelen politikát csakis a csehszlovák államférfiaknak a nyugati hatalmak iránt táplált korlátlan bizalma magyarázhatja meg. Csehszlovákia egész létét

egyetlen kártyára tette fel: arra a reményre, hogy a nyugati hatalmak mindig készek és képesek lesznek arra, hogy megvédjék Csehszlovákia határait. Ebben a reményben Csehszlovákia néhány évvel ezelőtt súlyos hibát követett el. Hitler 1936-ban olyan nyilatkozatot tett, amely szerint hajlandó volna Csehszlovákiával is 15 évre olyan megnemtámadási szerződést kötni, mint amilyen Németország és Lengyelország között létezik, de Csehszlovákia — valószínűleg francia nyomásnak engedve — nem reagált erre az ajánlatra. Amikor azután Csehszlovákia francia példára maga is szövetséget kötött Oroszországgal, a német kormány 1936 szeptemberétől kezdve igen élesen fordult Csehszlovákia ellen és benne Oroszország keleteurópai vazallusát látta.

A szudétánémetek mindig elégedetlenek voltak a csehszlovák kormányoknak irántuk tanúsított bánásmódjával. Kétségkívül voltak jogos panaszai is. De azért egy részük jó viszonyt tartott fenn a csehszlovák kormánnyal, sőt egyes német politikusok miniszteri tárcát is vállaltak. Ez a helyzet 1933-tól kezdve, Hitler uralomrajutása óta, megváltozott, mert a szomszédos német nemzet eszmevilága a szudétánémeteknél igen kedvező talajra talált. Ebben a szellemben működött különösen az 1933 októberében egy régebbi német tornaszövetségből alakult „szudétánémet párt“, bár ennek vezére, Henlein Konrád, még egy évvel később is tiltakozott az antidemokratikus törekvések vádjá ellen, hangoztatta a csehszlovák állammal szemben való lojalitását és alig ment túl a többi német pártnak állandóan hangoztatott kívánságain. Az 1935 májusában megejtett képviselőházi választásokon a szudétánémet párt 44 mandátumot szerzett — csak eggyel kevesebbet, mint a legnagyobb cseh párt —, a többi, a csehszlovák kormánnyal együttműködő német párt együttevve csak 23 képviselő megválasztását tudta biztosítani.

A szudétánémet párt sikere arra bírta a prágai kormányt, hogy tárgyalásokat kezdjen a többi német párt vezetőivel a kisebbségi kérdésnek valamilyen kielégítő rendezése érdekében. Velük 1937. február 18-án meg is állapodott bizonyos irányelvekben, ezeket azonban a szudétánémet párt „saját sikeres törekvéseinek megtorpedózására irányuló raffinált manőver“-nek minősítette és elvetette. Ehelyett április 27-én maga terjesztett elő hat törvényjavaslatot a kisebbségi kérdés megoldására. Ezek a javaslatok az egész csehszlovákiai németiséget nemzeti kataszter alapján egységbe akarták foglalni úgy, hogy külön közjogi testületet (Volkskörperschaft) alkossanak. Ennek a testületnek meg akarták adni a jogot arra, hogy a németiséget

erő sérelmek dolgában az egész németiség nevében fordulhasson a közigazgatási bírósághoz. El akarták továbbá ismertetni az állam kártérítési kötelezettségét szerveinek törvényellenes cselekedeteiért, ki akarták mondani a teljes nemzetiségi egyenjogúságot és büntetőszankciókkal akarták sújtani a németek elnemzetlenítésére (Entnationalisierung) irányuló törekvéseket. A szudétanémetek előretörése következtében a többi német párt mindinkább elveszítette a talajt lába alól és 1937 második felében ezek a pártok is egymás után arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a februárban megállapított irányelvek immár nem elegendők a németiség teljes kielégítésére.

Amikor Hitler 1938. február 20-án a külföldön élő németiséget az egész Németbirodalom védelméről biztosította és március közepén megvalósította Ausztriának a birodalomba való bevonását, az egész csehszlovák németiség érezte, hogy közeledik végleges felszabadulásának időpontja. Az aktivista német pártok — a szociáldemokraták kivételével — még márciusban csatlakoztak a szudétanémet párthoz és ez most már úgyszólván az egész németiséget egyesítette magában. A prágai kormány is belátta, hogy új helyzettel áll szemben és Hodzsa miniszterelnök március 28-án megígérte a kisebbségi jogok kodifikálását és egy kisebbségi státútumnak megalkotását. Henlein azonban április 24-én Karlsbadban kijelentette, hogy az, amire a csehszlovák kormány gondol, csak félmegoldás volna és hogy ezzel a németek immár nem elégedhetnek meg. Nyolc pontban foglalta össze a németek követeléseit. Ezek szerint a németek kívánják a csehekkkel való egyenjogúságuk és egyenrangúságuk elismerését. Külön egyenrangú jogi személyiséget akarnak alkotni az államban és saját ügyeiket és az őket érdeklő ügyeket egyáltalában kizárólag maguk akarják intézni és azokat saját területükön kizárólag német tisztviselőkkel akarják elvégeztetni. Kártalanítást kívánnak az 1918 óta elszenvedett sérelmeikért. Végül pedig teljes szabadságot követelnek arra, hogy nyíltan vallhassák a német néphez való tartozásukat és a német világ-felfogáshoz való ragaszkodásukat.

A helyzet kiéleződése arra bírta Angliát és Franciaországot, hogy közös lépést tegyenek Prágában. Május 7-én arra való hivatkozással, hogy a kisebbségi kérdések a békeszerződések értelmében nemzetközi jelentőségű ügyeknek tekintendők, a szudétanémet kérdés sürgős rendezését tanácsolták a prágai kormánynak és azt kívánták, hogy a kormány adja meg a szudétanémeteknek annak maximumát, ami Csehszlovákia integritásával és szuverenitásával összefér. Ilyen engedmények annál sürgősebbek lettek volna, mert az események hatása alatt most már Csehszlovákia egyéb nemzeti

kisebbségei is élesebben hangoztatták követeléseiket. A köztársaság keletkezése óta állandóan autonómiára törekvő tótok márciusban követelték Csehszlovákiának federalisztikus alapon való újjászervezését, a lengyelek májusban, a magyarok júniusban léptek fel követeléseikkel. A szudétánémet terület állandó tüntetések és zavargások színhelye volt, és ezek emberáldozatot is követeltek. A már 1938. októberben esedékes községi választásokat az általános izgalomra való tekintettel ismétetlen el kellett halasztani. Május 20-án az izgalom tetőpontjára hágott. Hamis híresztelések kerültek forgalomba Csehország felé irányuló német csapatmozdulatokról és ezek hatása alatt a prágai kormány részleges mozgósítást rendelt el. A következő napon úgy látszott, mintha Németország és Csehország között a fegyveres összecsapás küszöbön állana. Az angol kormány közbelépett és Berlinben s Prágában mérsékleltre intett. Amikor a háborús veszély elmúlt, az angol kormány elhatározta, hogy megfigyelőt küld Prágába. Ez Lord Runciman személyében július 25-én érkezett meg Prágába és érintkezésbe lépett a pártokkal és azok vezéreivel. Iparkodott megfelelő tanácsokkal előmozdítani a csehek és szudétánémetek közötti viszálynak valamilyen kielégítő elintézését. Az új kisebbségi státútum tervéről való tárgyalások egész nyáron át tartottak, de az ezek folyamán a cseh kormánytól nehezen kicsikart engedmények — a végén már valamilyen svájci minta szerint megszervezendő kantonális alkotmány terve állt előtérben — nem elégíthették ki a szudétánémeteket, akik Németország támogatását érezték maguk mögött. Végül Lord Runciman is csak az ellentétek áthidalhatatlanságát állapíthatta meg.

Erre ismét Hitler kancellár lépett közbe. Szeptember 12-én a nürnbergi pártkongresszuson mondott záróbeszédében határozott szavakban követelte a szudétánémetek számára a teljes önrendelkezési jogot, utalva arra, hogy e követelések érvényesítésében a szudétánémetek számíthatnak a nagy Németbirodalom támogatására. Most a drámai fordulatok egész sora következett. Szeptember 14-én Chamberlain angol miniszterelnök a kritikus helyzetre való tekintettel személyes találkozást ajánlott fel Hitler kancellárnak és a következő napon már Berchtesgadenben volt, ahol a két államférfiú hosszabb eszmecsere folytatott. Ugyanezen a napon Henlein kiáltványt bocsátott ki és ebben kiadta a jelszót, hogy a szudétánémetek „haza akarnak térni a Németbirodalomba“. A prágai kormány, miután már két nappal ezelőtt statáriumot hirdetett a német területeken és katonasággal szállta meg a szudétánémet párt égeri házát, feloszlatta a pártot, az egész ország területén felfüggesztette a polgári jogokat és tartalékosok behívásával meg-

erősítette a hadsereget. Viszont Henlein szeptember 17-én „szudétanémet szabadcsapat“ néven önálló fegyveres erőt szervezett és hangosan hirdette, hogy a szudétanémet nép az önszegély joga alapján fegyverhez nyúl. Menthetetlennek látva a prágai kormány helyzetét Anglia és Franciaország kormányai szeptember 19-én igyekeztek Csehszlovákiát rábírní arra, hogy 50%-nál nagyobb arányban németnyelvű lakosságú területeit népszavazás elrendelése nélkül adja át Németországnak, a határ részletes megállapítását bízva nemzetközi bizottságra, adjon autonómiát a vegyesnyelvű területeknek, járuljon hozzá Csehszlovákia semlegesítéséhez és bontsa fel a Franciaországgal és Szovjetországgal kötött kölcsönös segélynyújtási szerződéseket, aminek fejében a szomszédos hatalmak, továbbá Anglia, Franciaország és Olaszország garantálnák a megmaradó Csehszlovákiának határait. A prágai kormány némi habozás után szeptember 21-én fenntartás nélkül elfogadta ezeket a javaslatokat. Szeptember 22-én Chamberlain és Hitler újból találkoztak, ezúttal a Rajna melletti Godesbergben. Ez alkalommal a német kormány részletes emlékiratban és annak térképmellékletein pontosan megjelölte a csehek részéről október hó 1-ig kiürítendő területeket, valamint azokat is, amelyeknek sorsát egy legkésőbb november 25-ig nemzetközi ellenőrzés alatt megejtendő népszavazással akarták eldönteni. A csehszlovák kormány ezt az emlékiratot szeptember 24-én kapta meg, de teljeshetetlennek találta a német követeléseket és ezt másnap a hatalmakkal is közölte. Mivel Chamberlain és Hitler személyes levélváltás útján sem tudtak megegyezésre jutni, a német kormány el volt szánva a mozgósítási parancsnak kiadására és úgy intézkedett, hogy a német hadsereg 28-án déli 2 órakor nyomuljon be Csehszlovákiába. Erre Chamberlain Mussolinihez fordult és ennek közbelépését kérte a német mozgósításnak 24 órával való elhalasztása érdekében. Ugyanakkor készségét nyilvánította arra, hogy újból elmegy Németországba, hogy ott a német, francia és olasz kormányelnökökkel együtt megbeszélje a békét fenyegető veszélyek elhárítására alkalmas módszereket. Mussolini vállalta az angol miniszterelnök kérésének teljesítését és annak sikerrel felelt meg, mire a négy hatalom miniszterelnökei szeptember 29-én Münchenben tanácskozássra ültek össze. Itt részletesen megállapodtak a Németországnak átengedett csehszlovák területek katonai kiürítésének és a németek által való megszállásának módozatairól. Anglia és Franciaország ezeket a határozatokat azzal fogadták el, hogy tovább is fenntartják a megmaradó Csehszlovákia határainak nemzetközi garantálására vonatkozó álláspontjukat és ilyen garanciát későbbi időpontra, — ha már

Csehszlovákia lengyel és magyar kisebbségeinek kérdése is elintézést nyert —, Németország és Olaszország is hajlandó volt vállalni. A csehszlovák kormány a müncheni határozatok-szeptember 30-án reggel vette kézhez azzal a felszólítással, hogy azokra délig adja meg válaszát. A prágai kormány még délelőtt elhatározta, hogy tiltakozik ugyan a részvétele nélkül meghozott határozatok ellen, de az adott kényszerhelyzetben elfogadja azokat.

Európában mindenki fellélekzett, hogy sikerült a háborút elkerülni és Chamberlaint melegen ünnepelték, de azért a müncheni megállapodásokat nem fogadták osztatlan örömmel és maguk a kormányok sem Angliában, sem Franciaországban nem állították azokat oda nagy sikerként. „Ha Csehszlovákián fájdalmas amputációt végeztünk — mondotta Daladier francia miniszterelnök október 4-én —, annak fejében megadtuk neki Franciaország és Anglia ama kötelezettségét, hogy érte haladéktalanul és fenntartás nélkül garanciát fognak vállalni. Igaz, hogy a müncheni egyezmény kisebbsíti Csehszlovákia területét, de azért a csehszlovák köztársaság tovább folytathatja szabadságban a maga életét és mi legjobb erőnkkel meg fogjuk ebben segíteni.“ A későbbi események ezekre a nyilatkozatokra alaposan rácáfoltak.

Október 5-én lemondott Benes Ede, a csehszlovák köztársaság elnöke, aki 1935 decemberében lépett volt Csehszlovákia megalapítójának, Masaryk-nak örökébe, azután pedig megkezdődött a 3'6 milliónyi lakost számláló, Németországnak odaitélt területek átadása. Népszavazást ott sem kértek, ahol a müncheni megállapodások arra módot nyújtottak volna.

Csehszlovákia bomlása átterjedt a lengyel és magyar kisebbségek által lakott területekre is.

A *lengyel* kormány szeptember 21-én közölte a prágai kormánnyal, hogy a Csehszlovákia területén élő lengyelek ugyanarra az elbánásra tartanak igényt, amelyben a szudétanémetek részesülnek. Amikor a csehszlovák kormány e követeléssel szemben habozó álláspontot foglalt el, Lengyelország szeptember 30-án ultimátumban követelte a lengyeleklakta területeknek átadását. Ennek az ultimátumnak Csehszlovákia október 1-én eleget tett.

Kevésbé símán folytak le a *magyar* kormány hasonló követeléseiről folyó tárgyalások. A prágai magyar követ szeptember 28-án az Imrédy-kormány utasítására közölte a prágai kormánnyal, hogy Magyarország barátságtalan cselekedetet látna abban, ha a magyar kisebbségtől megtagadnák azt az önrendelkezési jogot, amelynek igénybevételét más kisebbségek-

nck lehetővé tették. Ezt a lépést Magyarország október 3-án még nyomatékosabb alakban megismételte. Erre a csehszlovák kormány beleegyezett abba, hogy a magyar területekre vonatkozó igények megvitatására vegyes bizottság üljön össze, amelyben Csehszlovákiát az akkoriban megalakult szlovák kormány, Magyarországot Kánya Kálmán külügyminiszter és gróf Teleki Pál képviselte. Ez a vegyes bizottság október 10-én Komáromban jött össze, de tárgyalásai nem vezettek eredményre, mert szlovák részről csakis Komárom városának és a Csallóköznek átengedését ajánlották fel, míg magyar részről mindazoknak a területeknek átadását követelték, amelyeken 1910-ben a népességnek több mint 50%-a volt magyar anyanyelvű. A komáromi tárgyalások meghiúsultára a magyar kormány részleges mozgósítással felelt, mire Csehszlovákia október 23-án megjavította ajánlatát. A magyar kormány azonban ezt sem fogadta el és azt ajánlotta, hogy a vitás pontokat választottbíróság döntse el. Amikor a prágai kormány ehhez hozzájárult, választottbírákul a német és az olasz külügyminisztert kérték fel, akik november 2-án Bécsben hozták meg döntésüket. Pozsony Csehszlovákiáé maradt, de Komárom, Ipolyság, Losonc, Rozsnyó, Kassa, Ungvár és Munkács visszakerültek Magyarországhoz. A ruténlakta terület Csehszlovákiáé maradt.

Az 1938 őszen lezajlott események folyamán Csehszlovákia területének és népességének több mint egyharmadát elveszítette. Legfejlettebb ipari területeit Németországnak, legtermékenyebb mezőgazdasági területét Magyarországnak volt kénytelen átengedni. Még így is vegyes nemzetiségű állam maradt, mert a csehek népességének csak 64,3%-át alkották. De Csehszlovákia belső szervezete is megváltozott, amennyiben az ország három autonóm részre szakadt: Csehországra, Szlovákiára és Kárpátoroszországra. Mindegyik résznek megvolt a maga külön országgyűlése és külön kormánya. Állandó súrlódások a három autonóm kormány között napirenden voltak.

9. CSEHSZLOVÁKIA MEGSZŪNÉSE.

A tótok elégedetlensége 1939. március 10-én súlyos válságot robbantott ki. Március 10-én Hacha, a csehszlovák köztársaság elnöke, azoknak a híreszteléseknek hatása alatt, hogy Szlovákia teljes függetlenségének kimondására készül, elmozdította a Tiso elnöklete alatt álló tót kormányt, ennek több tagját letartóztatta és új kormányt nevezett ki Szlovákia részére. Szlovákia lakossága — kivált Pozsonyban —, az elmozdított kormány párt-

jára állt és zajosan tüntetett a régi kormány mellett. Ennek egyik tagja, Durcsánszky, német területre menekült és onnan Hitler kancellárt kérte fel arra, hogy vegye védelmébe Szlovákia függetlenségét, egyúttal pedig a bécsi rádión Szlovákia népét a régi kormány mellett való kitartásra buzdította. A német kormány a szlovák autonómista pártnak és a hozzája csatlakozott szlovákiai németiségnek ügyét magáévá tette. Német nyomásnak engedve a prágai kormány szabadon bocsátotta a letartóztatott Tiso miniszterelnököt, aki azonnal Berlinbe utazott és ott március 13-án Hitler kancellár kihallgatáson fogadta őt. Pozsonyba visszatérve, Tiso összehívta a szlovák nemzetgyűlést és ez március 14-én kimondta Szlovákia teljes függetlenségét és Csehországtól való elszakadását.

Ezek az események Csehországban többhelyütt németellenes tüntetésekre vezettek és ezek hatása alatt Csehszlovákia és Németország egymáshoz való viszonya rendkívüli módon kiéleződött. Március 15-én Hacha köztársasági elnök Berlinbe utazott, ahol még az éjszaka folyamán megjelent Hitler kancellárnál. Itt jegyzőkönyvet vettek fel, amely szerint Hacha elnök Közép-Európa békéjének biztosítása érdekében „bizalomteljesen a német nép vezérének kezébe teszi le a cseh nép sorsát“. Hitler kancellár pedig — tudomásul véve e nyilatkozatot —, kijelentette, hogy a német nép védelmébe veszi a cseh népet és ennek népi sajátosságának megfelelő autonóm fejlődését biztosítani fogja. Március 15 reggelén a német hadsereg minden oldalról bevonult Csehországba és elfoglalta az egész ország területét, anélkül, hogy ellenállásra talált volna. Csehország és Morvaország német protektorátus és a Németbirodalom alkatrésze lett.

A nyugati hatalmaknál ezek az események megütközést váltottak ki. Angliában véget vetettek a Chamberlain miniszterelnök által képviselt, megbékélésre (appeasement) törekvő politikának és valamilyen angol vezetés alatt álló új hatalmi csoportosulás vágyát keltették fel. E könyv bevezetésének időpontjában — 1939. március végén —, még nem látható előre, hogy a további fejlődés milyen irányt fog venni.

A csehek és szlovákok közötti ellentétek nyugtalanságot teremtettek az Ungvár és Munkácstól északra a lengyel határig elterülő vidéken, az úgynevezett Kárpátalján is. Ez a nyugtalanság több határsértésben és magyarok elleni támadásban jelentkezett. A Ruszinszko számára szervezett autonóm kormánynak semmi tekintélye nem volt. Az egész autonóm ország nem is volt életképes, gazdasági érdekei ösidőktől fogva Magyarországra utalták és valószínűleg régen Magyarországhoz csatlakozott volna, ha a cseh uralom

következetesen meg nem tagadta volna tőle az önrendelkezési jogot. A magyar kormány már októberben, amikor Csehszlovákia magyarlakta területeit visszaszerezte, Kárpátaljának Magyarországhoz való csatolását is követelte, de az ebben az ügyben összeült bécsi döntőbíróság a kívánságot nem teljesítette és csak a terület két magyaroklakta városát, Ungvári és Munkácsot csatolták Magyarországhoz. Ezzel azonban Kárpátalja még életképtelenebbé vált.

Szlovákia függetlenségének kimondása napján, március 14-én a gróf Teleki Pál elnöklété alatt álló magyar kormány ultimátumot adott át Prágában és abban hivatkozással arra, hogy a Kárpátalján fennálló állapotok veszélyeztetik a határmenti magyar lakosság békéjét, azt követelte a cseh kormánytól, hogy a cseh és morva csapatokat a Kárpátalja egész területéről vonja vissza, és lássa el fegyverrel a magyar önvédelmi szervezeteket. Ugyancsak kijelentette azt is, hogy ha a csehek a ruszin-szlovák határ mentén fegyveres támadásra lépnének Szlovákia ellen, a maga részéről nem maradhatna tétlen. A prágai kormány az ultimátumra adott válaszában közölte, hogy a cseh csapatok megkezdik Kárpátalja területének kiürítését, de megtagadta a magyar lakosság jogát arra, hogy önvédelmi célból fegyveres alakulatokba tömörüljön. Erre a magyar hadsereg bevonult Kárpátalja területére és néhány rövid nap alatt befejezte annak megszállását. A Kárpátalján működő autonóm kormány tagjai elmenekültek. Március 17-én a magyar hadsereg elérte a lengyel határt és ezzel megvalósult a magyar és lengyel részről egyaránt állandóan sürgetett közvetlen összeköttetés Lengyelország és Magyarország között, a sokat emlegetett magyar-lengyel közös határ.

Március 22-én azután Németország új sikert ért el, visszaszerezvén Memel városát és vidékét is. Az antant ezt a területet a békeszerződésben önmagának engedte át és annak közigazgatását egy ideig maga is vezette, amíg 1923 januárjában, a Ruhr-megszállással egyidejűleg, egy litván fegyveres csapat azt erőszakkal el nem foglalta. Az antant azután elismerte Litvániának a Memel-terület feletti szuverénitását és egyben státútumot alkotott, amely széleskörű autonómiát biztosított Memel részére. A litván hatóságok azonban nem tartották tiszteletben ezeket a státútumokat, úgyhogy ez a kérdés gyakran foglalkoztatta a Népszövetséget, sőt még a hágai nemzetközi bíróságot is. A Memel lakosságával való bánásmód miatt a német-litván viszony annyira kiélesedett, hogy Hitler 1936 márciusában, amikor kijelentette, hogy minden szomszédjával kész megneemtámadási szerződéseket kötni, ez alól Litvániát határozottan kivette és csak

később terjesztette ki nyilatkozatát erre az országra is. Németországnak az utolsó időben bekövetkezett jelentékeny megerősödésének és egy német ultimátumnak volt következménye, hogy Litvánia a Memel-vidéket visszaadta a Németbirodalomnak.

BEFEJEZÉS.

1939 március végén a világpolitika kaotikus képet nyújt. A német-olasz tengelyhez tartozó hatalmak erősebbnek látszanak, mint valaha. Velük szemben Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok vezetése alatt kísérletek történnek a demokratikus hatalmak blokkjának megszervezésére, de ez országok anyagi segélyforrásaiknak minden, szinte kimeríthetetlen gazdagsága mellett eddig nem tudtak megfelelő erőt szembeállítani a tengelyhatalmakkal. Európa két különböző politikai ideológia alapján álló ellenséges táborra való szakadása ma befejezett tény. De még nem minden állam foglalt véglegesen állást ez ellentétes frontok egyikén vagy másíán. Mint mindig, ha valamely európai állam hatalmát nagymértékben gyarapítani tudja, úgy ezúttal is európai koalíció van Németországgal szemben kialakulóban, de nincsen senki, aki megmondhatná, hogy az európai helyzet ilyen alakulása hová fog vezetni és hogy mi lesz annak eredménye. A nemzetközi viszonyok békés kiegyenlítésére alkotott intézmények végzetesen meggyengültek. A Népszövetség a teljes tehetetlenség képét nyújtja. Hajótörést szenvedett a világbéke kollektív szerződések útján való biztosításának eszméje is, az a gondolat, hogy a béke minden megzavarását minden állam saját ügyének tekintse, akkor is, ha az adott eset közvetlen érdekeit nem érinti, bár most újabb kísérletek vannak folyamatban e gondolat újbóli életrekeltésére. Ebben a helyzetben érthető, ha a világ összes államai óriási méretű fegyverkezésekbe fogtak és ezek alól egyetlen hatalom sem tudja magát kivonni. De minden jel amellet szól, hogy úgy, mint a múltban, a közel jövőben is azok a hatalmak fognak közülök fölülmaradni, amelyek erősebbeknek és elszántabbaknak fognak bizonyulni.